

אוניברסיטת בר אילן

היבטים סמנטיים בסמיכויות החבורות
בפירוש רמב"ן לבראשית

אליאור בביאן

עבודה זו מוגשת כחלק מהדרישות לקבלת תואר מוסמך
במחלקה ללשון העברית וללשונות שמיות של אוניברסיטת
בר אילן

תשע"ט

רמת-גן

עבודה זו נעשתה בהדרכתו של פרופ' מיכאל ריז'יק

מן המחלקה ללשון עברית וללשונות שמיות של

אוניברסיטת בר אילן

תודה

לאבי ולאימי, אהרון ושילה,

על שתמכו בי לכל אורך התואר

תוכן העניינים

א	תקציר	1
1	(1) מבוא	1
1	א) סקירת ספרות המחקר	1
1	1) הסמיכות	1
15	2) לשון ימי הביניים	15
17	3) הרמב"ן ופירושו לתורה	17
23	ב) מטרת המחקר	23
24	ג) הנחות והשערות	24
24	ד) שיטת המחקר	24
24	1) הקורפוס	24
24	2) מהלך המחקר	24
26	3) כלים	26
27	(2) הסוגים הסמנטיים של הסמיכות החבורה בלשון רמב"ן	27
29	א) סמיכות הבעלות	29
29	א) הגדרה ומשפט תשתית	29
29	ב) סמיכות הבעלות לסוגיה	29
29	1) סמיכות בעלות רגילה	29
32	2) סמיכות בעלות מהופכת	32
32	ג) השימוש בסמיכות החבורה לעומת מבני הסמיכות האחרים	32
34	ד) שיבוצים מקראיים	34
34	1) שיבוצים צמודים	34
35	2) שיבוצים חופשיים	35
37	ה) צורת נסמך מול צורת נפרד	37
37	1) אין שינוי כלל	37
38	2) יש שינוי בניקוד	38
38	3) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה	38
38	ו) מסקנות	38
40	3) סמיכות תוארית	40
40	א) הגדרה ומשפט תשתית	40
40	ב) סמיכות אטריבוטיבית	40
40	1) הגדרה ודוגמות	40
40	2) השימוש בסמיכות החבורה לעומת מבני הסמיכות האחרים	40
42	3) שיבוצים מקראיים	42
44	4) צורת נסמך מול צורת נפרד	44
45	5) דרכי הריבוי של הסמיכות האטריבוטיבית	45
46	ג) סמיכות אטריבוטיבית מהופכת	46
46	1) הגדרה ודוגמות	46
47	2) שיבוצים מקראיים	47
48	3) צורת נסמך וצורת נפרד	48
49	ד) סמיכות שם התואר	49
49	1) שיבוצים מקראיים	49
50	2) צורת נסמך מול צורת נפרד	50

51		(ה) מסקנות
52		(4) סמיכות עושה הפעולה
52		(א) היבט סמנטי – פרופוזיציות
52		(1) אמירה או חשיבה
53		(2) עשייה
54		(3) מצב
54		(4) יצירה
54		(5) תנועה
56		(6) חוויה
56		(ב) הביטוי התחבירי
56		(1) שמות פעולה רגילים
57		(2) שמות המציינים פעולה
57		(ג) שיבוצים מקראיים
58		(1) שיבוצים מלאים וחופשיים
58		(2) שיבוצים מלאים וצמודים
60		(ד) צורת נסמך מול צורת נפרד
60		(1) אין שינוי כלל
60		(2) יש שינוי בניקוד
60		(3) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה
61		(ה) מסקנות
62		(5) סמיכות נפגע הפעולה
62		(א) היבט סמנטי – יחסות סמנטיות
62		(1) מקבל הפעולה
63		(2) מקום
63		(3) תוצר
64		(4) גרימה או מוטיבציה
64		(5) מוטב
64		(6) תכלית
64		(7) מכשיר
65		(ב) המישור התחבירי
65		(1) הצורות הדקדוקיות של הנסמך
66		(2) תחביר הסומך
67		(ג) שיבוצים מקראיים
67		(1) שיבוצים חופשיים וצמודים
68		(2) שיבוצים מלאים וצמודים
68		(ד) צורת נסמך מול צורת נפרד
70		(1) אין שינוי כלל
70		(2) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה
70		(ה) מסקנות
72		(6) סמיכות של חלק משלם
72		(א) הגדרה ומשפט תשתית
72		(ב) חלק משלם במרחב
73		(ג) חלק משלם בזמן
73		(ד) שיבוצים מקראיים

73		(1) שיבוצים מלאים צמודים
74		(2) שיבוצים מלאים חופשיים
74		(3) שיבוצים מלאים חלקיים
74		(ה) צורת נסמך מול צורת נפרד
76		(1) אין שינוי כלל
76		(2) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה
76		(ו) מסקנות
77		(7) סמיכות הזמן
77		(א) סמיכות זמן רגילה
78		(ב) סמיכות זמן מהופכת
78		(ג) שיבוצים מקראיים
78		(1) שיבוצים מלאים חופשיים
79		(2) שיבוצים מלאים וצמודים
79		(3) שיבוצים חלקיים וחופשיים
80		(ד) צורת נסמך מול צורת נפרד
80		(1) אין שינוי כלל
80		(2) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה
80		(ה) מסקנות
81		(8) סמיכות המקום
81		(א) סמיכות מקום רגילה
81		(ב) סמיכות מקום מהופכת
82		(ג) שיבוצים מקראיים
82		(1) שיבוצים מלאים חופשיים
83		(2) שיבוצים מלאים צמודים
83		(3) שיבוצים חלקיים חופשיים
83		(ד) צורת נסמך מול צורת נפרד
84		(1) אין שינוי כלל
84		(2) יש שינוי בניקוד
84		(3) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה
84		(ה) מסקנות
85		(9) סמיכות העניין
85		(א) הגדרה ומשפט תשתית
86		(ב) דוגמות לסמיכות העניין לפי טבעו הדקדוקי של הסומך
86		(1) הסומך שם עצם לקסיקלי
86		(2) הסומך שם פעולה
86		(3) הסומך שם פרטי
87		(ג) צורת נסמך מול צורת נפרד
87		(1) אין שינוי כלל
87		(2) יש שינוי בניקוד
87		(3) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה
88		(ד) מסקנות
89		(10) סמיכות המקור
89		(א) מקור אנושי

89		(ב) מקור שאינו אנושי
89		(ג) שיבוצים מקראיים
89		(1) שיבוצים מלאים צמודים
90		(2) שיבוצים חלקיים צמודים
90		(ד) צורת נסמך מול צורת נפרד
90		(1) אין שינוי כלל
90		(2) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה
91		(ה) מסקנות
92		(11) סמיכות התכלית
92		(א) הגדרה ודוגמות
92		(ב) שיבוצים מקראיים
93		(ג) צורת נסמך מול צורת נפרד
93		(1) אין שינוי כלל
93		(2) יש שינוי בניקוד
93		(3) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה
94		(12) סמיכות ההפלה
94		(א) סמיכות טאוטולוגית
95		(ב) סמיכות סופרלטיבית
95		(ג) שיבוצים מקראיים
95		(ד) צורת נסמך מול צורת נפרד
95		(1) אין שינוי כלל
95		(2) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה
96		(ה) מסקנות
97		(13) סמיכויות נוספות
97		(א) סמיכות נרדפות
97		(ב) סמיכות החומר
98		(ג) סמיכות הצורה
98		(ד) סמיכות היפונימית
99		(3) סקירה לגבי סוגי הסמיכויות הסמנטיים בלשון רמב"ן
100		(א) הכללת הנתונים
101		(1) כינוס הסוגים הסמנטיים השונים לקבוצות משמעות כללית
102		(2) מסקנות
103		(ב) הקשר בין הסוגים הסמנטיים של הסמיכויות לשיבוצים המקראיים ולשינויים המורפו-פונטיים
103		(1) שכיחות הקשרים הסמנטיים ביחס לשכיחות השיבוצים המקראיים
104		(2) שכיחות הקשרים הסמנטיים ביחס לשכיחות השינויים המורפו-פונטיים
106		(4) סיכום
109		(5) ביבליוגרפיה
I		ABSTRACT

תקציר

א. עבודה זו עוסקת בהיבטים סמנטיים ובהיבטים לשוניים נוספים בצורות הסמיכות החבורה כפי שהיא משמשת בלשון רמב"ן בחלק מפירושו לבראשית.

ב. בתחילה מובאת סקירה נמרצת של נושא הסמיכויות לפי ענפי הלשון השונים בעיקר ברבדים שקדמו ללשון ימי הביניים שלשון רמב"ן משתייכת אליה, של ספרות המחקר על לשון ימי הביניים ושל תיאור לשון רמב"ן בספרות המחקר. לאחר מכן ממוינות הסמיכויות החבורות לפי סוג הקשר הסמנטי שבין מרכיביהן: כל פרק מיוחד לקטגוריה סמנטית אחת והיא נידונה מבחינה סמנטית בליווי נתונים סטטיסטיים ודוגמות רלוונטיות. מן הקטגוריות: סמיכות הבעלות, סמיכות של חלק משלם, סמיכות המקום, סמיכות הזמן ועוד. כמו כן נידונים בכל פרק עניינים שונים נוספים הקשורים בסוג הסמיכות של אותו פרק: תופעת השיבוץ המקראי, צורת הנסמך מול צורת הנפרד, ענייני סגנון ובחירה ועוד. לאחר מכן נערכת סקירה רחבה של סוגי הסמיכויות ושכיחותם.

ג. נמצא כי סמיכות הבעלות וסמיכות תוארית הם סוגי הסמיכויות הן הנפוצים ביותר. כן מוסקות מסקנות מן הדיון בפרק זה ובעבודה כולה. מן המסקנות: בקיאותו הרבה של רמב"ן בספרות המקרא, מורכבות לשונו של רמב"ן ועושר לשונו מבחינת השימוש בסוגי סמיכויות סמנטיים.

(1) מבוא

(א) סקירת ספרות המחקר

1) הסמיכות

(א) הגדרה ומינוח

הסמיכות היא "קשר מורפולוגי מסוים בין שתי יחידות שמניות הסמוכות זו לזו" (רודריג-שורצולד וסוקלופ תשנ"ב, עמ' 47). הקשר הזה מציין מגוון רחב של משמעויות ויש בו חלק משעבד עיקרי וחלק משועבד הנלווה אליו (סגל תרצ"ו, עמ' 196–197), או במילים אחרות גרעין ולוואי (אזר תשל"ז, עמ' 34–35), או מתאר ומתואר (הלוי 2000, עמ' 61). שני חלקי הסמיכות קרויים גם "נסמך" ו"סומך". ברוב המקרים המתואר, הגרעין, מתגלגל בעמדת הנסמך ואילו המתאר, הלוואי, בא בעמדת הסומך. במיעוט המקרים המצב הפוך, ודווקא הלוואי תופס את מקום הנסמך והגרעין מצוי בעמדת הסומך (אורנן תשע"א, עמ' 85; רישביץ תשס"ז, עמ' 5, 17), כך שיש שני צמדי מונחים למרכיבי הסמיכות שלא תמיד יש חפיפה ביניהם: גרעין-לוואי מצד אחד, ונסמך-סומך מן הצד האחר. שמות נוספים שניתנו לשני מרכיבי הסמיכות הם הצמדים הלועזיים rengen-rectum, defined-defining, modified-modifier (וולטקה ואוקונור 1990, עמ' 137).

(ב) הסמיכות בעברית ובבלשנות הכללית

הסמיכות אינה מבנה ייחודי לעברית, אלא קיימת גם בשפות שמיות אחרות – בערבית, בארמית, באכדית, בגעז ובשפות שמיות נוספות (רישביץ תשס"ז, עמ' 2). היחס שבין שני חלקי הסמיכות נתפס כיחס אטריבוטיבי, שהוא אחד משלושת היחסים הדקדוקיים הבסיסיים, לצד היחס הפרדיקטיבי והיחס האובג'קטיבי (שם, עמ' 5). יחס זה מובע במונח המשמש בבלשנות הכללית לציון הסמיכות – "גניטיב", שמשמעותו "שיוך" והוא מצביע על שיוכו של איבר אחד בסמיכות למשנהו (שם, עמ' 3). הקשר בין הסמיכות לגניטיב בא לידי ביטוי בעיקר בסמנטיקה ובניסיון ליישם תיאוריות סמנטיות הקשורות בגניטיב בסמיכויות העבריות לסוגיהן.

(ג) צורות הסמיכות והשתלשלותן

החל מתקופת לשון חכמים משמשים בעברית שלושה מבני סמיכות: סמיכות חבורה, שהמבנה שלה "צ"ש+צ"ש", כמו "בית השר"; סמיכות פרודה, שהמבנה שלה "צ"ש+ש+ל+צ"ש", כמו

"הבית של השר"; וסמיכות כפולה, שהמבנה שלה הוא "צ"ש+כינוי דבוק קטפורי+של+צ"ש" כמו "ביתו של השר". הסיווג של שני המבנים האחרונים כסמיכויות אינו מקובל על הכול ויש המציעים להם מונחים אחרים (ראה דעות מייצגות לכל גישה אצל הבר 2013, עמ' 1 הערה 1).

צורות אלו הם פרי התפתחות היסטורית בשני רובדי הלשון הקדומים של העברית (בנדויד תשכ"ז, עמ' 74–75; סגל תרצ"ו, עמ' 198; רביד ואחרים 1978, עמ' 6–7; ועוד רבים). במקרא מצויה רק הסמיכות החבורה. בלשון חכמים נוספו שני המבנים האחרים: הסמיכות הפרודה והסמיכות הכפולה (אזר תשנ"ה, עמ' 201–209). עדות ראשונה לשי המבנים האלה מצויה בפסוק "מִטָּוֹ שְׁלֹמֹה" (שה"ש ג, ז), שבה משמשת שי"ן הזיקה, המתועדת בעיקר במקרא המאוחר, לפני מילית היחס "לי". מצירוף זה של שי"ן הזיקה ללמ"ד היחס נגזרה בלשון חכמים הצורה "של" כמילית עצמאית, היפה להבעת צירוף של שתי יחידות שמניות, והיא החלה לשמש הן במבנה הפרוד והן במבנה הכפול. ייתכן שתהליך זה הוזן גם מן הצירוף "אשר ל" הרגיל במקרא, וממלא בו פונקציות דומות ל"של" (השווה: בנדויד תשכ"ז, עמ' 469; פרץ תשכ"ז, עמ' 151). רוזן (1977, עמ' 131–132) מסביר את ההתפתחות הזאת כפועל יוצא של אי הנוחות מצד הדוברים הנובעת מחוסר היכולת להשתמש בסמיכות החבורה כצירוף בלתי מיודע, אי נוחות שנפתרה ביצירת הסמיכות המפורקת שמאפשרת שימוש זה.

ד) היבטים לשוניים

חוקרי העברית לרבדיה עסקו בסמיכויות לסוגיהן, בעיקר בסמיכות החבורה, מבחינות לשוניות מגוונות הנוגעות כמעט בכל תחומי הלשון. נסקור להלן מבחר היבטים לשוניים של הסמיכויות לפי חלוקה של ענפי הלשון בעיקר מלשון המקרא ועד לשון ימי הביניים, מהם אמורים לגבי הסמיכות החבורה בלבד ומהם נכונים לשלושת סוגי הסמיכויות. ההבחנה בין ענפי הלשון בסקירה הבאה אינה נוקשה ובפעמים רבות התחומים משיקים זה לזה. אין מטרת ההבחנה אלא למיין מה שנכתב על הסמיכויות מיון ראשוני כדי ליצור תמונה כללית למחקר סוגיה זו בבלשנות העברית.

1) ההיבט הפונטי-מורפולוגי

אחת ההשלכות של הקשר ההדוק שבין שני חלקי הסמיכות החבורה, הסומך והנסמך, היא תפיסת הצירוף כיחידת טעם אחת. תפיסה זו מובילה לעיתים להתקצרות פונטית של הנסמך שגוררת לעיתים גם שינוי מורפולוגי (סגל תרצ"ו, עמ' 196–197; בלאו תש"ע, עמ' 309; וולטקה ואוקונור 1990, עמ' 138; ואן האק 2013, עמ' 579; ילין תשכ"ג, עמ' 197). ההתקצרות אינה משתקפת בכל המילים, אלא רק בשמות המכילים תנועות העשויות להתקצר מטבען הפונטי. כך, למשל, המילה

"פְּסוּק" תתקצר בעמדת הנסמך ל"פְּסוּק", אך המילה "מְלֶדֶת" תישאר בעיניה גם כשתבוא בעמדת הנסמך. סגל (תרצ"ו, עמ' 197) מדגיש, כי למרות התקצרות הנסמך, הדומיננטיות שלו נשארת על כנה והאיבר השני בסמיכות עדיין משועבד לו, וכי השינוי החל בנסמך נגרם מחמת נסיבות פונטיות בלבד.

התקצרות הנסמך משנה לעיתים גם את מבנה המילה, מה שבא לידי ביטוי, למשל, בצורות מקוצרות בשמות מרובים ובחילופי ה"א ות"ו בסוף צורת נקבה. הצורה הקבועה לשמות המשתנים בעמדת הנסמך, מבחינה פונטית ומבחינה מורפולוגית, מביאה להבחנה בין צורת הנפרד, שהיא צורתו של השם כשאין הוא קשור למילה הבאה מבחינת הטעם, ובין צורת הנסמך, שהיא צורתו במעמד האיבר הראשון בסמיכות. לא תמיד הבחנה זו נשמרת, ולעיתים מוצאים חילופים בין הצורות ושימוש בצורת נסמך דווקא במילה הבאה בעמדת נפרד וכן להפך, בלשון המקרא (אבינרי 1979, טור ק; פרוכטמן תשנ"ט, עמ' 73) ובמיוחד ברבדים המאוחרים לה (אבינרי 1979, טור ק; דודי תשס"ג, עמ' 150–151). דוגמות לכך: "יושבי בצילו" (הושע יד, ח, במקום "היושבים בצילו"), "הולכי בדרך מצווה" (סוכה ז, במקום "ההולכים בדרך מצווה"). במקרא באה לעיתים צורת הנסמך גם לפני פסוקיות זיקה (גזניוס 1910, עמ' 422; סגל תרצ"ו, עמ' 98), כמו בפסוק: "מְקוֹם אֲשֶׁר יוֹסֵף אָסוּר שָׁם" (בראשית מ, ג). שימוש זה מעיד על הפונקציה המשותפת שממלאים הסומך ופסוקית הזיקה (השווה: רישביץ תשס"ז, עמ' 6)

(2) היבטים תחביריים

(א) דרכים תחביריות מיוחדות

דברים אלו אמורים בעיקר לגבי הסמיכות החבורה, שלה דרכי נטייה ייחודיות והשתלבות מרכיביה עם משלימי שם למיניהם חריגה אף היא בהשוואה לשמות עצם פשוטים.

(1) ריבוי הסמיכות

דרך הריבוי הרגילה בסמיכות חבורה בלשון המקרא היא ריבוי של הנסמך בלבד (גזניוס 1910, עמ' 400; ילין תשכ"ג, עמ' 193), כמו "אנשי שם" (דברים טז, ב), וכך הדבר גם בלשון חכמים (אזר תשנ"ה, עמ' 199), למשל בצירוף "זקני בית דין" (יומא א, ג). חוץ מזה, לשון המקרא מכירה עוד שתי דרכי ריבוי: האחת, ריבוי נסמך והסומך כאחד (גזניוס 1910, עמ' 401; ילין תשכ"ג, עמ' 193), כמו "בתי כלאים" (ישעיהו מב, כב). דרך זו משמשת גם בלשון חכמים (אזר תשנ"ה, עמ' 199; אבינרי 1979, טור צט) כמו בצירוף "ערכי הדיינים" (אבות א, ח). השנייה – ריבוי הסומך בלבד (גזניוס 1910, עמ' 401; אבינרי 1979, טור צח), למשל בצורה המקראית "בית אבותיהם" (דבה"א

ד, לח) ובצורה החז"לית "בית הבדין" (בבא בתרא ג, א). עוקשי (2005, עמ' 9) מציע לראות בחלק מצירופי הסמיכות המוכרים בלשון יחיד כ"גזירה לאחור" של סמיכויות שבמקורן צורן הריבוי חל רק על הסומך, ובתור דוגמה הוא מביא, בין היתר, את הצירוף "ערב פסח".

2) הצטרפות משלימים

הקשר ההדוק שבין הסומך והנסמך אינו מאפשר להטיל ביניהם כל צורן דקדוקי למעט ה"א הידיעה וצורן הריבוי, וכן אינו מאפשר להפריד את חלקי הסמיכות בלואים, גם כשאלה משתייכים לנסמך, אלא אלו יבואו בסוף הצירוף, לאחר הסומך (פרץ תש"ג, עמ' 33; רבין תשל"ז, עמ' 72). לכלל זה חריגים מעטים במקרא בהצטרפות כינוי חבר לנסמך (גזניוס 1910, עמ' 415; אבינרי 1979, טור קב; סגל תרצ"ו, עמ' 201): "חבולתו חוב" (יחז' יח, ז), "דרכך זמה" (שם, טז, כז). בכך נבדלת הסמיכות החבורה מן הסמיכות הפרודה, שכן באחרונה משלימי השם של הנסמך יבואו מיד לאחריו כמו בשם עצם רגיל. בעברית החדשה עובדה זו מגבירה את השימוש של הדוברים דווקא בסמיכות הפרודה, שבה אפשר לסמוך לוואים אל הגרעין עצמו כפי הרגיל בשמות עצם (רביד ושלזינגר 1995, עמ' 175).

סוג הכינויים המצטרפים לסמיכות עשוי להיות פרוד או חבר. בבודקו את תופעת הצטרפות הכינוי אל צירופי הסמיכות בלשון התנאים, כהן (תש"ן, עמ' 205) מבקר את קביעתו של סגל ולפיה הכינוי השכיח הוא הכינוי הפרוד. כהן מראה בבדיקה סטטיסטית, שהכינוי הרגיל להצטרף לצירופי סמיכות בלשון המשנה הוא הכינוי החבור דווקא. הוא ברירת המחדל, הצורה הלא מסומנת, הן בצירופים כבולים, כדוגמת "בית אב" ו"גיד הנשה", והן בצירופים שאינם כבולים, כדוגמת "חצר הכבד" ו"כלי לבן". בכינוי פרוד משתמשת המשנה בדרך כלל לציון מונחים טכניים. לכלל זה יש מעט חריגים, וכהן מסביר אותם באופן נקודתי כל אחד במקומו.

3) יידוע הסמיכות

כמו בשאר המרכיבים, גם יידוע הסמיכות ייעשה בדרך כלל ביידוע הסומך בלבד (גזניוס 1910, 410–412; אזור תשנ"ה עמ' 199). לכלל זה יש מעט חריגים במקרא (גזניוס 1910, עמ' 413; אבינרי 1979, טור צב; גרין 1988, עמ' 273–274), במיוחד כשהסומך הוא שם פרטי, כמו "המלך אשור" (ישעיהו לו, ח), או כשאחד מאיברי הסמיכות הוא יחידה סמנטית מורכבת (קדרי תשכ"ו, עמ' 42–58). חריגים לכלל זה קיימים גם בלשון חכמים (אבינרי 1979, טור צב; אזור תשנ"ה, עמ' 199). בלשון ימי הביניים, בעיקר בלשון הרבנית, רגיל היידוע של הנסמך (אבינרי 1979, טור צב–צד; דורון ומאיר 2013, עמ' 586).

(ב) שרשרת סמיכויות

מונח זה משמש להבעת צירוף סמיכות המורכב מיותר משני יסודות. צירוף כזה יכול להיווצר בארבע נסיבות:

א. שתי סמיכויות רצופות או יותר בעלות סומך זהה. בצירוף כזה לשון המקרא מעדיפה מבנה סמיכות פשוט ולאחריו שם עצם בתוספת כינוי גוף אנפורי חבור, כמו "זקני העם ושוטריו" (במדבר יא, טז) (גזניוס 1910, עמ' 414; ילין תשכ"ג עמ' 194; וולטקה ואוקונור 1990, עמ' 134). מבנה פחות שכיח במקרא הוא שני נסמכים לסומך אחד, כמו "מבחר וטוב לבנון" (יחזקאל לא, טז) (וולטקה ואוקונור 1990, עמ' 134). בלשון חכמים שכיחה הדרך הראשונה עם כינוי הגוף החבור (אזר תשנ"ה, עמ' 201).

ב. שתי סמיכויות רצופות או יותר בעלות נסמך זהה. בלשון המקרא משמשים שני מבנים: סומך אחד לכמה נסמכים, כמו "אלהי אברהם יצחק וישראל" (מל"א יח, לו), או חזרה על כל סמיכות בפני עצמה, כמו "אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב" (שמות ג, טו) (גזניוס 1910, עמ' 414, ילין תשכ"ג, עמ' 194). כך הדבר גם בלשון חכמים (אזר תשנ"ה, עמ' 201). קדרי (תשנ"א, עמ' 386–387) משתמש בדרך האחרונה כתבחין לקיומן של יחידות סמנטיות מורכבות בלשון המקרא, בהנחה שביחידות כאלו לא יחזור הנסמך לפני כל איבר ואיבר.

ג. שתי סמיכויות חבורות או יותר המחוברות זו לזו. זה המקרה ה'קלסי' של שרשרת סמיכויות. במבנה זה שכיחה בכל רובדי הלשון 'התכנסות לימין', כלומר הצטרפות הסמיכויות זו לזו מן הסמיכות האחרונה אל הראשונה, כמו בצירוף "ראשי לב עם הארץ" (איוב יב, כד). באופן תיאורטי מבנה כזה יכול לחבר כמות סמיכויות בלתי מוגבלת, אך למעשה ניתן להצביע על מספר מקסימלי של סמיכויות מחוברות ברובדי הלשון השונים, לפי מה שהביא אבינרי (1979, טור פג–פט): במקרא – חמש סמיכויות, בלשון חכמים – ארבע סמיכויות, בלשון ימי הביניים המוקדמת – שמונה סמיכויות ובלשון ימי הביניים המאוחרת – ארבע סמיכויות. בלשון ימינו נבחנה תופעת שרשרת הסמיכות בידי רוזנהויז (תשמ"ט, עמ' 93–106) שהציעה מדדים מכל ענפי הלשון כדי להסביר את המגבלות על אורך סמיכויות מסוג זה ואת השימוש בסוגי הסמיכויות השונות ביצירת שרשרות סמיכות. לפי ממצאיה בעברית החדשה אפשרית שרשרת של עד שש סמיכויות.

(ג) השמט וחזרה

כאשר הסמיכות נתונה בהקשר טקסטואלי רחב, אפשר שאחד מאיבריה, בדרך כלל זה הראשון, יושמט מתוך הנחה שהקורא יוכל לשחזר את האיבר החסר על פי ההקשר. כך נוהגת הרבה לשון השירה המקראית כאשר היא משתמשת בצירופי סמיכות כדי ליצור דימויים (ספן 1981, עמ' 111–112), כמו בפסוק: "והיה כ(קול) אוב מארץ קולך" (ישעיהו כט, ד). השם החסר, "קול", ניתן להשלמה מהיכרות הסיפה של הפסוק.

רוטנברג (תשכ"ח–תשכ"ט) ניסה להסביר באופן דומה פסוקים רבים "חסרים", שבהם באים משלימי שם שלא ממין שם העצם שאליו הם מוסבים. הוא כינה תופעה זו "הסומך הבודד", וסבר שבמבנה העומק של המשפט מצויה צורת סמיכות שלמה שהכותב הרשה לעצמו להשמיט חלק ממנה מתוך הנחה שהקורא יוכל לזהות את החלק החסר על פי המין והמספר של משלימו. אזר (1977) יוצא נגד קביעותיו של רוטנברג וטוען שברוב המקרים שהביא אין לדבר על "סומך בודד". לדעתו, "סומך בודד" יכול להתקיים רק כשהשם החסר הוזכר כבר במקום אחר באותו מבנה תחבירי, ואין זה המצב ברוב הפסוקים שהביא רוטנברג. תחת זאת מציע אזר לאותם הפסוקים סדרת הסברים דקדוקיים וסמנטיים שאינם תלויים בהנחת "הסומך הבודד".

לעיתים משתמשת לשון השירה במקרא בצורות סמיכות לצורך חזרה על יסודות לשוניים בתוך תקבולות, כמו בפסוק: "ה' עזוז וגבור, ה' גבור מלחמה" (תהילים כד, ח), שבה המרכיב "גבור" המופיעה כמילה יחידה בצלע הראשונה של הפסוק חוזרת בעמדת נסמך בחלקו השני (שמיר תש"ע, 197).

(ד) הסמיכות ומבנה העומק שלה

הסמיכות יונקת את ערכה התחבירי מן הקטגוריות התחביריות של מרכיביה ומן הקשר התחבירי ביניהם. הקשר התחבירי מצטמצם במבנה השטח של הצירוף לקשר שמני שבין גרעין ולוואי (אזר תשל"ז, עמ' 37), או במילים אחרות קשר שבין שם משעבד, שהוא הדומיננטי במשפט, לבין שם משועבד, שהוא הנלווה והנספח אליו. על פי ניתוח כזה הקשר התחבירי שבין איברי הסמיכות "שנאת הבריות" ובין איברי הסמיכות "בית האיש" שווה: בשניהם יש איבר עיקרי, "שנאה" ו"בית", וטפל להם האיבר הסומך – "הבריות" ו"האיש". אולם, ברור שיש הבדל סמנטי מהותי בין שתי הסמיכויות, שכן הראשונה מביעה קשר של מבצע פעולה ומושאו (או נושאו) ואילו השנייה מביעה קשר של בעלות. כדי להביע קשרים אלו הוצע במחקר לסווג את הסמיכויות על פי מבנה העומק שלהן, כלומר על פי המבנים שבתשתיתן (אזר תשל"ז, עמ' 37–39).

חוקרים רבים עסקו במבנה העומק ובמבני השטח (ראה רשימה מייצגת אצל רישביץ תשס"ז, עמ' 13–15) ונביא כאן מה שעשה אורנן (תשע"א, עמ' 85–116) בבודקו את הצירופים השמניים בלשון הספרות העברית החדשה. הוא מסווג את הסמיכויות לשבע קבוצות על פי מבנה התשתית שלהן, שלהן הוא קורא "כללים". בכל כלל מצוין הקשר התחבירי שבין המשתתפים בפרופוזיציה באמצעות נוסחה המקובלת בדקדוק הגנרטיבי. אורנן מתייחס ליחידה המופשטת ביותר של הסמיכות, עוד בטרם גובשה לצורה תחבירית הערוכה לפי סדר מילים ובקטגוריות דקדוקיות של מרכיבי הסמיכות. בשל כך אין תמיד חפיפה בין החלוקה שלו ובין החלוקות לקטגוריות דקדוקיות של הנסמך או לסדר גרעין-לוואי. למשל: הוא כורך את הסמיכות "ילדת החיוכים", שהיא צירוף של שני שמות עצם בסדר גרעין-לוואי, עם הסמיכות "חיוך הילדה", שהיא צירוף של שם פעולה ושם עצם בסדר לוואי-גרעין, משום שביסוד שניהם עומד משפט התשתית "הילדה מחייכת".

ה) סוגי סמיכויות חבורות על פי טבעם הדקדוקי של מרכיביהן
 בסעיף זה יידונו כמה סוגי סמיכויות חבורות על פי המאפיינים הדקדוקיים של הסומך והנסמך בהן כפי שנסקרו בספרות המחקר.

1) סמיכות שם התואר

סמיכות זו, שנשמכה שם תואר, מכונה גם 'סמיכות מדומה'. מדובר בסמיכויות מסוג "יפה עיניים", נשוך נחש", "ספוג שמן" וכדומה. צדקה (תשס"ה-תשס"ו, עמ' 143) מבחין בתוך קבוצה זו בין סמיכות נושאית ובין סמיכות מושאית. בסמיכות נושאית משפט התשתית הוא משפט שמני מדגם של משוואה, והנשוא שבו מתגלגל בעמדת הנסמך בסמיכות. למשל: משפט התשתית של הצירוף "יפות מראה" הוא "המראה יפה". לטענתו, ההתאם של שם התואר לא נקבע לפי השם שבעמדת הסומך אלא על פי שם העצם הקודם לצירוף הסמיכות, וזאת מחמת אילוצים תבניתיים גרידא (השווה: אורנן תשע"א, עמ' 100). בסמיכות מושאית, לעומת זאת, הנושא לא נמצא כלל במשפט התשתית, והמושא שבמשפט התשתית מתגלגל בעמדת הסומך. צדקה מוסיף ומפרט (שם, עמ' 144–150) סמיכויות דו משמעיות שניתן לפרשן כסמיכות נושאית וכסמיכות מושאית, בעיקר כשהנסמך בינוני סביל. בניגוד להצעתו של צדקה למשפט התשתית של הסמיכות הנושאית, בלאו (תשכ"ו, עמ' 256) אינו מדבר במפורש על מבנה עומק ומבנה שטח, אך מן הניתוח התחבירי שלו נראה שהוא מבין אחרת את משפט התשתית העומד בבסיס הסמיכות. לדעתו לא הסומך הוא נושא משפט התשתית אלא שם העצם שבא לפני הצירוף, ואילו הסומך משמש כמין תיאור אופן. לגבי הצירוף "יפה עיניים" נוכל לומר שמשפט התשתית לדעת בלאו הוא "X יפה מבחינת העיניים". ניתוח כזה פותר את בעיית ההתאם שזכרה למעלה. אזר (תשל"ז, עמ' 37) מדגיש

שניתוח כזה אפשרי רק במבנה העומק, אולם במבנה השטח הצירוף נשאר צירוף שמני אנדוצנטרי שמרכיביו גרעין ולוואי.

בליבוים (2000, עמ' 83–84) מחלקת את סמיכויות שם התואר חלוקה דומה לזו של צדקה, אך אין היא נוקטת מינוח אלא מסווגת את הקבוצות באמצעות דוגמות של סמיכויות, מעין אב טיפוס לכל קבוצה. רוזן (1968, עמ' 100–101) מבחין בקטגוריה זו בין צירופים אנדוטצנריים, שמובנם נובע הישר ממובנם של מרכיביהם, כמו "עיוור צבעים", ובין צירופים אקסוצנטריים, שמשמעותם הכוללת שונה ממשמעות סך מרכיביהם, כמו "גדול עיניים".

בעניין המבנים החלופיים של שם התואר דנה בהרחבה בליבוים (2000), והיא מראה שבלשון המקרא נפוצה סמיכות שם התואר, דוגמת "גבה קומה", יותר מהמבנים החלופיים לה, דוגמת "גבוה בקומה" (שם, עמ' 97). בלשון המשנה נפוצה יותר הסמיכות התוארית ובלשון מדרשי האגדה נפוצים המבנים החלופיים לה (שם). רישביץ (תשס"ז, עמ' 116–128) ממיינת סוג מסוים של סמיכויות אלו בלשון המקרא, שבהן מתגלגל סביל בינוני בעמדת הנסמך, לכמה קטגוריות סמנטיות ותחביריות, ובהן ציון של נפגע הפעולה או של עושה הפעולה, ציון לוקטיבי, ציון מצב סטטי וציון מודאליות. היא מראה (שם, עמ' 129–132) שסמיכויות כאלו משמשות בהקשר הטקסטואלי הרחב לא במשמעותן המילולית אלא כצירופים כבולים המציינים מושג שהטקסט מדבר עליו. למשל, בפסוק "כי ימצא איש שוכב עם אישה בעולת בעל" (דברים כב, כב) אין עיקר המשמעות בכך שמישהו בעל את האישה, אלא בעובדה שהיא אשת איש. היא מדגימה זאת עוד בצירופים רבים אחרים. דבריה של רישביץ נכונים ברמה הפרגמטית, אך אין ספק שמשמעותם המקורית של צירופים אלו עומדת בעיניה במישור הסמנטי, שכן סופרי המקרא בחרו בהם דווקא בגלל המשמעות המקורית שהם מבטאים.

2) סמיכויות שנשמך שם פעולה דקדוקי או סמנטי מדובר בסמיכויות מן הסוג של "שנאת הבריות", "תפילת הבנים". בתשתית סמיכות זו עומד פועל שהתגלגל והפך לשם פעולה בעמדת הנסמך (שילוני 1997, עמ' 2). סמיכויות כאלה מטבען דו משמעיות הן, שכן אפשר להבינן כ"הבריות שונאים", "הבנים מתפללים" או כ"שונאים את הבריות", "מתפללים על הבנים". הצעה כללית לפתרון דו משמעות בסמיכות העלה רוזן (1977, עמ' 149–155), והיא הפיצול הצורני, כלומר מצב שבו מבחר אפשרויות ההבעה שיש לדובר מנוצלות כדי להבחין בין משמעויות שונות, ובהן משמעויות של סמיכות שם הפעולה. כנגד דעה זו יוצא אורנן (תשע"א, עמ' 92–93), בטענה שקשה להוכיח פיצול כזה וגם אם הוא יוכח אין הוא

בבחינת חובה במערכת הלשונית אלא בבחינת רשות ונתונות לסגנון הדובר או הכותב. תחת זאת מציע אורנן, בעיבוד של דברי יספרסן, בחנים סמנטיים להתגברות על דו המשמעות המבנית: הזהות האנושית או הלא אנושית של מבצע הפעולה וסיווג הפועל שבמבנה התשתית כפועל עומד או כפועל יוצא.

3) סמיכות שנסמכה בינוני

בצירופים מסוג זה, כמו "יושב ראש", "עורך דין", עיקר ההתלבטות היא האם מדובר כאן בצירוף סמיכות או בפועל בבינוני ומשלימו. רישביץ (2014, עמ' 175–176) חולקת על הסוברים שצירוף כזה אינו יכול להיות צירוף סמיכות משום שאינו מביע קשר של שייכות. היא טוענת שהסמיכות עשויה להביע גם קשרים נוספים חוץ מקשר הבעלות או השייכות, ולפיכך גם ניתוח של צורות בינוני כצורות סמיכות שיש בהם גרעין ולוואי ביחס אדוורביאלי, ולא כצירוף פועלי, כשר הוא. אזר (תשל"ז, עמ' 38–39) פותר סוגיה זו באמצעות הבחנה בין מבנה השטח, שבו צירוף הבינוני ייחשב כצירוף שמני של סמיכות המכיל גרעין ולוואי, ובין משנה העומק, שבו מצוי משפט תשתית פועלי המבטא יחס בין פועל ומשלימו.

במקרא מצויות סמיכויות כאלה במעמד לא מיודע בעיקר בסמיכויות המציינות גנריות ובסוגות ספרותיות שאינה פרוזה, ובמעמד מיודע בכל סוגי הטקסטים (רישבץ תשס"ז, עמ' 228–229). הצטרפות מושאים ותיאורים לסמיכויות אלו במקרא, כמו "מכה רעהו בסתר" (דברים כז, כד), מעידות שסופרי המקרא תפסו סמיכויות אלו כפסוקיות זיקה מועצמות (רישבץ תשס"ז, עמ' 229–228).

ו) תזוזה קטגוריאלית

מדובר בתופעה שאינה ייחודית לסמיכות, אלא מצויה גם בחלקי דיבר אחרים, והיא מעבר של מילה או צירוף מחלק דיבר אחד לחלק דיבר אחר. במקרה של הסמיכות מדובר בעיקר במעבר של חלק מצורות הנסמך משמות עצם לצירופי יחס (שלזינגר תש"ן, עמ' 214–215; תשמ"ו, עמ' 50), כמו בצורות "על ידי", "לפני", "בעקבות" וכיוצא באלו. מדובר בתהליך של גרמטיזציה, שבמסגרתה מילה הממלאת פונקציה לקסיקלית עוברת למלא פונקציה דקדוקית, כלומר עוברת ממילת תוכן אל מילת תפקוד. מדובר בתהליך חד כיווני בעיקרו, כלומר כמעט תמיד המעבר יהיה מן הצד הלקסיקלי לצד הדקדוקי ולא להפך (לבנת תשס"ט, עמ' 188–189). בעברית קיימות צורות יחס בצורת נסמך שמקורן ההיסטורי בשמות עצם שהיו חלק מסמיכויות, ועם הזמן קפאו בצורת

הנסמך ועברו לשמש כמיליות יחס. תופעה זו אופיינית למילות היחס בכללותן, שהרי מוצאן ההיסטורי בשמות עצם שקפאו ועברו למלא פונקציה של מיליות יחס (בלאו 1993, עמ' 78; ג'ואון ומראוקה 2009, עמ' 336; גזניוס 1910, עמ' 297).

תזוזה קטגוריאלית נוספת בצירופי סמיכות באה לידי ביטוי בכמתים המשמשים בעמדת הנסמך, בסמיכויות כמו "מחצית התפוחים", "רוב המשתתפים". בסמיכויות כאלו סדר המרכיבים הוא מגדיר-מוגדר שלא כרגיל, ולכן גם ההתאם לסמיכויות אלו עשוי להיקבע גם על פי מין הסומך ומספרו דווקא: "מחצית התפוחים נאכלו", "רוב המשתתפים נהנו". בכך עברו "מחצית" ו"רוב" ממשמעות לקסיקלית קונספטואלית למשמעות דקדוקית פרוצדורלית (השווה: שלזינגר תש"ן, עמ' 216, תשמ"ו, עמ' 50-51).

3) היבטי סגנון ושיח

שאלת הסגנון ואפשרות הבחירה בין שלושת מבני הסמיכות מערבת מאפיינים דקדוקיים וסמנטיים כאחד. חוקרים רבים שעסקו בעברית החדשה ראו בהבדל שבין המבנים הבדל משלבי סגנוני: הסמיכות הכפולה והסמיכות החבורה נתפסות כצורות ממשלב גבוה ומליצי ומשמעות בעיקר בלשון כתובה (למשל, רביד ושלזינגר 1995, עמ' 158) ובלשונם של מלומדים במקורות היהדות (שלזינגר 1991א, עמ' 144–145), הסמיכות הפרודה נתפסת כמייצגת המשלב הבינוני, והחילופים שביניהם נתפסים כחילופים חופשיים פחות או יותר (ראה דעות מייצגות אצל רביד ושלזינגר 1988, עמ' 87). לעומתם, חוקרים אחרים הסתייגו מאוד מקביעה זו וביקרו את הגישה שמבני הסמיכות הם וריאנטים חופשיים. אזר (תשל"ו, עמ' 11–13) מציג רשימה של הגבלות דקדוקיות המונעות חילוף של הסמיכות החבורה בסמיכות הפרודה ומחלישות את המשמעות הסגנונית שיש לשימוש בצורות הסמיכות. גם עמרוסי (1993, עמ' 157–160), שבחן את הסמיכויות בלשון המשנה, מפרט הגבלות דקדוקיות וסמנטיות שאינן מאפשרות המרה של הסמיכות החבורה בסמיכות הפרודה והכפולה.

סוגיה נוספת המצמצמת את הקשר בין בחירה סגנונית ובין צורות הסמיכות היא סוגיית ההתניות. ניסיונות רבים נעשו כדי להסביר את השימוש בכל אחד מסוגי הסמיכויות בטקסטים שונים ולגבש התניות, מלאות או חלקיות, לשימוש בסמיכות הפרודה והכפולה, שהן צורות הסמיכות המסומנות בהשוואה לסמיכות החבורה.

צרפתי (תשמ"ז, עמ' 189–195) בדק את הסמיכויות החבורות מול הסמיכויות הפרודות בלשון המשנה, והראה שבדרך כלל המשנה מייחדת את הסמיכות החבורה לשמות שצורת הנפרד שלהן שונה מצורת הנסמך, ואת הסמיכות הפרודה לשמות שצורת הנפרד וצורת הנסמך שלהן זהות. הבר (2013, עמ' 387–401) בחנה את הסמיכויות הפרודות מול הסמיכויות הכפולות והראתה, שהמשנה נוטה לייחד את הסמיכויות הכפולות לתכנים הקשורים באדם ובחיי הפולחן שלו, ואת הסמיכות הפרודה לתכנים הדוממים.

עמרוסי (1993, עמ' 161–164) מציע רשימה של גורמים סמנטיים ודקדוקיים שאינם מונעים יצירת סמיכויות מקבילות אך הם משותפים למבנה סמיכות מסוים והוא רואה בהם מעין התניות לאותו מבנה, שאותם הוא מכנה "גורמים משפיעים". הסמיכות החבורה היא הנפוצה מכולן ועל כן היא בבחינת ברירת המחדל, הצורה הלא מסומנת ואינה זקוקה להסבר. בסמיכות הפרודה משתמשת המשנה בין השאר כשהנסמך שם פרטי או שם כלי שאינו מן המקרא, כשהסומך תואר והגרעין

חסר, בסמיכות הייעוד או התכלית כשהנסמך בעל אותה צורה בנפרד ובנסמך, ובמקרים נוספים. בסמיכות הכפולה משתמשת המשנה בין היתר כשהנסמך הוא "שם יחסי" המורה על קרבת משפחה וכן כשהסומך הוא כינוי רמז או שם פרטי. בעניין החילופים בין צורות הסמיכות וההתניות לכך נגע גם בנדויד (תשכ"ז, עמ' 463) בתארו את הסמיכויות בלשון המקרא לעומת אלו המצויות בלשון חכמים, והוא סובר ששימוש בסמיכות כפולה במשנה בא כשהשם בעמדת הסומך מיודע יותר ומסוים יותר, כאילו מציאות הקניין ברורה ומובנת מאליה.

4) אוצר מילים

לצירופי סמיכות חבורים יש נטייה חזקה למילון (רביד ושלזינגר 1988, עמ' 86), כלומר להפיכתם לערכים לקסיקליים בשפה. תכונה זו נובעת מהקשר ההדוק בין מרכיבי הסמיכות שמכונה גם "צירוף כבול". ברבים מן הצירופים הללו משמעות הצירוף שונה מסך משמעות מרכיביו. חלק מן ה"סטיות" בכלל יידוע הסמיכות נובעות מכך שהדובר תופס את הצירוף הכבול כלקסמה אחת ומפעיל עליה את החוקים הלשוניים שהוא מכיר הנכונים לדרכי יידוע של מילים יחידות. רישביץ (תשס"ז, עמ' 77–96) בדקה שלושה שמות עצם העשויים ליצור צירופים כבולים בלשון המקרא כשהם באים בעמדת הנסמך: איש, בן ובעל. היא מצאה שהשם הפרודוקטיבי בנייהם ליצירת סמיכויות כבולות הוא "איש" ותלתה זאת בניטרליות הסמנטית שלו לעומת שני השמות האחרים.

5) היבטים סמנטיים

בהיבט זה נעסוק בסמיכויות החבורות בלבד. כמעט כל מי שתיאר את הסמיכויות העבריות ברובדי הלשון הקלסיים נדרש גם לקשרים הסמנטיים שבין מרכיביהן. הקשר הסמנטי המובהק שבסמיכות הוא הבעלות והוא הוכח כקשר לקסיקלי (הלר 2002, עמ' 127–140) היונק את משמעותו מעמידת הסומך לצד הנסמך. בתוך משמעות זו יש המבחינים בין קניין – תכונה הניתנת לשינוי – ובין שייכות שאינה ניתנת לשינוי, כמו איברי גוף ובני משפחה (רוזן 1977 עמ' 154; והשווה: וולטקה ואוקונור 1990, עמ' 145).

אולם, הבעלות אינה הקשר היחיד המובע בסמיכות אלא היא חלק ממגוון משמעויות רחב שהסמיכות מביעה. מגוון זה עשיר כל כך עד שקבע דוידסון (1954, עמ' 31) כי הסמיכות עשויה להביע כמעט כל קשר סמנטי וכי היסוד היחיד הקבוע בסמיכות הוא סדר המילים שבה. בספרות

המחקר נעשו ניסיוניות למיין את הסמיכויות החבורות לפי הקשר הסמנטי שבין מרכיביהן, שחלקם הושפעו ממינוי הגניטיב בספרות הבלשנית הכללית והאנגלית. הנה הסוגים העיקריים של הסמיכות החבורה מן הבחינה הסמנטית:

1. סמיכות הבעלות, שבה מה שהנסמך מסמן שייך למה שהסומך מסמן, כמו "בית המלך".
2. סמיכות החומר, שבה מה שהנסמך מסמן עשוי ממה שהסומך מסמן, כמו "בית עץ".
3. סמיכות הייעוד, שבה מה שהנסמך מסמן – מטרתו מסומנת על ידי הסומך, כמו "כלי מלחמה".
4. סמיכות אטריבוטיבית, שבה הסומך הוא אטריבוט, מעין תואר נשוא של הנסמך, כמו "אנשי קודש".
5. סמיכות המקום והזמן, שבה הסומך מציינ את הימצאותו הלוקטיבית או הטמפורלית של הנסמך, כמו "אנשי יריחו", "ענן בוקר".
6. סמיכות הנושא, שבה הסומך מסמן את מבצע הפעולה המסומנת בנסמך, כמו "זעקת העני".
7. סמיכות המושא, שבה הסומך מסמן את נפגע הפעולה המסומנת בנסמך, כמו "גידול ילדים".
8. סמיכות תוארית, שבה מה שמסומן בנסמך משמש שם תואר למה שמסומן בסומך, כמו "יפה עיניים".

חוקרי העברית לרבדיה פיתחו רשימות רשימות של משמעויות הנלוות לצורת הסמיכות, ותיאוריהם שונים זה מזה, הן מבחינת כמות המשמעויות והן מבחינת הגדרתן. גזניוס (1910, עמ' 416–419) מפרט את הקשרים הסמנטיים העיקריים שנושאות הסמיכויות במקרא: קשר הבעלות, קשר התכונה, קשר החומר, קשר המטרה או הייעוד, קשר הכמות וקשר של פועל ומושאו או של פועל ונושאו. וולטקה ואוקונור (1990, עמ' 143–154), שתיארו את הסמיכויות המשמשות במקרא, מפרטים 20 קטגוריות סמנטיות כאלו, ובקשר הבעלות הם מבחינים בין שלושה סוגי בעלות: בעלות כללית, בעלות בלתי מופקעת ובעלות על יצור אנושי. ג'והן ומראוקה (2009, עמ' 436–439), שדנים גם הם בסמיכויות המקראיות, מגיעים ל-16 קבוצות כאלו, מהן דומות למה שכבר הוצג ומהן אחרות. את סמיכות הבעלות, או כפי שהם מכנים אותה "סמיכות סובג'קטיבית", הם מחלקים לבעלות ממשית על חפצים או על ישויות לבין בעלות על דיבור, כלומר בעלות של דובר או של סופר על דבריו. מלבד זאת הם מונים, בין היתר, גם את הקשרים האלה: הבעת חלק משלם, יחסי קרבה, יחסי זמן ומקום, יחס של עניין ונושא ויחסים אחרים. רשימה ארוכה מזו מציג פרץ

(תש"ג, עמ' 30–32) בתארו את תחביר הלשון העברית, והוא מגיע ל-18 קשרים הדומים מאוד למה שמפורט בשיטתם של וולטקה ואוקונור. אזר (תשנ"ה, עמ' 201–204) בדק את הסמיכויות שבלשון חכמים וסיווג אותן לפי מדדים דקדוקיים ולפי מדדים סמנטיים. המאפיינים הסמנטיים שהוא מונה מסתכמים בעשר קבוצות, ובהן סמיכות אטריבוטיבית מהופכת, שבה הנסמך הוא אטריבוט של הסומך. ילין (תשכ"ג, עמ' 188–192) דן בתחביר העברית בכללותה ומונה 16 קשרים, כדוגמת סמיכות הזמן, סמיכות המקום, סמיכות הקיבול וסמיכות הסיבה. הוא מכנה סמיכויות מסוג "אמרי נועם", "לשון הקודש" כסמיכויות תואר (מה שאזר מכנה "סמיכות אטריבוטיבית"), ואין הוא כולל ברשימתו צורות מסוג "גבה קומה", "יפה עיניים", שאחרים מכנים "סמיכות שם התואר". כמו כן, ילין מוסיף קטגוריה של "סמיכות חסרון מילת יחס", כלומר סמיכויות שנשמכיהן בינוני ובסומכיהן התגלגל מושא עקיף, כמו "יושבי קרנות". סמיכויות כאלו נפוצות בלשון המשנה (שם, עמ' 192). גם סגל (תרצ"ו, עמ' 99) בחן את הקשרים הסמנטיים בסמיכויות בלשון המשנה ורשימתו מצומצמת יותר ומונה חמש קבוצות: קשר של קניין, של תכונה, של מפועל (מושא), של הגדר ושל הפלגה. מלבד אלו, תוארו המשמעויות הסמנטיות של הסמיכות גם בספרי תחביר (דוידסון 1954, עמ' 31; רוזן 1977, עמ' 149–193) וברישיומי הרצאות (רבין תשל"ז, עמ' 72) ובהן חזרה על קשרים דומים למה שכבר הוצג.

ה) הסמיכות והגניטיב

העיסוק בהיבט הסמנטי של הגניטיב בבלשנות הכללית (כמו זה של קווירק ואחרים 1985; קיי וזימר 1967; לוי 1963) נוצל בידי חוקרי עברית בניסיון לאמץ תיאוריות ומיונים סמנטיים ותחביריים הנוגעים לגניטיב בבלשנות הכללית וליישם בסמיכויות העבריות. דוגמה לכך היא עבודתו של לוי (1967, עמ' 9–55), שביקש להחיל את הקשרים הסמנטיים בהרכבים שבאנגלית על הסמיכויות העבריות. בבודקו את ההרכבים השמניים בעברית הוא שילב את המדדים הללו: האחד – טיב הקשר שבין שני חלקי הסמיכות, והשני – סדר הרכיבים. ניתוח זה יצר 11 קבוצות: שש הראשונות מציגות יחסים של גרימה, של עשייה ושל קניין, כל אחד מהם בשני סדרים: מגדיר-מוגדר ומוגדר-מגדיר. חמש הקבוצות הנותרות מציגות יחסים של שימוש, קיום, תכלית והשלמה מושאית, ובכולן הסדר הוא מוגדר-מגדיר.

2) לשון ימי הביניים

א) המקום, הזמן והסוגה הספרותית

"לשון ימי הביניים" הוא מונח כללי לתיאור לשון הספרות העברית שהתפתחה במשך אלף וחמש מאות שנה, למן תחילת המאה השנייה לספירה ועד המאה ה-19. מקובל להניח, כי בתקופה זו לא הייתה העברית שפה חיה ששימשה בדיבור, חוץ מאשר בתפילה ובלימוד (סאנז-בדילוס 2013, עמ' 624–625; קדרי תשכ"ד, עמ' 666), אלא שימשה בעיקר לכתיבה. כבר הוער במחקר (קוגוט 1981, עמ' 9; חזן 1999, עמ' 163) שהמונח "לשון ימי הביניים" כללי מדיי ואפילו נטול משמעות, משום שלשון זו אינה לשון אחידה כפי שמשמע מן המונח. קוגוט (1981, עמ' 9) מזכיר שלושה גורמים שפעלו בחטיבה זו ויצרו בה לשונות לשונות שכל אחת ראויה למחקר בזכות עצמה: המקום, הזמן והסוגה הספרותית.

1. המקום – הכותבים בעברית ישבו במקומות שונים ובארצות שונות שדוברו בהן שפות שונות ודיאלקטים שונים. גם הריחוק הגיאוגרפי וגם שפת המקום יצרו מערכות לשון שונות שכל אחת מהן התפתחה התפתחות עצמאית.

2. הזמן – הלשון הכתובה פחות ניתנת לשינויים מחמת הזמן לעומת הלשון הדבורה, אך בתקופה ארוכה של אלף וחמש מאות שנה יש להניח שגם לשון שבכתב עשויה לחדש פניה או לפחות להשתנות במידת מה.

3. הסוגה הספרותית – יוצרי הספרות העברית של ימי הביניים כתבו חיבורים רבים בתבניות ספרותיות שונות שלכל אחת סגנון, דרכי לשון ומסורת כתיבה ייחודיים שהיוצרים ראו את עצמם מחויבים להם. סאנז-בדילוס (2013, עמ' 626–633) מבחין בין תשע סוגות כאלו, וחזן (1999, עמ' 164) מונה לא פחות מ-17 סוגות שונות, ועליהן הוא אף מוסיף "ועוד". מן הסוגות שמזכירים שני החוקרים: הפיוט, ספרות השו"ת, ספרות המוסר, ספרות הקבלה, ספרות המדרש, ספרות היסטוריוגרפית ופרשנות למקרא ולתלמוד. עושר סוגתי שכזה גורר אחריו מערכת ענפה של לשונות.

שלושת הגורמים הללו יוצרים אפוא לשונות רבות ומגוונות המרכיבות כולן את מה שקרוי "לשון ימי הביניים".

ב) מחקרים בלשניים ומחקרים לשוניים

במיון המחקרים העוסקים בלשונות בחטיבה הביניימית, יש להבחין לדעתי, בין "מחקרים בלשניים" ובין "מחקרים לשוניים". במושג "מחקרים בלשניים" כוונתי לחיבורים החוקרים את פעילותם המטא-לשונית של כותבי לשון ימי הביניים, בעיקר של המדקדקים ופרשני המקרא.

"מחקרים לשוניים" לעומת זאת מתארים את לשון הפרשנים עצמה ועומדים על מאפייניה הדקדוקיים, הסמנטיים וכיוצא באלו.

המחקרים הבלשניים תופסים את חלק הארי בספרות המחקר של לשון ימי הביניים. בעניין זה נכתבו עבודות מחקר רבות (כגון: בן אריה תשע"א; בסל תשנ"ב; גינצבורג תשס"ז; חרל"פ תשנ"ו; מורשת תשכ"ד; פרץ תשל"ח), מונוגרפיות (כגון: גמליאל תש"ע; אלוני תשל"ד; קהן 1975) וכמה קובצי מאמרים (כגון: אלדר ומורג תשמ"ז; אלוני תשמ"ו).

לעומת זאת, המחקרים הלשוניים מצומצמים יותר ורק לשונות מעטות מספרות ימי הביניים זכו לתיאור לשוני מקיף בספרות המחקר. מדובר בעיקר בלשון הפיוט הקדום, שהרבה עסקו בו בתחום תורת הצורות ואוצר המילים (בעיקר יהלום תשמ"ה; פליישר 1975; אבישור תשל"ו ב; סדן תשי"ח; פרוכטמן תשנ"ט; שרון תשס"ה) בלשון שירת ספרד (כגון חזן תשמ"ו), בלשון המתרגמים התיבונים המכוננת גם "הלשון המשוערבת", שעיקר הדיון בה היה בזיקתה לערבית ובשימושים רבים שנשאלו לעברית ממנה (כגון גושן-גוטשטיין תשס"ו; ממן תשנ"ב; קלאר תש"ז) ובספרות השו"ת, בעיקר בתחום הפועל והכינויים (כגון בצר תש"ן). גם העיסוק בפיוט ובשירה היה במקורו לשם מטרות בלשניות וביקש להתחקות אחר הדרכים המטא-לשוניות של הפייטנים (חזן 1999, עמ' 164 הערות 3–4), מה שהוביל לתיאור סגנון לשון הפיוט והשירה כשלעצמה. שאר המחקר הלשוני של החטיבה הביניימית התמקד בלשונם של כותבים מסוימים, בעיקר פרשנים ורבנים. בין חוקרי לשון רש"י יש לציין במיוחד את אבינרי (1979), שהקדיש חיבור רחב היקף לתיאור לשונו של רש"י בפירושו לתורה ולתלמוד, ובו עמד על דרכיו הלשוניות והסגנוניות תוך חלוקת הדיון לתחומי לשון שונים, תופעות וקטגוריות לשוניות מגוונות. סופרים נוספים שלשונם נחקרה, אם כי בהיקף מצומצם יותר, הם רבי חיים בן עטר (גלוסקא 2013), בנימין מטודלה (מישור תשע"ז) ורבי מיוחס (מאלי תשנ"ו).

ג) הסמיכות בלשון ימי הביניים

בסעיף זה ייסקרו סוגות מרכזיות בלשון ימי הביניים שבהן נבדקו במחקר סוגיות שונות הקשורות בנושא הסמיכות.

1) לשון הפיוט

לשם הגבהת לשונם וכסוגל סגנוני ללשון השירה השתמשו הפייטנים בסמיכויות שמרכיבין הם שמות מופשטים הבאים כנרדפים במקרא, דוגמת: "חוטם אפוי", "אורך רבעי" (אבישור תשל"ו ב, עמ' 420 ואילך; והשווה: סדן תשי"ח, עמ' 43–53). בכך ממשיכים הפייטנים את הנוהג המצוי במגילות מדבר יהודה ובמשלי בן סירא, של צימוד של שמות תואר נרדפים מן המקרא כסמיכויות

(אבישור תשל"ו א). סוג נוסף של סמיכויות שיצרו הפייטנים הוא "סמיכות השגב" שהיא צירוף של שם עצם מוחשי לתכונה מופשטת (יהלום תשמ"ה, עמ' 97–108). מדובר למעשה בסמיכות אטריבוטיבית, שהשימוש בה מאפשר למילה המופשטת להעניק למילה המוחשית מתכונותיה הסמנטיות ולאייך אותה בסגנון לשוני גבוה ופואטי. דוגמות לסמיכויות כאלה הם הצירופים "משפטי צדקך" ו"מושב יקר".

2) העברית המשוערבת

העברית המשוערבת, או "לשון התיבונים", השתמשה שימוש נרחב בסמיכויות חבורות בהשפעת שפת המקור שאותה תרגמו – הערבית (גושן-גוטשטיין תשס"ו, עמ' 101–102). שימוש כזה נראה מקראי, אך סביר להניח שהוא פרי מלאכת התרגום, שכן מצטרפות אליו תופעות נוספות, תחביריות ומורפולוגיות, שברקע שימושן עומדת הערבית. בהשפעת הערבית השתמשו המתרגמים בסמיכויות גם בדרכים תחביריות לא מסורתיות, כשצירפו מספר נסמכים לסומך אחד (שם, עמ' 100) והסמיכו שמות עצם לתוארי פועל (שם, עמ' 102).

3) לשון רש"י

תופעת הסמיכות בלשון רש"י תוארה בהרחבה ביד אבינרי (1979, טור פג–קטז) והוא מציין בספרו מאפיינים תחביריים מגוונים של הסמיכות, בעיקר הסמיכות החבורה, בפירוש רש"י למקרא ולתלמוד. הוא עומד על דרכו בשרשרת סמיכות, בריבוי הסמיכות, בסמיכויות המחורזות ועוד, ומסקירה זו נראה שסגנונו התחבירי של רש"י בסמיכויות בפירושו למקרא שומר ברובו על הנוהג המצוי בלשון המקרא. נצר (1989, עמ' 93–100) בוחן טיפוס אחד של סמיכות הבא תדיר בפירושי רש"י, שאותו הוא מכנה "לשון א'", ועומד על הפונקציה שלו כמבחין הבחנה סמנטית בין משמעויות במקומות שרש"י נזקק להגדרת מובן של מילים מקראיות. מן הסקירה על הסמיכויות בלשון העברית, על לשון ימי הביניים ועל הסמיכויות בלשון ימי הביניים נעבור לנושא העבודה – הסמיכויות החבורות בלשון רמב"ן.

3) הרמב"ן ופירושו לתורה

הרמב"ן, שחי בספרד במאה ה-12, היה סופר פורה מאוד, וכתב פרשנות לרוב ספרי המקרא, ספרי רפואה הלכה ואף כתבים קבליים (עופר ויעקבס תשע"ג, עמ' 10–11). פירושו לתורה הוא חיבור עשיר מאוד הניתן לאיך מכמה היבטים: תוכן, לשון ונוסח.

(א) תוכן הפירוש

1) דרך הפירוש

פירוש רמב"ן הוא מטבעו על דרך הפשט, כלומר מעוגן בהקשר שבו נתון הפסוק המפורש ובלשונו (מלמד תשל"ח, עמ' 949–950; שעוועל תשל"ד, עמ' קמח), אך עם זאת אין הוא נמנע משילוב של הפשט עם הרמז, הדרש והסוד, שילוב המזכיר את הקונבנציה הפרשנית בכתבי הקודש של הנוצרים שרמב"ן חי ביניהם (ליכט תשמ"ג, עמ' 232). השפעת הדרש ניכרת בהערכתו לדברי חז"ל ובשימוש בעקרונות שקבעו (מלמד תשל"ח, עמ' 950–952; ליכט תשמ"ג, עמ' 232). בנוסף, רמב"ן מרבה לפרש גם את טעמי המצוות (מלמד תשל"ח, עמ' 952–954) ולהתנגד למדרשי חז"ל (מלמד תשל"ח, עמ' 949; שעוועל תשל"ד, עמ' קמו–קמו; סקלרץ תשנ"ח, עמ' 4) תוך שמירה על כבודם ומעמדם.

2) ענייני לשון

בתור פרשן למקרא, הוצרך רמב"ן לעסוק הרבה בענייני לשון. הפעילות הלשוניות שלו הבולטת מכולן היא "הגדרת המשמע", כלומר פירוש מילים מקראיות. פעילות זו נחקרה בהרחבה בפירוש רמב"ן לספר במדבר בידי שנוולד (תשס"א), שהראתה כי אף על פי שמדובר בהגדרות מילונאיות רמב"ן משלב אותן שילוב אינטגרלי בפירושו (שם, עמ' 73). בהצדקת הכרעותיו הוא מסתייע בראיות גם מלשון המקרא וגם מלשון חכמים, שכן גם האחרונה הוא ראה לשון מופת (שם, עמ' 75; מורשת תשכ"ד עמ' רז–רט, מלמד תשל"ח עמ' 970–972). להוכחותיו הוא מגייס לעיתים את גם הערבית והיוונית ואף מסתייע בפרסית ובארמית, בשיטת הבלשנות המשווה (מלמד תשל"ח עמ' 969; מורשת תשכ"ד עמ' קצד–קצז). ולא בענייני לקסיקון בלבד עוסק רמב"ן: בהסבירו את הפסוקים הוא נוגע בענייני תצורה של הפועל והשם, באטימולוגיה ובפונטיקה, בענייני תחביר ובמידה מסוימת אף בענייני שיח (השווה: מלמד תשל"ח, עמ' 965–967; מורשת תשכ"ד, עמ' קצז–רז).

3) רמב"ן ויחסו אל רש"י וראב"ע

מרכיב חשוב נוסף בפירושו של הרמב"ן הוא הבאת המקורות הפרשניים שקדמו לו ודיון בהם בגוף הפירוש. בהקדמה לפירושו מצהיר רמב"ן בלשון חגיגית שהוא עתיד לשאת ולתת עם שני מפרשי המקרא שקדמו לו – רש"י ואבן עזרא: על רש"י הוא כותב:

"ואשים למאור פני נרות המנורה הטהורה, פרושי רבנו שלמה, עטרת צבי וצפירת תפארה, מוכתר בנימוסו במקרא במשנה ובגמרא, לו משפט הבכורה, בדבריו אהגה, באהבתם אשגה, ועמהם יהיה לנו משא ומתן דרישה וחקירה, בפשטיו ומדרשיו וכל אגדה בצורה, אשר בפירושו זכורה".

ועל אבן עזרא הוא כותב: "ועם רבי אברהם בן עזרא, תהיה לנו תוכחת מגולה ואהבה מסותרה". לאורך כל פירושו רמב"ן מזכיר את רש"י ואת אבן עזרא מאות פעמים (סקלרץ 2016, עמ' 285; ליכט תשמ"ג, עמ' 228). ליכט (תשמ"ג, עמ' 229) מכנה את הצהרת הכוונות הזאת "שיטה" ומסביר שרמב"ן בחר דווקא ברש"י ובאבן עזרא כחלק מן השיטה משום גדלותם ומשום שהם מייצגים שתי גישות מרכזיות בפירוש המקרא.

אולם, עיון קל בשיטה הזאת מגלה שיחס הרמב"ן לכל אחד מהם שונה. עובדה זו מתגלה כבר בהקדמה, כשרמב"ן מעניק לרש"י את "משפט הבכורה" ומזכיר אותו תחילה, וגם בהמשך בהבאת דברי הפרשנים בגוף הפירוש. רמב"ן מרבה לחלוק גם על רש"י וגם על ראב"ע, אולם, בעוד שאת ראב"ע הוא תוקף פעמים רבות בלשון חריפה ובוטה (שעוועל תשל"ד, עמ' קמז-קמח), בעיקר במקומות שהוא חש לכבוד חז"ל ודבריהם, צורת התבטאותו ביחס לרש"י מתונה הרבה יותר (רבינוביץ תשל"ג, עמ' 631). אי השוויון ביחס שבין שני הפרשנים ניכר גם בדרכי הבאת דבריהם: מורגנשטרן (תש"ס, עמ' 16-18) משווה בין אזכור דברי רש"י ובין אזכור דברי ראב"ע בפירוש רמב"ן לתורה וטוען כי בעת הבאת דברי רש"י ברירת המחדל של רמב"ן היא ציטוט ישיר של דברי הפרשן, בעוד שאת דברי ראב"ע הוא מביא לרוב בפרפרזה (שם, עמ' 18, והשווה מלחי 2011, עמ' 64). כמו כן, רמב"ן מייחד את המונח "לשון" והפועל "אמר" בעיקר לציטוטים מפירוש רש"י דווקא.

תופעה נוספת שבה נחשפת זיקה בין פירוש רמב"ן לפירוש אבן עזרא היא פלגיאט, גניבה ספרותית. סקלרץ (2016, עמ' 285-302) מצאה כ-60 מקומות בפירוש רמב"ן לספר בראשית שבהם הוא משתמש בפירושי ראב"ע מבלי להזכיר את שמו, ומעריכה כי תופעה כזאת קיימת גם בפירושו לשאר ספרי התורה. היא מוכיחה את טענתה באמצעות השוואת קטעים של שני הפרשנים ומדגישה את הזיקה הרעיונית שבין הפירושים. עם זאת, ניכר מדוגמותיה שהרמב"ן לא שיבץ את דברי ראב"ע כנטע זר בתוך פירושו, אלא העביר אותם הסגלה ועיבד אותם ללשונו ולסגנונו. מכאן ניתן לטעון, שקטעים אלו שייכים לראב"ע אולי מבחינת התוכן, אך מבחינה לשונית הם נכס של הרמב"ן.

ב) לשון הפירוש

העוסקים בלשון הרמב"ן נתנו דעתם בעיקר לשיבוץ המקראי (מלמד תשל"ח, עמ' 983; חזן 1999, עמ' 166–174), שבמסגרתו רמב"ן משלב בלשונו ביטויים, מליצות ושברי פסוקים מן המקרא. דוגמות (על פי מלמד תשל"ח, עמ' 983): על בראשית יב, א הוא כותב: "היה נודד מגוי אל גוי ומממלכה אל עם אחר עד שבא לארץ כנען". הקטע המשובץ הוא "וַיִּתְהַלְכוּ מִגּוֹי אֶל גּוֹי מִמַּמְלָכָה אֶל עַם אֲחֵר" המופיע בתהילים קה, ג. דוגמה נוספת (על פי חזן 1999, עמ' 168): על ויקרא יט, ב רמב"ן כותב: "ימצא בעל התאוה מקום להיות שטוף בזימת אשתו או נשיו הרבותו להיות בסובאי יין בזוללי בשר למו". אף כאן משובץ שבר פסוק מן המקרא, על פי הכתוב במשלי כג, כ: "אַל תְּהִי בְּסִבְאֵי יַיִן בְּזִלְלֵי בֶשֶׂר לְמוֹ". את הביטויים המקראיים משבץ רמב"ן בפירושו לא באופן מלאכותי אלא כחלקים טבעיים בטקסט ומביע באמצעותם משמעויות פרשניות ומסרים פרשניים סמויים (חזן 1999, עמ' 167–174). כמו כן רמב"ן מוסיף ומשבץ ביטויים גם מלשון חכמים (מלמד תשל"ח, עמ' 964). הדוגמה האחרונה, שבה משולב הביטוי "שטוף זימה" שמקורו בלשון חז"ל (שבת קנ"ב ע"א), מיטיב להדגים זאת. דוגמה נוספת (על פי מלמד, שם) היא פירושו לשמות כב, ח ששם הוא כותב: "ובאלה הדינין מקרא מועט והלכות מרובות". הביטוי "מקרא מועט והלכות מרובות" מקורו במשנה בחגיגה א, ח. חזן (1999, עמ' 166) מסביר את תופעת השיבוץ המקראי בלשון רמב"ן באמצעות הקרבה הטקסטואלית בין הפירוש ללשון הכתוב, וסברה זו משתמעת גם מדברי מלמד (תשל"ח, עמ' 983). למרות השיבוצים המקראיים הרבים בפירוש רמב"ן, חזן (1999, עמ' 170) מדגיש ש"תשתית לשונו היא לשון המשנה" וקרובה לכתיבה האשכנזית צרפתית דווקא, וכי השימוש בצורות מקראיות נוסף עליה ונשזר בתוכה.

מאפיינים נוספים של לשון פירוש רמב"ן שעמדו עליהם החוקרים הם אריכות יחידות השיח בטקסט וכן מאפיינים של הלשון המשוערבת הבאים לידי ביטוי באוצר המילים ובדרכי תצורה ותחביר, כמו צורות ריבוי ושימוש במיליות יחס על דרך הערבית (חזן 1999, עמ' 171).

תיאור זה של לשון רמב"ן, המתמקד בשיבוצים מן המקורות שקדמו לו, נוגע בתחום הלשון אך קרוב להיות עניין ספרותי יותר מאשר עניין לשוני. המחקר חסר עיון בסוגיות לשוניות טהורות בלשון רמב"ן, כאלה שינתחו את שפת חיבורו מהיבטים צורניים, תחביריים, סמנטיים ופרגמטיים. מחקר זה מבקש להרים תרומה צנועה להשלמת חוסר זה ולדון בהיבטים סמנטיים הנוגעים בתופעת הסמיכויות החבורות בלשון רמב"ן בפירושו לבראשית.

ג) נוסח הפירוש

1) התוספות

מקובל במחקר, כי רמב"ן לא כתב את פירושו בפרק זמן מוגדר ויחיד, אלא לפחות בשתי תקופות שונות (עופר ויעקבס תשע"ג, עמ' 13, שעוועל תשל"ד, עמ' קמד). הקטעים המאוחרים שהוסיף רמב"ן לפירוש מכונים "התוספות", והרבה התייחסו במהלך הדורות לתוספות אלו, גם במחקר. כהנא (תשל"ב, עמ' קט-קלז) היה החוקר הראשון שנתן דעתו לכך ומתוך השוואת כתבי יד ודפוסים חשף 134 קטעי תוספות. עליהם הוסיף סבתו (2005), בבדיקה משלו עוד 36 תוספות, ובמחקר של עופר ויעקבס (תשע"ג, עמ' 27) נמצאו עוד 170 תוספות. עופר ויעקבס (שם, עמ' 26) עמ' שלוש דרכים מדעיות לזיהוי תוספות כאלו, מה שמעיד על היטמעותן בטקסט ועל הפיכתן לחלק בלתי נפרד מגוף הפירוש למרות העובדה שנספחו אליו באיחור.

2) מהדורת שעוועל

ב-1962 פרסם שעוועל מהדורה מדעית של פירוש רמב"ן המבוססת על שלושה כתבי יד כמעט שלמים, מאיטליה, מספרד ומן המזרח (שעוועל, 1962). במהדורה זו ביקש שעוועל לקרב את הלומד את פירוש רמב"ן ללשונו המקורית, כפי שהוא מצהיר בהקדמה: "ליישר לפני הלומד והמעייין את הדרך העולה לנוסח המקור של פירוש הרמב"ן" (שעוועל 1962, עמ' 12).

מהדורה זו ספגה ביקורות נוקבות (עיטס תשנ"ט, עמ' 75–94; סבתו תשנ"ה, עמ' 73–80), בטענה שאין היא משקפת היטב את נוסח פירוש רמב"ן המקורי. המבקרים הוכיחו, שכתבי היד שעליהם התבסס שעוועל אינם מהימנים וכי במקומות רבים נוסח המהדורה אינו עולה בקנה אחד עם מה שמצוי בכתבי יד הנחשבים אותנטיים. גם ליפשיץ (1985א; 1985ב) השווה מקורות קודמים והציג השלמות לקטעים שהושמטו לדעתו מפירוש הרמב"ן במהדורת שעוועל, בכל חומשי התורה. עם זאת, לצד הליקויים הרבים בנוסח של מהדורת שעוועל שמבקרו מונים, אין הם מתעלמים ממעלותיה. עיטס (תשנ"ט, עמ' 95) כותב:

"ראוי להמשיך במלאכה החשובה שפתח בה הרב שעוועל, ולהוציא לאור מהדורה, שתפיק את התועלת המירבית ממעלותיו של ד"ש (=דפוס שעוועל), ולצד זה תתקן את ליקוייו".

ברוח דומה כותב גם סבתו (תשנ"ה, עמ' 81):

"נדגיש שוב כי לא באנו לגרוע כהוא זה מתרומתו הגדולה של הרב שעוועל בההדרת נוסח הרמב"ן. ביקשנו רק להסב את תשומת לב הלומדים לאפשרות כי במקומות מסוימים [...] בדיקה בכתבי היד יש בה לסייע בהבנת דברי רמב"ן".

3) הפירוש הקצר

בקבוצה מצומצמת של כתבי יד לפירוש רמב"ן לתורה מצוי גם "פירוש התורה לרמב"ן (הקצר)". החוקרים לא גילו עניין ברוב כתבי היד הללו, וקיימים בספרות המחקר רק תיאור כללי ביותר אודותיהם ותיאור מפורט של אחד מכתבי היד בידי ינאי (2002). לפי בדיקתה (שם, עמ' 69–71), רוב כתב היד הוא העתק מפירוש רמב"ן המוכר לספר בראשית. כתב היד אומנם מתייחד בכמה סממנים, כמו השפעה של מקורות קבליים, מינוח מקצועי רופף ורישול צורני, אך זיקתו המובהקת לפירוש רמב"ן שבתורה ברורה.

(ב) מטרת המחקר

מטרת עבודה זו היא לתאר את השימוש הסמנטי של רמב"ן בסמיכויות חבורות. בעבודה אבדוק את הקשרים שבין מרכיבי הסמיכות ואזון בשכיחותם ובמאפיינים הדקדוקיים של איברי הסמיכות שהם משמשים בהן, בניסיון ליצור תיאור כולל של הסמיכויות החבורות מבחינה סמנטית ולענות גם על השאלות האלה:

- א. מה הם הקשרים הסמנטיים שבין חלקי סמיכויות החבורות בלשון רמב"ן?
- ב. על רקע דבריו של דוידסון (1954, עמ' 31) שהוזכרו בסקירת הספרות ולפיהם כמות המשמעויות בסמיכות כמעט בלתי מוגבלת, האם ניתן לטעון זאת גם על לשון רמב"ן? לשון אחר: האם רמב"ן מנצל את המבנה הדקדוקי של הסמיכות כדי להביע מגוון משמעויות רחב או שיכולת ההבעה של מבנה זה מצטמצמת אצלו למשמעות אחת או לקבוצת משמעויות הקרובות זו לזו?

מצמד שאלות אלו חשובה במיוחד שאלה (ב). הרי הסמיכות החבורה היא מבע דקדוקי מני רבים להבעת היחסים שבין מגדיר ומוגדר. קיימים בצידה מבנה שם העצם ותוארו, פסוקית הזיקה, הצמידות, הסמיכות הפרודה, הסמיכות הכפולה וצירופי היחס הנלווים לשמות. שימוש של מבנה דקדוקי אחד במגוון רחב של משמעויות מדגיש את חסכותו הלשונית של הכותב ואת התפיסה הלשונית המפותחת שלו, שכן הוא יודע לנצל מבע מסוים ולשקע בו מה שברצונו להביע מבחינה סמנטית, ואין הוא מגביל את המבנה הדקדוקי למגוון משמעויות מצומצם. אומנם, כפי שהוער במחקר (ראה עמ' 10), החילופים בין צורות ההבעה שמנינו אינם חופשיים לחלוטין, וקיימים בהם מגבלות דקדוקיות ותחביריות שלעיתים אינן מאפשרות המרת יסוד זה באחר. אף על פי כן, יש טעם לבדיקה המוצעת כאן, כי ההיצע הרחב של הדרכים התחביריות בעברית מרחיב את אפשרות הבחירה של הכותב הרחבה משמעותית. במחקר זה נערכה השוואה בין סוגי הסמיכויות השונים למבנים חלופיים.

עוד מטרה של העבודה היא לתאר מאפיינים סגנוניים ודקדוקיים המשתקפים בסמיכויות החבורות לסוגיהן הסמנטיים: שיבוצים מקראיים, בחירות סגנוניות והיחס בין צורת הנפרד ובין צורת הנסמך. בין היתר ננסה לברר את מידת מורכבות לשונו של רמב"ן, בהנחה שככל שרמב"ן ישתמש ביותר סמיכויות שבהן אין צורת הנפרד שווה לצורת הנסמך ויעדיף סמיכויות אלו על פני צירופים לשוניים אחרים, לשונו תהיה מורכבת יותר.

ג) הנחות והשערות

1. הנחת היסוד שלי היא שלשון רמב"ן תשתיתה לשון חכמים ומשוקעים בה יסודות מקראיים, זאת על סמך תיאור לשון הרמב"ן בספרות המחקר (ראה עמ' 18–19).
 2. הנחה נוספת היא שהתחביר והסמנטיקה הם רבדים סמויים בלשון, שבהם ייתכנו השפעות משמעותיות גם בלשון הלא דומיננטית של הכותב, כלומר גם ללשון שאינה לשונו העיקרית. רמב"ן כתב בעיקר בלשון חכמים, ואף על פי כן ייתכן כי לשונו תושפע בתחביר ובסמנטיקה מלשון המקרא הדומיננטית פחות.
- על סמך שתי הנחות אלו אני משער שרמב"ן ישתמש ברוב המשמעויות המגוונות של הסמיכות החבורה הלקוחות מלשון המקרא ומלשון חכמים.

ד) שיטת המחקר

1) הקורפוס

הקורפוס לעבודה הוא פירושו של רמב"ן לפרקים א–יז בספר בראשית בלי ההקדמה, על פי הנוסח שבמהדורתו של שעוועל (1962) המבוססת על שלושה כתבי יד כמעט שלמים, מאיטליה, מספרד ומן המזרח (שם, עמ' 12). בחרתי לבדוק דווקא קטע אחד רצוף ולא קטעים ממקומות שונים כיוון שמטרתי היא לבחון את לשון רמב"ן בקורפוס רצוף ומוגדר, ולא לבחון את לשונו בכללותה. אף על פי שכבר הוכח (ראה עמ' 20 ואילך), שגרסה זו אינה משקפת במדויק את נוסח פירוש רמב"ן המקורי, החלטתי להשתמש בה, הואיל והיא מציעה חיבור מקיף ושלם של פירוש רמב"ן, וסוף סוף אין מדובר במהדורה משוללת כל אופי מדעי אלא היא מסתמכת על שלושה כתבי יד שונים ושואפת להציג את הפירוש המקורי, וכבר נעשה בה שימוש בידי חוקרים נוספים, דוגמת מלחי (2011, עמ' 45) שמפרט את יתרונותיה בהרחבה ברקע לעבודתו.

בכל זאת, כדי להיות נקיים מפגמים מתודולוגיים, נדגיש שמטרת העבודה לבחון את הסמיכות בלשון רמב"ן רק כפי שהיא באה במהדורת שעוועל, וכך תיפתר בעיית האוטנטיות של הנוסח שבה.

2) מהלך המחקר

תחילה איתרתי את כל הסמיכויות החבורות בלשון הפירוש על פי כללים מוגדרים מראש. רוב הכללים (1–7) נוגעים בהגדרת סוגי צירופי הסמיכות שייבדקו בעבודה, והם מושתתים בעיקר על

המטרה להתמקד בסמיכויות ששני איבריהם, הנסמך והסומך, יכולים לשמש שמות עצם או שמות תואר מצד עצמם. כלל (8) מגדיר את החומר הנבדק. ואלה הכללים:

1. לא התייחסתי לצירופי יחס שמקורם בצורות סמיכות, כמו 'על ידי', 'לפי', שכן מדובר בצירופים שאומנם היו סמיכויות מבחינה היסטורית אך הם קפאו והתגבשו כקבוצה נפרדת בעלת סממנים מורפולוגיים ותחביריים משלה, ועל כן אין לראות בהם סמיכויות (ראה עמ' 9). הוא הדין לגבי תחילויות מסוג "בן", "בעל" וכיוצא באלו, שחלה בהן התחוורות של המשמעות הלקסיקלית המקורית, ומצויים בהן מאפיינים נוספים של תזוזה קטגוריאלית בהתאם למה שמזכיר שלזינגר (תש"ן, עמ' 214–215; 1991ב, עמ' 50).
2. ברוח כלל (1) השמטתי מן הבדיקה גם צירופים קפואים המשמשים כתבניות ואינן משקפים מצב של סמיכות אמיתית "חיה", כגון "לשון א" המציין הבחנות סמנטיות (ראה עמ' 16), "מילת א", "טעם א" וביטויים דומים נוספים, שבעמדת הסומך בהם באים ציטוטים.
3. בסמיכויות שנשמך עשוי להיות כמת הפעלתי את התבחינים שמציע שלזינגר (תש"ן, עמ' 214–215; 1991ב, עמ' 50) כדי לקבוע האם מדובר בצירוף של שני שמות עצם "טהורים", שאותם כללתי בבדיקה, או בצירופים שמנייים עם לוואי כמות, שאותם השמטתי מן הבדיקה. תבחינים אלו מבוססים בעיקר על ההתאם של הלוואי המצטרף לסמיכות. לפי זה, צירוף כגון "מבחר המקומות הטובים" הושמט מן הבדיקה ואילו "מבחר המקומות הטוב" נכלל בבדיקה.
4. בצירופי סמיכות שיש בהם קשר תמורה, כמו "ארץ ישראל" ו"מלת ויאמר", הפעלתי את התבחין הבא: אם אפשר להשמיט את הנסמך והמשמעות לא תשתנה – ראיתי בצירוף זה תמורה ולא החשבתי אותו כסמיכות. אך אם הסומך אינו נושא אותה משמעות של כל הסמיכות, החשבתי את הצירוף כולו כסמיכות. למשל: "לשון 'קריאה'", "עניין שמירה".
5. לא כללתי צירופי סמיכות שהם שמות פרטיים של חיבורים, מקומות וכיוצא באלו, כמו "גן עדן".
6. בבחינה המורפולוגית, צירופי סמיכות בשרשרת הפרדתי ודנתי בכל צירוף של סומך ונסמך בנפרד. למשל, הצירוף "מלכי ארצות העמים" הופרד ל"מלכי הארצות" ול"ארצות העמים". בבחינה הסמנטית דנתי בכל שרשרת סמיכויות כמספר הנסמכים שבצירוף,

למשל, הצירוף "מלכי ארצות העמים" נדון פעם אחת כ"מלכי ארצות העמים" ופעם אחת כ"ארצות העמים".

7. במניין הסמיכויות על פי הקשרים הסמנטיים צמצמתי סמיכויות שיש להן יותר מהיקרות אחת וספרתי אותן כתבנית אחת בלבד.

8. השמטתי מן הבדיקה את כל הציטוטים הישירים מן המקרא ומן המדרשים, וכן את דברי הפרשנים המוזכרים בשם. זאת אף על פי שנטען (ראה עמ' 18) שלא כל אזכור של פרשן אחר בפירוש רמב"ן נעשה בציטוט וכי במצבים כאלו רמב"ן נוקט לעיתים גם פרפרזה. שני טעמים להחלטה זו: ראשית, גם בפרפרזות אין אנו יכולים לדעת מה מידת העיבוד הלשוני שביצע רמב"ן בפירוש ועד כמה הקטעים המשוכתבים על ידו הם נכס לשוני שלו. שנית, גם ההנחה שרמב"ן ציטט את רש"י ושכתב את דברי ראב"ע אינה מחייבת, שכן אין בידינו המצע הפרשני שעמד לרשות רמב"ן בכותבו את פירושו ואין אנו יודעים בבירור אם ציטוטיו משוכתבים אם מועתקים. בגלל שני הטעמים הללו, עדיף להוציא מן הדיון את דברי הפרשנים המוזכרים בשם ולדון רק בלשון רמב"ן ה"טהורה".

לאחר איסוף החומר מיינתי את הסמיכויות לפי הקשר הסמנטי שבין הנסמך והסומך ומיינתי את הממצאים מיון פנימי מהיבטים לשוניים שונים הרלוונטיים לקטגוריה הסמנטית העומדת במרכז הדיון. ואלה ההיבטים העיקריים: תתי קבוצות של משמעויות ספציפיות בתוך משמעויות כלליות, טבעם הדקדוקי של הנסמך והסומך והקשר התחבירי ביניהם, משפטי התשתית העומדים בבסיס הסמיכויות, מבנים לשוניים מקבילים לסמיכויות, השיבוץ המקראי המשתקף בסמיכויות והיחס בין צורת נפרד לעומת צורת נסמך. הבחנתי בין שני סוגים של שיבוץ מקראי:

שיבוץ צמוד, שהוא ביטוי מקראי המוטבע בלשון רמב"ן ומקורו בהקשר המקראי הטקסטואלי שרמב"ן נדרש לו, כלומר בפסוק או בקבוצת הפסוקים שאליהם הוא מתייחס באותו הפירוש. שיבוץ חופשי, שהוא שימוש במטבע לשון או בצירוף מקראי שמקורו בספרות המקרא בכללותה בלי קשר לפסוק הנידון ולהקשרו.

(3) כלים

לאיתור השיבוצים הסתייענו במנגנון החיפוש של תוכנת "אקורדנס", בקונקורדנציה של אבן שושן (תשמ"ב) וכן בציוני המהדיר במהדורתו של שעוועל (1962) לפירוש רמב"ן.

(2) הסוגים הסמנטיים של הסמיכות החבורה בלשון רמב"ן

טבלה מס' 1 מציגה את סוגי הסמיכויות הסמנטיים השונים שנמצאו בקורפוס ואת שכיחותם.

טבלה מס' 1 : סוגי הסמיכויות הסמנטיים ושכיחותם

אחוזים	מספר מוחלט	
20.66	149	סמיכות הבעלות
20.52	148	תוארית
14.28	103	עושה הפעולה
13.17	95	נפגע הפעולה
7.07	51	חלק משלם
6.51	47	זמן
6.51	47	מקום
5.54	40	עניין
1.66	12	מקור
1.24	9	תכלית
1.24	9	הפלגה
0.41	3	נרדפות
0.41	3	חומר
0.41	3	צורה
0.27	2	היפונימית
100	721	סך הכול

הטבלה מראה, שסמיכות הבעלות והסמיכויות התואריות לסוגיהן תופסות את חלק הארי בחיבורו של הרמב"ן בשכיחות כמעט שווה – 149 היקרויות שהן 20.66 אחוזים ו-148 היקרויות שהן 20.52 אחוזים, בהתאמה. אחריהן באות הסמיכויות שתשתיתן פועלית – סמיכות עושה הפעולה המסתכמת ב-103 היקרויות שהן 14.28 אחוזים וסמיכות נפגע הפעולה שלה 95 היקרויות שהן 13.17 אחוזים מכלל הסמיכויות. הסמיכות של חלק משלם תורמת 51 סמיכויות שונות המגיעות לכדי 7.07 אחוזים, וסמיכויות הזמן והמקום שוות בתרומתן – 47 היקרויות שהן 6.51 אחוזים לכל אחת. סמיכות העניין קצת פחות נפוצה מהן, ומסתכמת ב-40 היקרויות המגיעות ל-

5.54 אחוזים. שאר הקטגוריות הסמנטיות תורמות תרומה מעטה עוד יותר, ומדובר בסמיכות המקור (12 היקרויות), סמיכות התכלית (9 היקרויות), סמיכות ההפלגה (9 היקרויות), סמיכות הנרדפות, סמיכות החומר וסמיכות הצורה (שלוש היקרויות כל אחת) והסמיכות ההיפונימית (שתי היקרויות).

א) סמיכות הבעלות

א) הגדרה ומשפט תשתית

נמצאו 149 סמיכויות מסוג הבעלות.

מדובר בסמיכות שמבנה התשתית שלה הוא משפט שמני המביע יחס פוססיבי, דוגמת "ל-X יש Y". הארגומנט X, שהוא הישות המחזיקה בבעלות, מתגלגלת בכל הסמיכויות שנמצאו בעמדת הסומך ואילו הארגומנט Y המיוחס אליה מתגלגל בעמדת הנסמך.

ב) סמיכות הבעלות לסוגיה

בסמיכויות הבעלות יש להבחין בין שתי קבוצות וחמש תתי קבוצות לפי טיב הבעלות המובעת בהן (טבלה מס' 2).

טבלה מס' 2: תתי-סוגים סמנטיים של סמיכות הבעלות ושכיחותם

אחוזים (מכלל סמיכויות הבעלות)	מספר מוחלט		
14.76	22	בעלות מוחשית	סמיכות בעלות רגילה
27.51	41	בעלות מוחשית למחצה	
24.16	36	בעלות מופשטת	
28.18	42	סמיכות של יחסי קרבה	
5.36	8	סמיכות בעלות מהופכת	
100	149	סך הכול	

1) סמיכות בעלות רגילה

בסמיכות הבעלות הרגילה המילה המסמנת את הבעלים מתגלגלת – כלומר תופסת את עמדתה התחבירית במעבר ממבנה העומק למבנה השטח – בעמדת הסומך, ואילו הישות שמוחזקת בבעלות באה בעמדת הנסמך. סמיכויות אלו ניתנות לחלוקה לארבע תתי קבוצות סמנטיות.

(א) בעלות מוחשית

מדובר בסוג הרגיל של בעלות, שאפשר לכנותו גם קניין, ובו ישות מוחשית אחת מחזיקה בבעלות ממשית על ישות מוחשית אחרת. כך למשל במובאות האלה (סתם הפניה בחיבור זה מתייחסת לפירוש של רמב"ן על פסוק מסוים בספר בראשית):

1. "כי אברהם מבראשונה ידע כי ארץ כנען היא **נחלת ה'**" (יב, א).

2. "אדם היא בעבר הנהר והיא **מנחלת אבותיו'**" (יא, כח).

הנסמך "נחלה" המשותף לשתי הסמיכויות מתפקד כמושא הבעלות והישות שהבעלות מיוחסת אליה מתגלגלת בעמדת הסומך: לאלוהים יש נחלה, לאבותיו יש נחלה. דוגמות מסמיכויות נוספות:

3. "ולא לקחו **מערי המלכים** רק רכוש סדום ועמורה" (יד, כ).

4. "ויקראו הצאן "מקנה" בעבור היותו עיקר **רכוש האדם'**" (יד, יט).

5. "והוצרכו **רועי לוט** להכניס מקניהם בשדות שיש להם בעלים" (יז, יח).

6. "ויהיה ברית בינו ובין זרעו לעולם שיהיה **חלק ה'** עמו" (יז, א).

7. "וכל **רכוש עמורה** להשיב אותו לבעליו" (יד, כ).

בדוגמה האחרונה המילה "עמורה" שבסומך מורה על "אנשי עמורה" במין מטונימיה, ועל כן היא נחשבת לסמיכות של בעלות מוחשית.

(ב) בעלות מוחשית למחצה

מדובר בסמיכות שבה שם העצם בעמדת הסומך מוחשי ומשמש נושא הבעלות לשם עצם מופשט בעמדת הנסמך. מדובר בעיקר בבעלות של בני אדם על דבריהם, כמו בדוגמות הבאות:

8. "**לשון רבינו שלמה'**" (רגיל אצל רמב"ן, כמו ב, ג).

9. "אבל התורה לא תרצה להאריך **בדעות עובדי עבודה זרה'**" (יב, ב).

10. "כלומר **לשון בני אדם** הוא" (א, יד).

לעיתים סמיכויות מסוג זה מביעות את בעלות האדם על שמו, למשל:

11. "ולא יתכן שיהיה עבר במקום הזה **שם האיש** אבי פלג" (ד, כא).

12. "ואם הלשון לקרוא כלם **בשם הנקבות** למה שינה בכאן" (ח, יא).

ההקשר הרחב של מובאה (12) מלמד, שאין כוונת הסמיכות ללשון נקבה אלא לשם המיוחס ליונים מסוג נקבה, שם נדרש רמב"ן לשינוי בכינויי היונה בסיפור המבול.

יש שהבעלות המובעת בסמיכויות מוחשיות למחצה מביעה בעלות על תכונה, למשל:

13. "וזה **טעם הירידה** וכן במדת סדום והמשכיל יבין" (יא, ב).

14. "וכן **דרך הנלחמים** להפוך אותו בידם" (ט, יב).

15. "כי **דרך הדורות** ההם להוליד כבני ששים" (י, א).

בדוגמה (15) הישות המוחשית מיוצגת במטונימיה, "הדורות" במקום "אנשי הדורות".

פעמיים נמצא בסמיכויות בעלות מוחשיות למחצה שקשר הבעלות נשען על מטפורה מסוג של

האנשה, ובהן המילה "צבא" נסמכת ל"ארץ" ול"שמים". שתי הסמיכויות מצויות בהקשר אחד:

16. "**צבא הארץ**" הם הנזכרים חיה ורמש ודגים וכל הצומח [...] וכן נפשות האדם **צבא**

השמים הנה" (ב, א).

ג) בעלות מופשטת

בסוג הסמיכות של הבעלות המופשטת גם הנסמך, מושא הבעלות, וגם הסומך, נושא הבעלות, הם

שמות עצם מופשטים. סמיכויות כאלו מציינות בעיקר משמעויות, פירושים ודרכי הבנה

המיוחדים ליחידות ספרותיות וטקסטואליות. כך למשל:

17. "אבל **פירוש המדרש** כי אברם מבקש בן יורש אותו" (טו, ה).

18. "אם כן יהיה **פשט הכתובים** על נכון" (א, א).

19. "והנה עזב רבי אברהם דרכו **בפשוטי המקרא**" (ט, יח).

משפטי התשתית של סמיכויות אלו יהיו: למדרש יש פירוש, לכתובים יש פשט, למקרא יש

פשוטים. דוגמות נוספות:

20. "והנה **שיעור הכתובים**" (א, א).

21. "ואם יחיד מקללו יואר וזה **טעם הפרשה**" (יב, ב).

משפטי התשתית של סמיכויות אלו הם: לכתובים יש שיעור, לפרשה יש טעם.

ד) סמיכות קרבת משפחה

סוג שלישי של סמיכויות בעלות הוא בעלות המסמנת קשר משפחתי בין הישויות המסומנות בכל

אחד מחלקי הסמיכות. מבחינה סמנטית מדובר ב"קשר ראיי" או "קשר בכיוון", כלומר בקשר דו

צדדי, והבעלות שבו קרובה להיות שייכות יותר מאשר קניין. כך בדוגמות הבאות:

22. "וכשבאו **בני נח** התיר להם" (א, כט).

23. "לא מצא עזר כנגדו כדרך נשי למך" (א, כ).
24. "ואליפו בכור עשו קרא שם בנו [...] ואולי ממשפחת תמנע אמו היה" (יד, ז).
25. "ויתכן שהיו כל בני הקדמונים אדם שת אנוש נקראים בני האלהים" (ו, ד).
26. "בעבור ההסכמה שימולו כל זרע אברהם לעבדו שכם אחד" (ט, יב).

2) סמיכות בעלות מהופכת

בסמיכות בעלות מהופכת הישות המחזיקה בבעלות באה דווקא בעמדת הנסמך, והישות שבבעלותה תופסת את מקומה בעמדת הסומך. כל שמונה הסמיכויות שנמצאו מורות על מלכי ארצות למיניהם, למשל:

27. "מלך יון הוא המלך הראשון ומשם נתפשט מלכותו" (יד, א).
28. "והנה זו ראייה שנענש מלך אשור" (יא, יד).
29. "רמז למלך רומי אשר המלך על עיר מקובצת מעמים" (יד, א).
30. "ונאמר כי מלך עמורה כבר מת כאשר עבר אברהם עליו" (יד, ו).
31. "הנה גם לאבימלך מלך פלשתים אמר כן" (יב, יא).
32. "והיה הראשון מהם מלך בבל כי כן העתיד" (יד, א).
- בכל אלה משמעות הבעלות באה בסדר הפוך מן הרגיל: למלך יש (מדינת) יוון, למלך יש (מדינת) אשור וכן הלאה.

ג) השימוש בסמיכות החבורה לעומת מבני הסמיכות האחרים

סוגיית סמיכויות הבעלות מזמנת היבטים סגנוניים, במיוחד במה שקשור ליחסי הגומלין שבין הסמיכות החבורה ובין הסמיכות הפרודה והכפולה. שתי הסמיכויות האחרונות, שהתפתחו בלשון חז"ל, ובמיוחד זו הכפולה, מביעות בעיקר את קשר הבעלות. משום כך הן נחשבות כמבנים מתחרים לסמיכות החבורה בהבעת קשר בעלות, ובבחירת אחת מהן עשויות להיות השלכות סגנוניות. בדיקה מדוקדקת של כל סמיכויות הבעלות החבורות והשוואה שיטתית למבנים האחרים מגלה הקבלה מסוימת בין כמה סמיכויות חבורות לבין כמה מבנים כפולים או פרודים, שלמרות היותן בחירה סגנונית את רובן ניתן להסביר מבחינה לשונית (אם כי הבדיקה בעבודה לא העלתה ממצאים כמותיים לגבי הסמיכות הפרודה והסמיכות הכפולה במשמעות הבעלות). כך בדוגמות הבאות:

33. מבנה חבור: "והנה עזב רבי אברהם דרכו בפשוטי המקרא" (ט, יח).

מבנה כפול: "והיו שישה כששת ימי המעשה, **כפשוטו של מקרא**" (א, ג).

בדוגמה זו משתמש רמב"ן בביטוי הפרשני המוכר "פשוטו של מקרא" שבו הנסמך בא ביחיד ומבכר את הצורה הכפולה על פני הצורה החבורה "פשוט המקרא", ואילו כשהנסמך בא בלשון רבים הוא מעדיף את הצורה החבורה. נראה שהסיבה לכך היא חסימה מורפו-פונטית, הקושי לכתוב: "פשוט המקרא" ו"פשוטיו של מקרא".

34. מבנה חבור: "וכן **נפשות האדם** צבא השמים הנה" (ב, א).

מבנה כפול: "כי **תוצא הארץ**" יתפרש ב**נפשו של אדם הראשון**" (א, כו).

אף כאן יש התפצלות צורנית של לשון יחיד ולשון רבים, אולם כאן נראה כי השימוש בצורה הכפולה מגיע כדי למנוע צרור של יחידות שמניות בתוך משפט שעלול להיווצר מהצטרפות שם התואר "הראשון".

שבירת צרור של יחידות שמניות באה לידי ביטוי עוד בסמיכות כפולה שנסמכה משמש במקביל גם בסמיכויות חבורות:

35. מבנה חבור: "וטורח לבאר **פשטי המקרא** הרשה אותנו לעשות כן" (ח, ד).

36. מבנה כפול: "**מפשוטו של פסוק** זה יראה שלא נעקרו האילנות" (ח, יא).

יש מקרים שבהם רמב"ן מעדיף דווקא סמיכות פרודה על פני סמיכות חבורה. כך בצמד הסמיכויות הבא שבו רמב"ן משתמש בנסמך זהה בהקשר אחד, בפירוש על המילים "אחי יפת הגדול":

37. "והנראה אלי שיהיה "הגדול" תאר לשם לומר שהוא **האח הגדול של יפת** כי חס קטן

מכלם ואם הקדים אותו וכן בכל מקום תאר למדובר בו [...] וזה בזהו גם זה לומר שהוא

אחי הצדיק ולא אחי הרשע אף על פי שנמנה אחריו" (י, כא).

הבחירה בסמיכות הפרודה "האח הגדול של יפת" מובנת מן ההקשר, שכן רמב"ן נדרש כאן לדו המשמעות שיש בצירוף המקרא "אחי יפת הגדול", שנעוצה בשאלה האם ההיקף של שם התואר "הגדול" הוא היקף צר או היקף רחב. חזרה על סמיכות חבורה לא הייתה פותרת את הבעיה ולשם כך רמב"ן מפרק את הסמיכות.

לעיתים הבחירה בסמיכות כפולה יכולה להתפרש בחשיבות הישות המסומנת בסומך, כמו בדוגמות הללו:

38. מבנה חבור: "ואל יקשה עליך **מאמר רבי אליעזר הגדול**" (א, ח).

מבנה כפול: "מרחפת על פני המים **במאמרו של הקב"ה**" (א, א).

מובן ש"הקב"ה" עולה בחשיבותו על רבי אליעזר הגדול, וכבר הוכח (ראה עמ' 10) שסמיכויות כפולות משמשות להבעת חשיבות וייחודיות של שם העצם המוגדר בהן.

במקרים אחרים משתמש רמב"ן בנסמכים המופיעים בסמיכויות חבורות ומשבצן בסמיכויות כפולות, וקשה למצוא סיבה להעדפת הצורה הכפולה על פני הצורה החבורה, למשל:

39. מבנה חבור: "בברכה הזאת אשר ברכתני בזרע שרה" (יז, יח).

מבנה כפול: "ירמוז לזרעו של שם שהם רבים" (ט, כו).

ד) שיבוצים מקראיים

תופעת השיבוץ המקראי מתבטאת גם בסמיכויות הבעלות, כברוב הסמיכויות כפי שיפורט בהמשך הפרקים. לדעתנו יש להבחין בין ארבעה סוגי שיבוצים על פי המשתנים הבאים: שיבוץ צמוד לעומת שיבוץ חופשי ושיבוץ מלא לעומת שיבוץ חלקי. השכיחות של ארבע הקבוצות בסמיכות הבעלות מוצגת בטבלה מס' 3.

טבלה מס' 3: שכיחות השיבוצים המקראיים בסמיכות הבעלות

שיבוץ חופשי		שיבוץ צמוד		
אחוזים	מספר מוחלט	אחוזים	מספר מוחלט	
96.15	25	85.71	18	שיבוץ מלא
3.84	1	14.28	3	שיבוץ חלקי
100	26	100	21	סך הכול

1) שיבוצים צמודים

השיבוצים הצמודים ברובם מלאים, כלומר הביטוי בהם משובץ כמות שהוא במקרא, כמו בדוגמות הבאות:

40. "ולא לקחו מערי המלכים רק רכוש סדום ועמורה" (יד, כ). מקור הצירוף בבראשית יד,

יא: "וַיִּקְחוּ אֶת כָּל רֶכֶשׁ סְדוֹם וְעַמֹּרָה וְאֶת כָּל אֲכָלָם וַיִּלְכוּ".

41. "זאת אות הברית ואחרי הברית תהיה לאב המון גוים" (יז, ד). מקור הביטוי בבראשית

יז, ד: "אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אֵתְךָ וְהָיִיתָ לְאָב הַמֶּן גּוֹיִם".

42. "ו"ממרא" שם האיש האמורי אחי אשכול ואחי ענר בעלי ברית אברם" (יד, ו). הסמיכות

כלולה בקטע שלם שכולו שיבוץ מקראי ומקורו בבראשית יג, יד: "וַיָּבֵא הַפְּלִיט וַיִּגְדַּ

לְאֶבְרָם הָעֶבְרִי וְהוּא שָׁכַן בְּאֶלְנֵי מְמָרָא הָאֲמָרִי אַחֵי אֶשְׁכַּל וְאַחֵי עֶנְר וְהֵם בְּעֵלֵי בְרִית אֲבָרָם".

43. "ואחר כך ספר כי יבאו דרך זנות אל **בנות האדם** שאינן באותה המעלה" (ו, ד). מקור הביטוי בבראשית ו, ב: "וַיֵּרְאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים אֶת בְּנוֹת הָאָדָם כִּי טֹבֹת הֵנָּה וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים מִכָּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ".

רק שלושה מן השיבוצים הצמודים הם חלקיים, כלומר נשענים על הצורה המקראית בשינויים קלים:

44. "ואם כן או תהייה **נשי בני נח** מזרעם" (ו, ד). הצירוף נשען על המצוי בבראשית ז, יג: "בְּעֶצְם הַיּוֹם הַזֶּה בָּא נֹחַ וְשֵׁם וְחָם וְיֶפֶת בְּנֵי נֹחַ וְאַשְׁתּוֹ נֹחַ וּשְׁלֹשֶׁת נָשִׁים בָּנִיו אֵתָם אֵל הַתְּבָה".

45. "והוצרכו **רועי לוט** להכניס מקניהם בשדות שיש להם בעלים" (יג, ז). מקור הצירוף בבראשית יג, ז: "וַיְהִי רִיב בֵּין רְעֵי מְקַנְהָ אֲבָרָם וּבֵין רְעֵי מְקַנְהָ לֹוט וַהֲפִנְעֵנִי וַהֲפָרְזֵי אֲזַיֵּשׁ בְּאַרְצִי".

46. "והשיב לו כל **רכוש סדום** שהוא שלו וכל **רכוש עמורה**" (יד, כ). שתי הצורות הללו הן פירוק של סמיכות אחת המופיעה בבראשית יד, יא: "וַיִּקְחוּ אֶת כָּל רְכֻשׁ סְדוֹם וְעַמּוֹרָה וְאֵת כָּל אֲכֻלָּם וְיָלְכוּ".

2) שיבוצים חופשיים

אף השיבוצים החופשיים מלאים ברובם, דוגמת אלו:

47. "אברהם מבראשונה ידע כי ארץ כנען היא **נחלת ה'** ובה יתן ה' חלקו" (יב, א).

הצירוף "נחלת ה'" מופיע פעמיים במקרא, בשמ"ב כ, יט: "אֲנֹכִי שְׁלָמִי אֶמוּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲתָה מְבַקֵּשׁ לְהַמִּית עִיר וְאִם בְּיִשְׂרָאֵל לָמָּה תִּבְלַע נַחֲלַת ה'", וכן בשמ"ב כא, ג.

48. "יתכן שהיה מושל עליה ו**נשיא אלהים** בתוכה". (יג, יז).

צירוף זה מופיע במקום אחר בבראשית כג, ו: "שָׁמַעְנוּ אֲדֹנָי נְשֵׂיא אֱלֹהִים אֲתָה בְּתוֹכְנוּ [...]".

49. "כי שם יהיה **בית אלהים** ושם יוציא זרעו המעשר והתרומה" (יד, יח).

מקור הביטוי בבראשית כח, יז: "אֵין זֶה כִּי אִם **בית אלהים** וְזֶה שְׁעַר הַשָּׁמַיִם". כן מופיע הצירוף עוד בכמה מקומות במקרא.

50. "והנה הוא תופש מעשה אבותיו בידו כי הוא **בן המרצח** הראשון" (ד, כג).

מקור הביטוי במל"ב ו, לב: "הֲרֵאִיתֶם כִּי שְׁלַח בֶּן הַמִּרְצֵחַ הַזֶּה לְהַסִּיר אֶת רֵאשֵׁי [...]".

51. "כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים וכל ערי הככר רעים וחטאים לה' מאד" (יג, יג). צירוף זה נטוע בקטע רחב יותר שכולו שיבוץ מקראי ומקורו בתהילים קכה, ג: "כי לא ינוח שֶׁבֶט הַרְשָׁע עַל גּוֹרַל הַצְּדִיקִים לְמַעַן לֹא יִשְׁלְחוּ הַצְּדִיקִים בְּעֹלְתָהּ יְדֵיהֶם".

שיבוץ מקראי חופשי אחד הוא שיבוץ חלקי:

52. "ואינו ראוי שיירש מבחר מקומות היישוב, אבל יירשה עבדי ה' זרע אוהבו" (א, א).

מקור הביטוי בישעיהו מא, ח: "וְאַתָּה יִשְׂרָאֵל עֲבָדֶי יַעֲקֹב אֲשֶׁר בְּחַרְתִּיךָ זֶרַע אֲבֹתֶיךָ אֲהַבִּי".

ה) צורת נסמך מול צורת נפרד

חלוקה נוספת אפשרית של סמיכויות הבעלות היא חלוקה מורפו-פונטית הבוחנת את הסמיכויות מבחינת צורת הנסמך מול צורת הנפרד. כידוע, המילה הראשונה בצירוף הסמיכות עשויה להתקצר בשל נדידת הטעם למילה התוכפת. לעיתים ההתקצרות שקופה, כלומר ניתן להבחין בה, ולעיתים היא עמומה ואין היא באה לידי ביטוי. השימוש בסמיכויות שצורת הנסמך שלהן שונה מצורת הנפרד עשוי ללמד על מורכבות השפה בהשוואה לנסמכים שאינם משתנים בצירוף סמיכות, בשל השינוי המורפו-פונטי הכרוך בהן. נמנה אפוא ארבע קבוצות של סמיכויות בסדר עולה של מורכבות לפי רמת השינוי החל בצורת הנסמך בהן וגם נדגים אותן.

טבלה מס' 4: השינויים המורפו-פונטיים בעמדת הנסמך בסמיכויות הבעלות

אחוזים	מספר מוחלט	
54.36	81	אין שינוי כלל
12	18	יש שינוי בניקוד
33.55	50	יש שינוי במבנה העיצורי של המילה
100	149	סך הכול

1) אין שינוי כלל

53. "כי חרן שם עיר בארץ ארם נהרים" (יא, כח).

54. "אבל פירוש המדרש כי אברם מבקש בן יורש אותו" (טו, ה).

55. "ובפנימיות הענין יקראו "ימים" הספירות האצולות מעליון" (א, א).

56. "וסוד שני המלכים המשתמשים בכתר אחד" (א, יד).

57. "כי אין טבעו כטבע החיה והבהמה" (א, כו).

58. "משם מן הכפתורים אשר הם מזרע כסלוחים" (י, יג).

59. "וכאשר היה מקנה אברם רועה באחור" (יג, ז).

60. "כאשר יפרש זאת אות הברית ואחרי הברית תהיה **לאב המון גוים**" (יז, ד).

בשתי הדוגמות האחרונות יש אומנם שינוי בניקוד הנסמך – הצירה או הקמץ בהברה האחרונה מתחלפים בסגול או בפתח – אולם משום שמדובר בטקסט לא מנוקד ובגלל הקרבה הפונטית של התנועות המסומנות על ידי שני צמדי סימני ניקוד אלה, החשבנו דוגמות אלו כסמיכויות שאין שינוי בנסמכן.

(2) יש שינוי בניקוד

61. "על אמרו אחרי כן לשרים ול**בית פרעה** כי אחותו היא" (יב, יא).

62. "כלומר **לשון בני אדם** הוא" (א, יד).

63. "והנה מכאן שלא הוכשרו **בקרבנות בני נח** אלא בהמה טהורה ועוף טהור" (ו, כ).

(3) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה

64. "והוצרכו **רועי לוט** להכניס מקניהם בשדות שיש להם בעלים וזאת סבת המריבה" (יג, ז).

65. "שלא איחר אותו מפני **מעלת חם** עליו" (י, כא).

66. "וכן **דעת אונקלוס**" (ד, א, ועוד בכמה מקומות).

67. "ארץ ארם היא בעבר הנהר והיא **מנחלת אבותיו** מעולם" (יא, כח).

68. "ואל תקוה ממני שאכתוב בו דבר שהענין הוא **מסתרי התורה**" (א, ו).

69. "ולא לקחו **מערי המלכים** רק רכוש סדום ועמורה" (יד, כ).

(ו) מסקנות

מבדיקת סמיכויות הבעלות בלשון רמב"ן עולות המסקנות האלה:

1. סמיכויות הבעלות בלשון רמב"ן מנוצלות להבעת מגוון סמנטי רחב של תתי משמעויות, ושכיחותן שווה באופן יחסי. גיוון זה מצביע על חסכנות לשונית שבאה לידי ביטוי בניצול של מבנה דקדוקי סמנטי להבעת קשת רחבה של משמעויות.

2. השיבוצים המקראיים רווחים מאוד בסמיכויות הבעלות בלשון הרמב"ן – כשליש מצורות הסמיכות מקורן במקרא. רוב השיבוצים המקראיים בסמיכויות הבעלות בלשון רמב"ן הם שיבוצים מלאים, שאין רמב"ן משנה בהם מלשון הכתוב, וחופשיים, שמקורם בספרות המקרא בכללותה. מגמה זו מבליטה את כשרונו הספרותי של רמב"ן, שנוטל אבני בניין לפירושו מספרות המקרא לסוגיה בלי קשר מחייב לטקסט שאותו הוא מפרש.

3. רוב הסמיכויות שמקורן במקרא משובצות ביחידות קטנות של סמיכות בודדת ולא כחלק ממשפט שלם או מיחידה תחבירית גדולה יותר.

ד. רמב"ן אינו נוטה להשתמש במבני סמיכות חלופיים להבעת סומך ונסמך שכבר הופיעו אצלו בסמיכויות בעלות חבורות, וגם כשהוא עושה זאת ניתן להסביר את החילוף באילוץ לשוני כל שהוא. נטייה זו מחזקת את קרבת לשונו ללשון המקרא, שהגם שהסמיכות החבורה מוסיפה לשמש בלשון חכמים, סוף סוף היא פרי הילוליה של לשון המקרא דווקא.

ה. ברוב סמיכויות הבעלות בלשון רמב"ן צורת הנפרד שווה לצורת הנסמך, ובחלק קטן יותר של המקרים, אם כי מדובר בחלק לא מבוטל, יש שינוי במבנה העיצורי של המילה. השינוי בניקוד הוא השכיח פחות בסמיכויות אלו. אפשר לקבוע לפיכך שלשונו של רמב"ן, לפחות מנקודת המבט הזאת, בינונית במורכבותה, אם אנו יוצאים מנקודת הנחה ששימוש בסמיכות שבה צורת הנפרד שונה מצורת הנסמך במקום שימוש במבנים לשוניים חלופיים, שבהם אין מעבר בין צורת נפרד לנסמך (כמו צירופי יחס), מעידה על מורכבות בלשונו של אדם.

(3) סמיכות תוארית

נמצאו 148 סמיכויות תואריות.

(א) הגדרה ומשפט תשתית

בתשתית סמיכויות אלו עומד משפט תיאורי, שעשוי להתבטא במשפט שמני בדגם של משוואה, מעין "X הוא Y". איבר אחד מתאר את משנהו. הקשר התיאורי הזה יכול להתגלגל בשלושה סוגי סמיכויות: סמיכות אטריבוטיבית, סמיכות אטריבוטיבית מהופכת וסמיכות שם התואר (טבלה מס' 4).

טבלה מס' 5: תתי סוגים של הסמיכות התוארית ושכיחותם

אחוזים	מספר מוחלט	
53.37	79	סמיכות אטריבוטיבית
39.18	58	סמיכות אטריבוטיבית מהופכת
7.43	11	סמיכות שם התואר
100	148	סך הכול

(ב) סמיכות אטריבוטיבית

(1) הגדרה ודוגמות

בסמיכויות האטריבוטיביות הגרעין, המוגדר, מתגלגל בעמדת הנסמך, והלוואי, המגדיר, הוא שם עצם מופשט המתגלגל בעמדת הסומך ומשמש אטריבוט, מעין תואר נשוא של הנסמך. כך בדוגמות האלה:

1. "גם הקיום יהיה בו לעד כל ימי החפץ" (א, יז).
2. "והנה בתחילה גזר בעשבי הסרק ובאילני הסרק" (א, יא).
3. "והיו חושבים בנסו שהוא מעשה כשפים" (יא, כח).
4. "ומתנה בטעות היא וזה מעשה נס" (יג, א).
5. "הקב"ה פירש לו סימני הטהרה" (ו, כ).
6. "אף על פי שכל בני כנען אנשי תועבות גדולות" (יג, יג).

(2) השימוש בסמיכות החבורה לעומת מבני הסמיכות האחרים

הסמיכויות האטריבוטיביות מאפשרות אף הן לבחון, ולו בחינה ראשונית, את סגנונו הלשוני של הרמב"ן. "סגנון" מהותו יכולת הבחירה של הדובר או של הכותב בין מבעים חלופיים הקבילים

בשפה. המבנה החלופי הטבעי לסמיכות האטריבוטיבית הוא צירוף השם והתואר, שהשימוש בו התרחב התרחבות משמעותית בלשון המשוערבת של ימי הביניים כביטוי להשפעת הערבית (שורצולד תשס"ב, עמ' 129–130). כדי לטעון ששימושו של רמב"ן בסמיכויות אטריבוטיביות מעיד על סגנונו צריכים אנו להוכיח שהייתה לו יכולת בחירה בין מבנה הסמיכות ובין מבנים אחרים. בדיקה שיטתית כזאת של כל הסמיכויות האטריבוטיביות וכל דרכי ההבעה המקבילות להן היא משימה רחבה ממה שהוגדר במטרת עבודה זו, ולכן נסתפק בחלוקה ראשונית של הסמיכויות האטריבוטיביות לשתי קבוצות: קבוצה אחת, שיש בה אפשרות לבחירה והיא המעידה על סגנון הכותב וקבוצה שנייה, שאין בה אפשרות בחירה ואין היא מעידה על סגנון הכותב, לפחות בכל מה שנוגע לחילופים בין סמיכות למבנה שם עצם ותוארו.

(א) סמיכויות בנות החלפה

רק 15 סמיכויות מעידות בבירור על סגנון הכותב ואפשר להמירן במבנים תחביריים אחרים, למשל:

7. "ויתכן שהממשלה עוד **כח אצילות**" (א, יח).

8. "דרך אמת כי היא מיסוד הבינה **בדרך אמת**" (ב, ז).

9. "ועל כן אמר יקוו המים מתחת השמים כלומר אל **מקום שפלות**" (א, ט).

את הדוגמות הללו ניתן להמיר במבנה שם עצם ותוארו: כוח אציל, דרך אמיתית, מקום שפל. דוגמה נוספת:

10. "או שתהיה הלבן מאה שנה בשאלה **לדבר פלא**" (יז, יז).

המבנה החלופי של דוגמה זו הוא "דבר מופלא" (או "פלאי").

(ב) סמיכויות שאינן בנות החלפה

רוב הסמיכויות אינן בנות החלפה במבנה "ש"ע+ש"ת", למשל:

11. "וסיפר עוד בגבורתו כי הוא **גבור ציד** להתגבר גם על החיות ולצוד אותן" (י, יא).

12. "גם הקיום יהיה בו לעד כל **ימי החפץ**" (ב, יז).

13. "והנה אלה **דברי רוח**" (ה, ד).

14. "זה ועשה גזרתו של הקב"ה זכה **בדבר מצוה**" (טו, יא).

15. "אבל הוא לומר שהיה כן תמיד כל **ימי עולם**" (א, ז).

16. "ונראתה **מדת הדין** שלי בענן ואזכור את הברית בזכר הרחמים" (ט, יד).

צירופים כאלו ודומיהם קשה להחליף בשמות תואר ולומר, למשל, "דבר מצוותי" (כנגד דוגמה 16), "ימים עולמיים" (כנגד דוגמה 17), "מידה דינית" (כנגד דוגמה 18) וכיוצא באלו. מה גם, שרוב דרכי ההבעה החלופיות הללו מחייבות גזירה של שם תואר על ידי יו"ד ההתייחסות, שספק אם הייתה כה פורה בלשונו של רמב"ן כמו בלשון המתרגמים של ימי הביניים.

מעניינת במיוחד הדוגמה הזאת, שהיא מקרה ביניים ולא שייכנו אותה לאף קבוצה:

17. "ואין אצלנו בלשון הקדש בהוצאת היש מאין אלא לשון "ברא" (א, א).

לכאורה, ניתן לטעון שסמיכות זו בת החלפה בצורה התוארית "לשון קדושה", אולם כבילותו של הצירוף, כלומר העובדה שהוא משמש כסינטגמה לכידה אחת שמשמעותה "השפה העברית", מצמצם את בחירתו של הכותב ואת יכולתו להמיר אותו בצירוף מסוג אחר.

3) שיבוצים מקראיים

בשימוש בסמיכויות מסוג זה אפשר לומר שרמב"ן אחז דרך הדומה לזו שאחזו בה הפייטנים הקדומים, בהשתמשם במה שמכונה "סמיכות השגב" (ראה עמ' 15). הסמיכות הזאת מאפיינת גם את לשון השירה המקראית ונפוצה בה מאוד, ורוב רובן של הסמיכויות האטריבוטיביות שנמצאו בפירוש רמב"ן מקורן במקרא. מתוך אלה רוב השיבוצים הם שיבוצים חופשיים, בעיקר מלאים ומעט חלקיים (טבלה מס' 6):

טבלה מס' 6: שכיחות השיבוצים המקראיים בסמיכות האטריבוטיבית

שיבוץ חופשי		שיבוץ צמוד		
אחוזים	מספר מוחלט	אחוזים	מספר מוחלט	
77	20	87.5	7	שיבוץ מלא
23	6	12.5	1	שיבוץ חלקי
100	26	100	8	סך הכול

א) שיבוצים מלאים חופשיים

18. "ואיני מבין מה הזכות הזאת למה לא יאמין באלהי אמן" (טו, ו).

מקור הביטוי בישעיהו סה, טז: "אֲשֶׁר הַמִּתְבָּרָךְ בְּאֶרֶץ יִתְבָּרָךְ בְּאֵלֵי אֱמֹנִי".

19. "ואם יאכל מעץ החיים שנברא לתת לאוכליו חיי עולם תבטל הגזרה" (ג, כב).

מקור הביטוי בדניאל יב, ב: "וְנִרְבִּים מִיְשְׁנֵי אֲדָמַת עֶפְרָיִם יִקְיָצוּ אֶלֶּה לְחַיֵּי עוֹלָם וְאֶלֶּה

לְתַרְפוֹת לְדָרְאוֹן עוֹלָם".

20. "כי היה למך איש חכם מאד בכל מלאכת מחשבת" (ד, כג).

מקור הצירוף בשמות לח, לג: "ובחַרְשֶׁת אָבֹן לְמִלְאֵת וּבְחַרְשֶׁת עֵץ לַעֲשׂוֹת בְּכָל מְלָאכֶת מִחֻשְׁבֵּת".

21. "האילנות ובכל העולם נשברו ונעקרו במבול ומטרות עזו" (ח, יא).

מקור הביטוי באיוב לו, ו: "כִּי לִשְׁלֹג יֹאמֶר הוּא אֶרֶץ וְגִשָּׁם מָטָר וְגִשָּׁם מִטְרוֹת עֲזוּ".

22. "ובימי אנוש לא היו במורדי אור אבל עבדו גם לאלהים אחרים" (י, ח).

מקור הביטוי באיוב כד, יג: "הֲמָה הָיוּ בְּמִרְדֵי אֹר לֹא הִכִּירוּ דְרָכָיו וְלֹא יָשְׁבוּ בְּנִתְיבֵתָיו".

ב) שיבוצים מלאים צמודים

23. "וסיפר עוד בגבורתו כי הוא גבור ציד להתגבר גם על החיות" (י, יא).

מקור הביטוי בבראשית י, ט: "הוא הָיָה גִבּוֹר צִיד לִפְנֵי ה' עַל כֵּן יֹאמֶר כְּנִמְרֹד גִּבּוֹר צִיד לִפְנֵי ה'".

24. "והיו אנשי השם בכל הדורות אחרי כן" (ו, ד).

מקור הביטוי בבראשית ו, ד: "הֲמָה הַגִּבְרִים אֲשֶׁר מְעֹלָם אֲנָשֵׁי הַשָּׁמַיִם".

25. "כי גן עדן בארץ ובו עץ החיים ועץ הדעת" (ג, כב).

מקור שני הביטויים בבראשית ב, ט: "וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגֵּן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וְרָע".

ג) שיבוצים חלקיים חופשיים

26. "היתה סבורה כי הוא מר וסם המות ולכן יזהירנו ממנו" (ג, ו).

מקור הביטוי בשמ"א טו, לב: "וַיִּלְךָ אֱלֹהֵי אֲגַג מֵעִדְנָת וַיֹּאמֶר אֲגַג אֲכֹן סָר מִרְמֵי הַמָּוֶת".

27. "הקיום יהיה בו לעד כל ימי החפץ" (ב, יז).

צירוף זה מורכב, לדעתנו, משילוב של שני איברים מקבילים בקהלת יב, א: "עַד אֲשֶׁר לֹא יָבֹאוּ יָמֵי הַרְעָה וְהִגִּיעוּ שָׁנִים אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵין לִי בָהֶם חֶפֶץ".

ד) שיבוצים חלקיים צמודים

28. "כי בשלישי הוציאה הארץ העשב ועץ הפרי בקומותם וצביונם" (ב, ה).

מקור הצירוף בבראשית א, יא: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תִּדְשָׂא הָאָרֶץ דְּשָׂא עֵשֶׂב מִזְרִיעַ זֶרַע עֵץ פְּרִי".

4) צורת נסמך מול צורת נפרד

נחלק להלן את הסמיכויות האטריבוטיביות לפי רמת השינוי הפונטי או המורפולוגי החל בצורת הנסמך שלהן.

טבלה מס' 7: השינויים המורפו-פונטיים בעמדת הנסמך בסמיכות האטריבוטיבית

אחוזים	מספר מוחלט	
44.3	35	אין שינוי כלל
10.12	8	יש שינוי בניקוד
41.77	33	יש שינוי במבנה העיצורי של המילה
100	79	סך הכול

(א) אין שינוי כלל

29. "כאשר תצא מכח גזירה אל **פועל דמיון** תהיה הגזרה מתקיימת" (יב, ו).

30. "או ששרתה עליו **רוח הקודש**" (טז, יא).

31. "וקראה האחד **בשם קנין** והשני הבל" (ד, א).

(ב) יש שינוי בניקוד

32. "ולכך אמר "האלון" והנה כולם **שמות תאר**" (יד, ו).

33. "כי כן יקרא **בלשון הקודש** המקום שהנהרות מתפשטין בהם" (יד, ו).

34. "וקדם זה ועשה גזרתו של הקב"ה זכה **בדבר מצוה**" (טו, יד).

(ג) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה

35. "ומהם יהיו ויחיו לעולם **בגשמי רצון וברכה** שיגדלו בה" (ב, ח).

36. "גם הקיום יהיה בו לעד כל **ימי החפץ**" (ב, יז).

37. "ובימי אנוש לא היו **במורדי אור** אבל עבדו גם לאלהים אחרים" (י, ח).

38. "הודיעו השם כי **במדת רחמים** ימלט אותו ואת ביתו" (ז, א).

5) דרכי הריבוי של הסמיכות האטריבוטיבית

הסמיכות האטריבוטיבית מאפשרת לבחון שימוש תחבירי של רמב"ן בסמיכויות והוא דרכי הריבוי של הסמיכויות. אפשרות זו באה לידי ביטוי בסמיכות האטריבוטיבית יותר מבסמיכויות האחרות, משום שברוב הסוגים האחרים אפשר להסביר את ריבוי הסומך כחלק מן המשמעות של הצירוף. למשל, בסמיכות "ראשי ההרים", שהיא סמיכות של חלק משלם, אפשר לטעון שהסומך מרובה בגלל ריבוי המסומנים שלו, כלומר שיש כמה הרים. גם בסמיכות הבעלות, כמו בצירוף "מלכי הערים" שבו ניתן להסביר שיש כמה ערים, קיימת אפשרות זו המטשטשת את האופי התחבירי של הריבוי. לא כן הדבר בסומכים של סמיכויות אטריבוטיביות, שהם שמות עצם מופשטים שאינם מסמנים דבר מוגדר במציאות וקשה לרבותם מבחינה סמנטית. ריבוי שלהם יצביע על דרך תחבירית מובהקת שאינה תלויה במשמעות הצירוף.

מבדיקה זו הוסר צירוף סמיכות אחד :

39. "ואיני מבין מה הזכות הזאת למה לא יאמין **באלהי אמן**" (טו, ו).

בצירוף זה המילה שבעמדת הנסמך אומנם באה בלשון רבים, אך מכיוון שאין לה מקבילה ביחיד באותה המשמעות אין היא ניתנת להטיה במספר ועל כן אין היא רלוונטית לעניינו. מהבדיקה נמצא, שב-22 מן הסמיכויות האטריבוטיביות שיש בהן צורן ריבוי כל שהוא, הריבוי חל בעמדת הנסמך בלבד, למשל :

40. "גם הקיום יהיה בו לעד כל **ימי החפץ**" (א, יז).

41. "והנה בתחילה גזר **בעשבי הסרק ובאילני הסרק**" (א, יא).

42. "והנה כולם **שמות תאר**" (יד, ו).

43. "ועל דעת **אנשי הטבע** היה האדם מעותד למיתה מתחלת היצירה" (ב, יז).

44. "אבל לדעת **אנשי האמונה** האומרים כי העולם מחודש בחפץ אלוהי" (ב, יז).

45. "טבע מביא **באיברי ההולדה** מן הזכר לנקבה כח מוליד" (ב, יח).

46. "והיו שישה כששת **ימי המעשה** כפשוטו של מקרא" (א, ג).

47. "הנה אלה **דברי רוח** ולמה יהיה הנס הזה בהם" (ה, ד).

באחת מסמיכויות אלו גם הנסמך וגם הסומך באים בלשון רבים, אלא שמסיבה דקדוקית אי אפשר להטות במספר את המילה המצויה בעמדת הנסמך, ולכן אף היא נחשבת כסמיכות שיש ריבוי רק בנסמכה :

48. "מלמד עליהם זכות שיצירתם בתולדת רעה **בימי הנעורים**" (ח, כא).

רק בשתי סמיכויות שני איברי הסמיכות נוטים במספר :

49. "אף על פי שכל בני כנען אנשי תועבות גדולות" (יג, יג).

גם שימוש זה יכול להיות מוסבר כהשפעה של הצורה המקראית "תועבות גדולות" המצויה ביחזקאל ו, יא: "וַיֹּאמֶר אֵלַי בֶּן אָדָם הֲרָאָה אֶתְּהָ מָה הֵם עֹשִׂים תוֹעֵבוֹת גְּדוּלוֹת אֲשֶׁר בֵּית יִשְׂרָאֵל עֹשִׂים פֹּה".

המקרה השני שבו הסומך נוטה במספר הוא בסמיכות "חיי העולמים":

50. "רמז לעולם הבא שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים והאל ישמרנו בכל הימים וישים

חלקינו עם עבדיו התמימים" (ב, ג).

אף את השימוש בסמיכות זו אפשר להסביר: רמב"ן נוקט בקטע זה לשון פיוטית וביקש לחרוז את הצירוף הנידון עם "כלל הימים" ו"עבדיו התמימים", ולכן ריבה את הסומך. זאת ועוד: הצירוף "חיי העולמים" משמש בלשון רמב"ן לצד הצורה המקבילה ה"נורמטיבית" שבה רק הנסמך נוטה:

51. "ואם יאכל מעץ החיים שנברא לתת לאוכליו חיי עולם תבטל הגזרה" (ג, כב).

ג) סמיכות אטריבוטיבית מהופכת

1) הגדרה ודוגמות

בסמיכות האטריבוטיבית המהופכת המגדיר, שהוא שם עצם מופשט, מתגלגל דווקא בעמדת הנסמך ואילו המוגדר בא בעמדת הסומך. סמיכויות כאלו הן כמעט כולן בנות החלפה במבנים אחרים של שמות עצם ותוארם, הווי אומר שכמעט כולן מעידות על בחירה סגנונית של הרמב"ן בשימוש בסמיכויות אטריבוטיביות מהופכות להבעת יחסים תואריים. למשל:

52. "כי הראוי לכבוד העפר ולקלות הפנים כנגדה" (א, ט).

53. "על כרחנו נאמין לדברי היונים שמהלט השמש באויר הלח יהיה הקשת" (ט, יב).

את הדוגמות הללו ניתן להמיר בקלות במבנים: העפר כבד, השמש לוהטת, תוך שינוי תחבירי נצרך של המשפט. דוגמות נוספות:

54. "שאם בא להורות סדר הבריאה באלו לומר שהם קדמו" (א, א).

55. "יאמר כי במישור ההוא מעין המשפט ועומק הדין" (יד, ז).

56. "כי בצדקו של הקב"ה יתן לו זרע על כל פנים לא בצדקת אברם" (טו, ו).

57. "כל אלה כי רצה להודיע יחוס אברהם משם" (י, ה).

המבנים החלופיים הם: הבריאה מסודרת (או סדורה), הדין עמוק, אברהם צדיק, אברהם מיוחס.

מעטות הסמיכויות האטריבוטיביות שאינן ניתנות להמרה במבנה "ש"ע+ש"ת":

58. "חשב שתהיה על תנאי כפי ש**כר מעשיו**" (טו, ו).

59. "ועוד יהיה **שכר לכתו** עם ה' הרבה מאד" (טו, א).

60. "ואתה תבא אל אבותיך בשלום שלא יגיעך שום **עונש דבר** מאתי" (טו, טו).

61. "כי היה פריו מוליד **תאות המשגל**" (ב, ט).

השימוש בסמיכויות הללו אינו אלא פרי חסימה דקדוקית, שכן קשה למצוא בעברית שמות תואר שיוכלו להביע במילה אחת את היות המעשים מעשים השווים שכר (דוגמות 58–59), או את היות דבר מסוים סיבה לעונש (דוגמה 60) או את היות המשגל דבר שאדם מתאוה אליו (דוגמה 61).

2) שיבוצים מקראיים

בסמיכויות האטריבוטיביות ההפוכות השיבוץ המקראי שכיח פחות: נמצאו רק תשעה שיבוצים מקראיים, כולם חופשיים.

א) שיבוצים מלאים וחופשיים

שישה שיבוצים הם שיבוצים מלאים, כגון:

62. "והנה ביום הזה לכל בני ישראל היה אור כי מלא **כבוד** ה' את בית ה'" (ב, ג).

הצירוף נטוע בתוך קטע שלם שמקורו במל"א ח, יא: "ולא יכלו הכהנים לעמד לשַׁרְת מִפְּנֵי הָעֶגְוֹן כִּי מָלֵא כְבוֹד ה' אֶת בַּיִת ה'".

63. "והזית איננו בא מן האילנות הגבוהים מאד שישכנו בו העופות **לארץ דליותיו**" (ח, יא). מקור הביטוי ביחזקאל לא, ז: "וַיֵּיךְ בְּגִדְלוֹ בְּאַרְצָה דְּלִיּוֹתָיו כִּי הָיָה שָׂרְשׁוֹ אֶל מַיִם רַבִּים".

64. "נכנסה התיבה אל תוך המים **בכובד משאה** ותנח על ההר" (ח, ה).

מקור הביטוי בישעיהו ל, כז: "הִנֵּה שֵׁם ה' בָּא מִמְּרֹחֶק בְּעַר אִפּוֹ וְכִבֵּד מִשָּׂאָה שִׁפְתָיו מִלְאוּ זַעַם וּלְשׁוֹנוֹ כָּאֵשׁ אֲכָלֶת".

65. "והוא מגמת פניו בחכמה ובדעת וכשרון **המעשה**" (א, כו).

מקור הביטוי בקהלת ד, ד: "וְרָאִיתִי אֲנִי אֶת כָּל עֲמָל וְאֶת כָּל כְּשָׁרוֹן הַמַּעֲשֵׂה כִּי הֵיא קִנְאֵת אִישׁ מִרְעֵהוּ".

ב) שיבוצים חופשיים וחלקיים

שתי סמיכויות יחידות משובצות בשיבוץ חלקי:

66. "והוא **מגמת פניו** בחכמה ובדעת וכשרון המעשה" (א, כו).

מקור הביטוי בחבקוק א, ט: "כִּלְה לְחֻמָּס יָבוֹא מִגִּמְת פְּנִיָהֶם קְדִימָה וַיֵּאָסֵף כְּחוֹל שְׁבִי".

67. "אמת לא ישוב ממנה כי צדקת ה' היא ואין לה הפסק" (טו, ו).

מקור הביטוי במיכה ו, ח: "עַמִּי זָכַר נָא מֵה יַעֲצֵ בְלֶקֶת מִלְּךָ מוֹאֵב וּמָה עָנָה אֶתוֹ בְּלִעָם בֶּן

בְּעוֹר מִן הַשָּׁטִיִּים עַד הַגִּלְגָּל לְמַעַן יִדְעַת צְדָקוֹת ה'".

3) צורת נסמך וצורת נפרד

נחלק להלן את הסמיכויות האטריבוטיביות המהופכות לפי רמת השינוי הפונטי או המורפולוגי החל בצורת הנסמך שבהן.

טבלה מס' 8: השינויים המורפו-פונטיים בעמדת הנסמך בסמיכות האטריבוטיבית המהופכת

אחוזים	מספר מוחלט	
69.49	41	אין שינוי כלל
15.25	9	יש שינוי בניקוד
15.25	9	יש שינוי במבנה העיצורי של המילה
100	59	סך הכול

א) אין שינוי כלל

68. "וכן הוא סדר הזמנים זרע וקציר וקור וחום" (ח, ה).

69. "שתהיה נכספת מאד אל בעלה ולא תחוש לצער ההריון והלידה" (ג, טז).

70. "או מפני שהאדם נברא בתכלית שלימות היצירה הגיד בשת כי היה כמוהו" (ה, ג).

71. "פן ישמע הכנעני והפריזי יושב הארץ כובד מקניהם ויגרשום" (י, ז).

72. "נתייחד בעשיית האדם מאמר בעבור גודל מעלתו" (א, כו).

73. "ונתן לה בן שיהא פרא אדם לענות זרע אברהם ושרה" (טז, ו).

ב) יש שינוי בניקוד

74. "ועוד יהיה שכר לכתו עם ה' הרבה מאד" (טו, א).

75. "לכל בני ישראל היה אור כי מלא כבוד ה' את בית ה' " (ב, ג).

ג) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה

76. "איננו החשך הנזכר בפסוק הראשון, שהוא האש, אבל הוא אפיסת האור" (א, א).
77. "שאיין יודע בו אמתת הנקודה בלתי השם לבדו" (ב, ט).
78. "כי היה פריו מוליד תאות המשגל" (ב, ט).
79. "אמת לא ישוב ממנה כי צדקת ה' היא ואין לה הפסק" (טו, ו).

ד) סמיכות שם התואר

נמצאו 13 סמיכויות שם תואר. בסמיכות זו המתאר מתגלגל כשם תואר בעמדת הנסמך והמתואר בא בעמדת הסומך. שם התואר אינו מותאם לשם העצם שבתוך הסמיכות כי אם לגרעין שבא לפני צירוף הסמיכות, אולם כפי שמסביר צדקה (תשס"ה-תשס"ו, עמ' 141-142) נראה שהתאם זה אינו מורה על משמעות הצירוף אלא הוא פרי אילוצים מבניים בלבד, ומבחינה סמנטית שם התואר מתאר את שם העצם שבעמדת הסומך. דוגמות לסמיכויות כאלו:

80. "כדרך חיבי מיתה בידי שמים בעבירות כגון זר האוכל תרומה ושתוי יין ומחוסר בגדים שמשו" (ב, יא).

81. "אבל הזכרתי זה לבלום פי קטני אמנה מעוטי חכמה, המלעיגים על דברי רבותינו" (א, א).

82. "כגובה החולד העכבר והעטלף קטן הרגלים מאד" (א, כ).

83. "ויתהוה ממנו גוף מאיר ביום גדול האורה וגוף אחר קטן האורה" (א, יד).

המבנים החלופיים לסמיכויות אלו הם: שבגדיו חסרים, שאמנותם קטנה, שחכמתם מועטה, שרגליו קטנות, שאורו גדול, שאורו קטן.

1) שיבוצים מקראיים

שלוש מסמיכויות שם התואר הן שיבוצים מקראיים מלאים וחופשיים:

84. "כי השם ירחם עליו כאשר רחם על קין כי הוא נקי כפים ממנו" (ד, כג).

מקור הצירוף בתהילים כד, ד: "נְקִי כַפַּיִם וְבֵר לִבִּי אֲשֶׁר לֹא נִשְׂא לַשָּׁוְא נִפְשִׁי וְלֹא נִשְׁבַּע לְמַרְמָה".

85. "אם יהיה תמים דעות עמי" (ו, ט).

מקור הביטוי באיוב לו, ד: "כִּי אֶמְנָם לֹא שִׁקֵּר מְלֵי תַמִּים דְּעוֹת עַמְדִּי".

86. "ונכתבו תולדות קין ומעשיו להודיע כי השם ארך אפים" (ד, יז).

מקור הביטוי בשמות לד, ו: "ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת".

2) צורת נסמך מול צורת נפרד

מבחינת עמדת הנסמך, בשתי סמיכויות אין שינוי בעמדת הנסמך כלל (כמו בדוגמה 80), בשמונה מהן יש רק שינוי בניקוד (כמו בדוגמות 84–85) ובשלוש מהן יש שינוי במבנה העיצורי של המילה (כמו בדוגמה 81).

(ה) מסקנות

בדיקת הסמיכויות התואריות בלשון רמב"ן מעלה את המסקנות האלה :

1. רמב"ן מביע את קשר התואריות בעיקר באמצעות הסמיכות האטריבוטיבית, ופחות מכך, אם כי במידה לא מבוטלת, באמצעות היפוך הסמיכות האטריבוטיבית. בסמיכות שם התואר הוא ממעט להשתמש, ומגמה זו של שימוש מצומצם בסמיכות שם התואר מוכרת בעברית בטקסטים מרבדים שונים (השווה : בליבוים 2000, עמ' 89).
2. רוב הסמיכויות האטריבוטיביות אינן ניתנות להמרה במבנה מקביל מסוג שם עצם ותוארו, ועל כן אין ללמוד מהן על סגנונו הלשוני של הרמב"ן, לפחות בכל הקשור לחילופים בין סמיכות ובין שם עצם ותוארו.
3. רוב הסמיכויות שמקורן במקרא משובצות ביחידות קטנות של סמיכות בודדת ולא כחלק ממשפט שלם או מיחידה תחבירית גדולה יותר.
4. רוב הסמיכויות האטריבוטיביות המהופכות ניתנות להמרה במבנה מקביל מסוג שם עצם ותוארו, ועל כן ניתן ללמוד מהן על סגנונו הלשוני של הרמב"ן, לפחות בכל הקשור לחילופים בין סמיכות לשם עצם ותוארו.

4) סמיכות עושה הפעולה

בסמיכות עושה הפעולה הנסמך מורה על פעולה והסומך מורה על מבצעה. נמצאו 103 סמיכות מסוג זה. נדון בהן מבחינה סמנטית ומבחינה תחבירית.

א) היבט סמנטי – פרופוזיציות

משפטי התוכן הנמצאים ברקע שימושם של המשפטים התחביריים, הפרופוזיציות, מכילות ארגומנטים ופרדיקטים. הארגומנט הוא מי שנוטל חלק בהתרחשות והפרדיקט הוא התוכן הקיים בין הארגומנטים (סבי תשע"ג, עמ' 120 ואילך). באומרנו "עושה הפעולה" אנו מרחיבים את ההגדרה ומתייחסים לכל סוג של ארגומנט שהפעולה של הפרדיקט מתבצעת על ידו, וב"נפגע הפעולה" אנו כוללים את כל סוגי הארגומנטים המשתתפים בפרופוזיציה ואינם עושה הפעולה אלא מקבליה, תוצרת שלה וכיוצא באלו.

בבסיס סמיכות "עושה הפעולה" עומד משפט פועלי שעבר נומינליזציה. ליחידה הפועלית הזאת יש משפטי תוכן, פרופוזיציות, העומדים ברקע השימוש וכן משפטים תחביריים שהם מימוש לשוני של היחסים הסמנטיים. מבחינה סמנטית יש להבחין בין כמה סוגי פרופוזיציות המביעות את טיב משמעות הקשר בין הארגומנט שהוא עושה הפעולה ובין הפרדיקט שהוא הפעולה עצמה (טבלה מס' 9).

טבלה מס' 9: שכיחות הפרופוזיציות בסמיכות עושה הפעולה

אחוזים	מספר מוחלט	
37.86	39	אמירה או חשיבה
28.15	29	עשייה
16.50	17	מצב
8.73	9	יצירה
5.82	6	תנועה
2.91	3	חוויה
100	103	סך הכול

1) אמירה או חשיבה

הפרופוזיציה הנפוצה ביותר היא של אמירה או חשיבה, שבה עושה הפעולה מפיך בדרך זו או אחרת יחידת שיח, כמו בדוגמות האלה:

1. "והביאו לו דומה בלשון זה מאמר ברזילי הגלעדי" (ב, ט).

- מבנה העומק: "ברזילי הגלעדי אמר (משהו)".
2. "היה אברם עיקר הנסיעה מבית אביו **במצות האלהים**" (יב, א).
מבנה העומק: "האלוהים ציווה (משהו)".
3. "אבל אמר כי שמע **לקול שרי**" (טז, ב).
מבנה העומק: "שרי השמיעה בקולה (משהו)". בדוגמה זו קשה למצוא למבנה העומק פועל מדויק שיביע במילה אחת את שם הפעולה הסמנטי "קול".
4. "**וקריאת בני האדם** לשם ה' בארץ הנבחרת ושם יגדל שמו" (יב, ב).
מבנה העומק: "בני האדם קוראים (לשם ה')".
5. "וכתב **תוכחת למך** עם נשיו להגיד כי הוליד הוא אך בניו נכרתו" (ד, יז).
מבנה העומק: "למך הוכיח (את נשיו)".
6. "והוא **מאמר האשה** אל הנחש" (ב, ט).
מבנה העומק: "הנחש אמר (משהו לאישה)".
- בשלוש הדוגמות האחרונות המושאים העקיפים שבמשפט העומק באים לידי ביטוי במבנה השטח בלואים של צירוף הסמיכות – "לשם ה'", "עם נשיו", "אל הנחש".

2) עשייה

- שכיחה גם פרפוזיציית העשייה, המבטאת את מבצע הפעולה, למשל:
7. "כפי שיתהלך האדם לפניו מפר **אותות בדים** וקוסמים יהולל" (יז, א).
מבנה העומק: "הבדים (=הבדאים) עושים אותות". בדוגמה זו קשה למצוא למבנה העומק פועל מדויק שיביע במילה אחת את שם הפעולה הסמנטי "אותות".
8. "והנה חטאם דומה **לחטא אביהם**" (יא, ב).
מבנה העומק: "אביהם חטא".
9. "ויבוא גוי אחר לרשת את ארצו, כי כן הוא **משפט האלהים** בארץ מעולם" (א, א).
מבנה העומק: "האלוהים שופט".
10. "כי האדם איננו נשגב ונמלט בכחו רק **בשמירת עליון** עליו" (ד, יג).
מבנה העומק: "עליון שמר".

3 מצב

במקום השלישי מבחינת השכיחות באה הפרופוזיציה המביעה מצב וסטטיות, לדוגמה:

11. "והוא יום **מנוח התיבה**" (ח, ד).

מבנה העומק הוא "התיבה נחה".

12. "כי מן הידוע **בחסרון המים** כי הנחל הגדול כאשר יחסר בתחלתו אמה לד' ימים יחסר

בסופו ד' אמות ליום אחד" (ח, ד).

מבנה העומק: "המים חסרים".

13. "שקודם היה לילה, ואחר כך יום, ושניהם אחרי **הויית האור**" (א, ד).

מבנה העומק: "האור קיים".

14. "ויתכן כי לא היה להם פחד רק בבואם בעיר **מושב המלכים**" (יב, יא).

מבנה העומק: "המלכים יושבים".

4 יצירה

בפרופוזיציה זו עושה הפעולה מביא להתהוות של ארגומנט חדש, לדוגמה:

15. "ביום **ברוא אלהים** מאין האדם הזה הנזכר בדמות אלהים עשאו יפרש שהוא מעשה

אלהים" (ה, א).

מבנה העומק: "אלוהים ברא (משהו)".

16. "וונכתבו **תולדות קין** ומעשיו להודיע כי השם ארך אפים והאריך לו כי הוליד בנים ובני

בנים [...] והיו בתולדות שת שני דורות יותר" (ד, יז).

מבנה העומק: "קין הוליד (מישהו)".

5 תנועה

בפרופוזיציה זו עושה הפעולה מצוי במצב של תזוזה ותנועה ממוצא ליעד, למשל:

17. "כי חמשים ומאת יום האמורים בתגברות המים יכללו ארבעים יום של **ירידת הגשם**"

(ח, ד).

מבנה העומק: "הגשם ירד".

18. "כי **חזרת זכר היונים** מנקבה לזכר במקום אחד מן הפרשה אין בו טעם" (ח, יא).

מבנה העומק: "זכר היונים חזר".

19. "אלא שהוא פתר הכתוב להסתלקות השכינה שהיתה שורה בגן עדן" (ג, ח).

מבנה העומק: "השכינה הסתלקה".

6) חוויה

בפרופוזיציה זו עשיית הפעולה באה בדרך של חוויה והרגשה, למשל:

20. "כלומר שני ענינים נעשים בחפץ אלהים" (א, ט).

מבנה העומק: "אלוהים חפץ".

21. "שיהיה לה נחת רוח בבני שפחתה או זכות שתזכה היא לבנים בעבור כן" (טז, ב).

מבנה העומק: "הרוח נחה".

ב) הביטוי התחבירי

בהיותן צירופים שמניים, הסמיכויות מבטאות את היחסות הסמנטיות באמצעות נומינליזציה, הפיכה של פעלים לשמות עצם המתגלגלים בעמדת הנסמך שמבצען מתגלגל בעמדת הסומך. השמות בעמדת הנסמך ניתנים לחלוקה לשמות פעולה רגילים ולשמות המציינים פעולה (טבלה מס' 10).

טבלה מס' 10: חלקי הדיבר בעמדת הנסמך בסמיכות עושה הפעולה

אחוזים	מספר מוחלט	
14.56	15	שמות פעולה רגילים
85.43	88	שמות המציינים פעולה
100	103	סך הכול

1) שמות פעולה רגילים

מדובר בשמות שהם שמות פעולה במהותם התחבירית, כלומר גלגול ישיר של אחד מבנייני הפועל.

נמצאו 14 סמיכויות שנסמכיהן שמות פעולה רגילים, למשל:

22. "אין לה שיעור למיעוט התבוננות הנבראים בה" (א, א).

23. "כי חמשים ומאת יום האמורים בתגברות המים יכללו ארבעים יום של ירידת הגשם"

(ח, ד).

24. "אלא שהוא פתר הכתוב להסתלקות השכינה שהיתה שורה בגן עדן" (ג, ח).

25. "כי האדם איננו נשגב ונמלט בכחו רק בשמירת עליון עליו" (ד, יג).

2) שמות המציינים פעולה

מדובר בשמות שאומנם מצד התחביר אינם נחשבים שמות פעולה, אולם במשמעותם הם מורים על פעולה בדיוק כמו שמות פעולה רגילים. נמצאו 88 סמיכויות מסוג זה, למשל:

26. "וארצותם רחוקות זו מזו והיא ברכת אביהם" (י, ה).

27. "כי זה רמז לתנועת הגלגל על פני כל הארץ" (א, ה).

28. "ואני תמה על דבריהם שזה מנהג כל הכתוב לספר חיי האב" (יא, לב).

29. "להודיע העמים שזכה אברהם בארצם בעון אבותם" (י, ה).

30. "ועוד להודיע חסדי השם ושמרו הברית לנח" (י, ה).

31. "אבל אמר כי שמע לקול שר"י" (טז, ב).

32. "וכתב תוכחת למך עם נשיו להגיד כי הוליד הוא אך בניו נכרתו" (ד, יז).

33. "והוא מאמר האשה אל הנחש" (ב, ט).

34. "כפי שיתהלך האדם לפניו מפר אותות בדים וקוסמים יהולל" (יז, א).

ריבוי שמות הפעולה הסמנטיים לעומת שמות הפעולה התחביריים מובן, שכן שכיחות משקלי השם בעברית גדולה הרבה יותר מבנייני הפועל (השווה: שתיל תשס"ו, עמ' 243).

ג) שיבוצים מקראיים

אין תופעת השיבוצים המקראיים פוסחת גם על סמיכות עושה הפעולה, וטבלה מס' 11 מסכמת את הנתונים בעניין זה.

טבלה מס' 11: שכיחות השיבוצים המקראיים בסמיכות עושה הפעולה

שיבוץ חופשי		שיבוץ צמוד		
אחוזים	מספר מוחלט	אחוזים	מספר מוחלט	
93.33	14	83.33	5	שיבוץ מלא
6.66	1	16.66	1	שיבוץ חלקי
100	15	100	6	סך הכול

1) שיבוצים מלאים וחופשיים

רוב השיבוצים הם מלאים וחופשיים, למשל:

27. "ודע כי כל **גזירת עירין** כאשר תצא מכח גזירה אל פועל דמיון תהיה הגזרה מתקיימת" (יב, ו).

מקור הצירוף בדניאל ד, יד: "**בְּגִזְרַת עִירִין** פִּתְגָמָא וּמְאִמַר קְדִישִׁין שְׁאַלְתָּא עַד דְּבִרַת דִּי יַנְדְּעוּן חֵינְיָא דִּי שְׁלִיט עֲלֵיא [עֲלָאָה] בְּמַלְכוּת אֲנוּשָׁא [אַנְשָׁא]".

28. "אך בעולם הזה יש צדיקים שמגיע עליהם **כמעשה הרשעים**" (טו, ב).

הצירוף נטוע בתוך קטע שלם שמקורו בקהלת ח, יד: "**אֲשֶׁר יֵשׁ צְדִיקִים אֲשֶׁר מְגִיעַ אֲלֵהֶם כְּמַעֲשֵׂה הַרְשָׁעִים וְיֵשׁ רְשָׁעִים שְׂמִיגֵעַ אֲלֵהֶם כְּמַעֲשֵׂה הַצְּדִיקִים**".

29. "טעם לעזיבת הארץ שיהיה בהליכתו אל ארץ אחרת **קרבת אלהים**" (יב, ב).

מקור הצירוף בישעיהו נח, ב: "**יִשְׁאַלֹנִי מִשְׁפָּטֵי צְדָק קְרִיבַת אֱלֹהִים יַחְפְּצוּן**".

30. "יכבשו המקום ההוא תחלה קודם היותם זוכים בו וקודם היות **עון יושב הארץ** שלם להגלותם משם" (יב, ו).

מקור הצירוף בישעיהו כו, כא: "**כִּי הִנֵּה ה' יֵצֵא מִמְּקוֹמוֹ לִפְקֹד עֹון יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ עֲלֵיו**".

35. "ועוד להודיע **חסדי השם** ושמרו הברית לנח" (י, ה).

מקור הצירוף בישעיהו סג, ז: "**חֲסִדֵי ה'** אֲזַכִּיר תְּהִלַּת ה' כְּעַל כָּל אֲשֶׁר נִמְלְנוּ ה'".

36. "כפי שיתהלך האדם לפניו מפר **אותות בדים** וקוסמים יהולל" (יז, א).

הצירוף נטוע בקטע שלם שמקורו בישעיהו מד, כה: "**מִפְּרֵי אֲתוֹת בְּדִים וְקִסְמִים יְהוֹלֵל מְשִׁיב חַכְמִים אַחֹר וְדַעְתָּם יִשְׁכַּל**".

2) שיבוצים מלאים וצמודים

חמישה שיבוצים הם מלאים וצמודים, למשל:

37. "נימול הוא וילידי ביתו שמנה עשר ושלוש מאות וכל **מקנת כספו**" (יז, כו).

מקור הצירוף בבראשית יז, כג: "**וַיִּקַּח אַבְרָהָם אֶת יְשָׁמְעָאל בְּנוֹ וְאֶת כָּל יְלִידֵי בֵיתוֹ וְאֶת כָּל מִקְנֵת כֶּסֶפוֹ**".

נמצא רק שני שיבוצים חלקיים. אחד צמוד ואחד חופשי.

38. "גזר שיהיה **בתולדות הארץ** כח הצומח ומוליד זרע כדי שיהיה המין קיים לעד" (יא, יא).

מקור הצירוף בבראשית ב, ד: "**אֲלֵה תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהַבְרָאָם בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה' אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם**".

39. "אבל כאשר ראה נדיבת לבו וצדקתו שנתן המעשר אז בקש גם הוא הנפש" (יד, כ).
 מקור הצירוף בשמות לה, ה: "קחו מאתכם תרומה לה' כל נדיב לבו יביאה את תרומת ה'".

ד) צורת נסמך מול צורת נפרד

נחלק להלן את סמיכויות עושה הפעולה לפי רמת השינוי הפונטי או המורפולוגי החל בצורת הנסמך שלהן ונציג גם דוגמות.

טבלה מס' 12: השינויים המורפו-פונטיים בעמדת הנסמך בסמיכויות עושה הפעולה

אחוזים	מספר מוחלט	
40.77	42	אין שינוי כלל
16.5	17	יש שינוי בניקוד
42.71	44	יש שינוי במבנה העיצורי של המילה
100	103	סך הכול

1) אין שינוי כלל

40. "המספר בתגבורת המים חמשים ומאת יום" (ח, ה).
 41. "להודיע העמים שזכה אברהם בארצם בעון אבותם" (י, ה).
 42. "והביאו לו דומה בלשון זה מאמר ברזילי הגלעדי" (ב, ט).

2) יש שינוי בניקוד

43. "אבל כל כוונתו לעשות רצון שרה" (טז, ב).
 44. "זכה עתה אברהם להיות לו דבר ה' במחזה ביום" (טו, א).
 45. "ועדיין לא כתב תולדות חם הוצרך לומר שחם הוא אבי כנען" (ט, יח).

3) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה

46. "כי האדם איננו נשגב ונמלט בכחו רק בשמירת עליון עליו" (ד, יג).
 47. "היה אברם עיקר הנסיעה מבית אביו במצות האלהים" (יב, א).
 48. "והכוונה לומר כי התולדות מברכת אלהים" (ה, א).
 49. "וכתב תוכחות למך עם נשיו להגיד כי הוליד הוא אך בניו נכרתו" (ד, יז).

ה) מסקנות

בדיקה של סמיכויות עושה הפעולה בלשון רמב"ן מעלה את המסקנות האלה :

1. סמיכויות אלו מביעות מגוון רחב של פרופוזיציות הקשורות בעושה הפעולה, מה שמלמד על יכולתו של כותב הפירוש לטבוע משמעויות פועליות מגוונות במבנה שמני של סמיכות.
2. הפרופוזיציות העיקריות המובעת בסמיכויות אלו הן פרופוזיציות אמירה או חשיבה, פרופוזיציות מבצע הפעולה ופרופוזיציות ההימצאות במצב.
3. מבחינת הביטוי התחבירי, ברוב מוחלט של סמיכויות עושה הפעולה רמב"ן משתמש בשמות המציינים פעולה להבעת הפעולה ובמיעוט המקרים בשמות פעולה רגילים. אפשר שהסיבה לכך נעוצה במחסור בשמות הפעולה בבנייני הפועל השונים ובשכיחותם הרבה של משקלי השם בעברית.
4. רוב השיבוצים המקראיים בסמיכויות אלו הם שיבוצים מלאים וחופשיים.
5. רוב הסמיכויות שמקורן במקרא משובצות ביחידות קטנות של סמיכות בודדת ולא כחלק ממשפט שלם או מיחידה תחבירית גדולה יותר.

5) סמיכות נפגע הפעולה

בסמיכות נפגע הפעולה הנסמך מורה על פעולה והסומך מורה על נפגעה, על המקבל אותה. נמצאו 95 סמיכויות כאלו, ואף בקבוצה זו ראוי לייחד דיון נפרד למישור הסמנטי ולמישור התחבירי.

א) היבט סמנטי – יחסות סמנטיות

במושג "נפגע הפעולה", שלא במובנו המקובל כיחסה, אנו מתייחסים כאמור לכלל היחסות הסמנטיות שמובעות בין הארגומנט שאינו מבצע הפעולה ובין הפרדיקט, מה שיבוא לידי ביטוי במבנה התחבירי בדרך כלל בעמדת המושא. להלן היחסות הסמנטיות בסמיכות נפגע הפעולה ושכיחותן (טבלה מס' 13).

טבלה מס' 13 : שכיחות היחסות הסמנטיות בסמיכות נפגע הפעולה

באחוזים	במספר מוחלט		
54.73	52	מקבל הפעולה	
26.31	25	תוצר	
8.42	8	מקום כללי	מקום
2.1	2	יעד	
3.15	3	מוצא	
2.1	2	סיבה	
2.1	2	מוטב	
1.05	2	מכשיר	
1.05	1	תכלית	
100	95	סך הכול	

1) מקבל הפעולה

ביחסה זו ארגומנט אחד עושה פעולה על ארגומנט אחר, למשל:

1. "וְחִיתוּ אֶרֶץ אוכלי הבשר יקרא חיות וכלם יטרופו" (א, כד).
2. "כטעם אחרי ה' אלהיכם תלכו ואותו תיראו הנאמר בהרחקת המתנבא" (ו, ט).
3. "וידברו בענין המבול וכנוס הבהמה והחיה והעוף לתוכה" (ו, יח).
4. "שבהשחתת הארץ ישחתו והנם נשחתים בעולם הבא" (ו, יג).
5. "כי כאשר תראה בהפוך הנזכר יהיה זכר לשלום" (ט, יב).

2) מקום

ביחסת המקום ארגומנט אחד מצוי או קשור בארגומנט אחר המייצג מקום. הארגומנט המייצג מקום יכול להיות במשמעות רגילה של מקום המסמנת הימצאות, או במשמעות של מוצא או במשמעות של יעד. רוב הסמיכויות במשמעות הראשונה מכילות את הנסמך "יושב(י)", למשל:

א. מקום כללי

6. "אבל בני חס כלם קרובים **יושבי הארצות**" (י, ה).
7. "ופחד אברם פן ישמע הכנעני והפריזי **יושב הארץ** כובד מקניהם ויגרשום" (יג, ז).
8. "ועל דעתי בדרך הפשט היו כסלוחים **יושבי עיר** ששמה כן" (י, יג).
9. "כי העמים היו בארץ בימים ההם **יושבי אהל ומקנה**" (יג, ז).
10. "מגיד שאין **ישיבת חוצה לארץ** עולה לו מן המנין" (טז, ג).
11. "לעשות כרצונם בבהמות ובשרצים וכל **זוחלי עפר** ולבנות ולעקור נטוע" (א, כח).

ב) דוגמות למשמעות של מוצא

12. "או שיאמר טעם **לעזיבת הארץ** שיהיה בהליכתו אל ארץ אחרת קרבת אלהים" (יב, ב).
13. "אבל להבטיחו בעבור **יציאת הארץ** אין בו טעם" (יב, ב).
14. "וכן החדשים ממנו הם נמנים עד שהגענו **ליציאת מצרים**" (ח, ה).

ג) דוגמות למשמעות של יעד

15. "שעשה כאשר צוהו **בכניסת התיבה**" (ז, ח).
16. "ויעקב מגיד כל זה **ליורדי מצרים** גם לפרעה ואנשי דורו" (י, ה).

3) תוצר

יחסת התוצר מורה על תמה פקטיבי המתהווה עם עשיית הפעולה, למשל:

17. "ולכן יאריכו הכתובים בספור המסעות **וחפירת הבארות** ושאר המקרים" (יב, ו).
18. "וסיפור כל עניין היצירה עד **בריאת אדם**" (א, א).
19. "והנה בכאן רמז על **יצירת המלאכים** במעשה בראשית" (ב, א).
20. "אף כי דור אחר דור **ותיקון ההנהגה והמזון**" (ה ד).
21. "כי **קריאת השמות** היא ההבדלה בכחותם לזה כח הצדק והיושר ולזה כח הדם והחרב" (א, יח).

22. "אבל היצירה היתה יצירה לאדם **ובנין צלע לאשה**" (א, כו).

4) גרימה או מוטיבציה

מדובר ביחסה של סיבה, שבה ארגומנט אחד מורה על המניע שבגינו מבוצעת הפעולה, למשל:

23. "אבל הצדיקים בדורותם **יראת ה'** תוסיף בהם ימים" (ה, ד).

הכוונה ל"יראה מפני ה'".

24. "וזה **עונש כל שפיכות דם** בארץ" (ד, יא).

הכוונה ל"עונש בעקבות שפיכות דם".

5) מוטב

ביחסת המוטב נפגע הפעולה נהנה מתוצאת הפעולה, למשל:

25. "והגופים האלה **מקבלי אור** מזהירים כגון האספקלריאות ואבני השהם" (א, יד).

26. "וברך תחלה אלהי שם הודיעו כי יהיה שם **עובד האלהים**" (ט, כו).

בכל אחת משתי הדוגמות האחרונות משפט התשתית מתבטא במבנה השטח בסדר אחר: בדוגמה

(25) המוטב בא בעמדת הנסמך ובדוגמה (26) המוטב בא בעמדת הסומך.

6) תכלית

יחסת התכלית מורה על משמעות קרובה לגרימה או למוטיבציה, אלא שהיא מורה על הייעוד

שהפעולה מבוצעת לשמו. נמצאה רק דוגמה אחת:

27. "**ורודפי הפשט** אומרים שלא היה דעתם אלא שיהיו יחד" (יא, ב).

כלומר, רודפים אחרי הפשט במטרה להשיג אותו.

7) מכשיר

ביחסת המכשיר הפעולה מבוצעת באמצעות ארגומנט מסוים, על ידו, למשל:

28. "כי כן ימצא שמה בכתבי **שמושי השדים**" (ד, כב).

פירושו של דבר "משתמשים בשדים".

29. "ומכאן תבין דברת **שבועת אלהים**" (ד, ז).

פירושו של דבר "נשבעים באלוהים" (או "בשם האלוהים").

(ב) המישור התחבירי

1) הצורות הדקדוקיות של הנסמך

גם בסמיכות נפגע הפעולה אנו נתקלים בכמה מימושים דקדוקיים של הפעולה. בסמיכות נפגע הפעולה אפשריים שלושה מימושים: שמות פעולה רגילים, שמות המציינים פעולה וצורת בינוני (טבלה מס' 14).

טבלה מס' 14: חלקי הדיבר בעמדת הנסמך בסמיכות נפגע הפעולה

אחוזים	מספר מוחלט	
58.76	57	שמות פעולה רגילים
17.52	17	צורות בינוני
21.64	21	שמות המציינים פעולה
100	97	סך הכול

(א) דוגמות לשמות פעולה רגילים

30. "כי האשה בכלל **אזהרת אדם** כי היתה עצם מעצמיו" (ג, יג).
 31. "וסיפור כל עניין היצירה עד **בריאת אדם**" (א, א).
 32. "כי **הוצאת הדברים** אל הפועל יקרא אמירה" (א, ד).
 33. "הפיל עליו תרדמה שלא ירגיש **בהסרת צלע** מגופו" (ב, כ).
 34. "וההרגש שבהם הוא אדם לא **גבול העפר**" (ב, ז).
 35. "גם אחרי **הולדת השבטים** כולם אמר גוי וקהל גוים יהיה ממך" (יז, ו).

(ב) דוגמות לשמות המציינים פעולה

36. "הנה הקב"ה הבטיח את אברהם **במתנת הארץ** פעמים רבים" (טו, יח).
 37. "ואזכור את הברית **בזכר הרחמים** ואחמול על הטף אשר בארץ" (ט, יד).
 38. "רמז לאלף החמישי המתחיל קע"ב שנה אחר **חרבן הבית** כי בו ימשלו האומות" (ב, ג).

(ג) דוגמות לצורות בינוני

39. "והנה מכאן נוכל ללמוד עונש **למחטיאי אדם** בדבר" (ג, יג).
 40. "ויתכן שהממשלה עוד כח אצילות שהם **מנהיגי התחתונים**" (א, יח).
 41. "ורמז כי על **שופך הנפש** הוא מחייב מיתה לא על דם האיברים" (ט, ה).

42. "וּרְדַפִּי הַפֶּשֶׁט אוֹמְרִים שֶׁלֹּא הִיָּה דַעְתָּם אֲלֵא שִׁיְהִי יַחַד" (יא, ב).

43. "וּבֶרֶךְ תַּחֲלָה אֱלֹהֵי שֵׁם הוֹדִיעוּ כִּי יִהְיֶה שֵׁם עֹבֵד הָאֱלֹהִים" (ט, כו).

בשתי סמיכויות צורת הבינוני היא בינוני פעול המורה על מבנה סביל שבתשתיתו משפט תוכן פעיל. צדקה (תשס"ה-תשס"ו, עמ' 144-146) מכנה סמיכויות אלו בשם "סמיכות מושאית". כך במבנים האלה:

44. "וְהִנְכוֹן כִּי פָּרָא אָדָם סִמוּךְ שִׁיְהִיָּה אִישׁ פָּרָא לְמוֹד מְדַבֵּר" (טז, יב).

משפט התשתית של סמיכות זו היא "שהמדבר נלמד על ידו", ובצורתו הפעילה – "שלמד את המדבר".

45. "כְּדֶרֶךְ חֵיבִי מִיְתָה בִּידֵי שָׁמַיִם בַּעֲבִירוֹת כַּגֹּן זֶר הָאוֹכֵל תְּרוּמָה וְשִׁתּוּי יַיִן וּמְחוֹסֵר בְּגָדִים

שֶׁשְׁמֹשׁוּ" (ב, יא).

הצורה הסבילה היא "שהיין נשתה על ידו", ובצורתו הפעילה – "הוא שתה את היין".

2) תחביר הסומך

כפי שהעיר אזר (תשל"ז, עמ' 37), דיון במישור התחבירי של סמיכויות גזרות פועל חייב לערב את תחביר העומק של הסמיכויות, שהרי בתחביר השטח הניתוח התחבירי מצטמצם לגרעין ולוואי ואינו משקף את התמונה המלאה של המשפט הפועלי שעומד ברקעה. בתחביר העומק של סמיכויות מקבל הפעולה היחסות השונות יכולות להתבטא בשתי קטגוריות תחביריות המתגלגלות בתחביר השטח בעמדת הסומך כמשלימיו של הפועל: מושא ישיר או מושא עקיף.

א) מושא ישיר

ב-79 סמיכויות הקשר של נפגע הפעולה מתממש בשם פעולה הגורר במבנה העומק של הסמיכות, כלומר במשפט שעומד ברקע מימושה, מושא ישיר, למשל:

46. "וּסְפָר בָּאֵלָה לְהוֹדִיעַ מִי הָיוּ הַמִּתְחִילִים בְּבִנְיַן הָעָרִים וּבְמַרְעָה הַצֶּאֱן וְחֻכְמַת הַנְּגוֹן

וּמִלֹּאכַת הַמִּתְכֹּת" (ד, יז).

47. "וְחִיְתוּ אֶרֶץ אוֹכְלֵי הַבָּשָׂר יִקְרָא חַיּוֹת וְכֹלֵם יִטְרוּפוּ" (א, כד).

48. "וּבַעֲבוּר נַח הַצִּיל מֵהֶם לְקִיּוֹם הַמִּיָּן נִתַּן לָהֶם רִשׁוּת לְשַׁחֵט וּלְאֲכֹל" (א, כט).

49. "גַּם אוֹתוֹ הַחֲטִיָּא הֵיִן וְהִבִּיא אוֹתוֹ לִידֵי בִזְיוֹן וְקַלְלַת זִרְעוֹ" (ט, כ).

המרה של כל אחת מן הסמיכויות הללו למשפט פועלי תיצור פועל עם השלמה מושאית ישירה:

בונים את הערים, אוכלים את הבשר, מקיימים את המין, מקללים את הזרע. דוגמות נוספות:

50. "כנסים הנעשים על ידי משה רבינו בעשר המכות ובקריעת הים והמן והבאר" (יז א).
 51. "ולכן ספר גם ביפת והפלגה להודיע סבת **שנוי הלשונות** ופזורים בקצוי הארץ" (י ה).
 52. "לשון עשייה בכל מקום **תקון הדבר** על מתכונתו" (א ז).
 53. "כי אברהם אבינו לא הזכיר בדבריו שם יו"ד ה' רק **בצירוף השם**" (יז א).
 54. "אבל "קדש" ששם **משפט הצדיקים** הוא במדבר צין" (יד, ז).
 55. "אף כי דור אחר דור **ותיקון ההנהגה והמזון**" (ה ד).

ב) מושא עקיף

ב-16 מן הסמיכויות של נפגע הפעולה משמש במבנה העומק דווקא מושא עקיף (ובו כללנו גם משלימי מקום מוצרכים), לדוגמה:

56. "לעשות כרצונם בבהמות ובשרצים וכל **זוחלי עפר** ולבנות ולעקור נטוע" (א, כח).
 57. "ויעקב מגיד כל זה ליורדי מצרים גם לפרעה ואנשי דורו" (י, ה).
 58. "כי העמים היו בארץ בימים ההם **יושבי אהל ומקנה**" (יג, ז).
 59. "ועל דעתי בדרך הפשט היו כסלוחים **יושבי עיר** ששמה כן" (י, יג).
 60. "לומר שעשה כאשר צוהו בכניסת התיבה כי הוא נמשך למעלה עם ויבא נח" (ז, ח).
 61. "ומכאן תבין דברת **שבועת אלהים**" (ד, ז).

מבנים אלו מצריכים מושא עקיף במשפט התשתית שלהם:

זוחלים על העפר, יורדים למצרים, יושבים באוהל, יושבים בעיר, נכנסים אל התיבה, נשבעים באלוהים.

ג) שיבוצים מקראיים

נמצאו שבעה שיבוצים מלאים: ששה חופשיים ואחד צמוד.

1) שיבוצים חופשיים וצמודים

62. "ואמר כן כנגד אומנותו כי הוא היה **עובד אדמה** והנה ארר מעשיו" (ד, יא).
 מקור הצירוף בבראשית ד, ב: "וַיְהִי הַבֶּל לְעֵה צֹאן וְקִנְיֹן הָיָה **עֶבֶד אֲדָמָה**".
 63. "כי העמים היו בארץ בימים ההם **יושבי אהל ומקנה**" (יג, ז).
 מקור הצירוף בבראשית ד, כ: "וַיַּתְּלֵד עֲדָה אֶת נְבֵל הוּא הָיָה אָבִי **יֵשֶׁב אֶהָל וּמִקְנָה**".
 64. "לעשות כרצונם בבהמות ובשרצים וכל **זוחלי עפר** ולבנות ולעקור נטוע" (א, כח).

מקור הצירוף בדברים לב, כד: "וְשָׁן בְּהֵמוֹת אֲשֶׁלַח בָּם עִם חֶמֶת זֹחֲלֵי עֶפְרָיִם".

65. "איננו נפתה אחרי הוברי שמים ומנחש ועונן וכל שכן אחרי עבודה זרה ואיננו שומע להם כלל" (ו, ט).

מקור הצירוף בישיעהו מז, יג: "נְלֹאֵית בְּרַב עֲצָתָיָךְ יַעֲמָדוּ נָא וַיֹּשִׁיעֵךְ הַבְּרִי [הַבְּרִי] שְׁמַיִם הַחֲזִים בְּכֹכְבִים".

66. "אבל בני חס כלם קרובים יושבי הארצות" (י, ה).

מקור הצירוף בדבה"ב טו, ה: "וּבְעֵתֵי הָהֵם אֵין שְׁלוֹם לַיּוֹצֵא וְלִבָּא כִּי מְהוּמַת רַבּוֹת עַל כָּל יוֹשְׁבֵי הָאָרְצוֹת".

67. "והנה מכאן נוכל ללמוד עונש למחטיאי אדם בדבר" (ג, ג).

מקור הצירוף בישיעהו כט, כא: "מִחֲטִיאֵי אָדָם בְּדָבָר וְלִמּוֹכֵיחַ בְּשַׁעַר יְקֻשׁוֹן וַיִּטּוּ בְּתֵהוּ צְדִיק".

68. "אבל הצדיקים בדורותם יראת ה' תוסיף בהם ימים" (ה, ד).

מקור הצירוף והפועל המצטרף אליו במשלי י, כז: "יִרְאַת ה' תוֹסִיף יָמִים וְשָׁנוֹת רְשָׁעִים תִּקְצְרֶנָּה".

2) שיבוצים מלאים וצמודים

69. "שתהיה הנקמה בשופך הדם מיד כל חיה" (ט, ה).

מקור הצירוף בבראשית ט, ו: "שֹׁפֵךְ דָּם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ כִּי בְצַלֵּם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם".

ד) צורת נסמך מול צורת נפרד

נחלק להלן את סמיכויות נפגע הפעולה לפי רמת השינוי הפונטי או המורפולוגי החל בצורת הנסמך שלהן.

טבלה מס' 15: השינויים המורפו-פונטיים בעמדת הנסמך בסמיכויות נפגע הפעולה

אחוזים	מספר מוחלט	
58.9	56	אין שינוי כלל
0	0	יש שינוי בניקוד
41.05	39	יש שינוי במבנה העיצורי של המילה
100	95	סך הכול

1) אין שינוי כלל

70. "יאמר שהוא מתוקן הסדר מאד כי הרע צריך בקיום הטוב" (א, לא).
71. "והפירוש בסידור הכתובים בזה נשגב ונעלם" (א, ג).
72. "והשני הבל כי קנין האדם להבל דמה" (ד, א).
73. "אבל "קדש" ששם משפט הצדיקים הוא במדבר צין" (יד, ז).
74. "וידברו בענין המבול וכנוס הבהמה והחיה והעוף לתוכה" (ו, יח).
75. "אף כי דור אחר דור ותיקון ההנהגה והמזון" (ה ד).

2) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה

76. "רצה הקב"ה שתתקיים גזירתו במיתת האדם" (ג, כב).
77. "ואם כן יאמר הכתוב וייצר ה' אלהים את האדם יצירת תנועה" (ב, ז).
78. "ויתכן שיהיה 'למו' חוזר גם לאחיו הנזכרים וחוזר וברך יפת בהרחבת הגבול" (ט, כו).
79. "אבל התורה לא תרצה להאריך בדעות עובדי עבודה זרה" (יב, ב).
80. "ועל דעתי בדרך הפשט היו כסלוחים יושבי עיר ששמה כן" (י, יג).
81. "שעשה כאשר צוהו בכניסת התיבה" (ז, ח).
82. "ומכאן תבין דברת שבועת אלהים" (ד, ז).

ה) מסקנות

בדיקה של סמיכות נפגע הפעולה בלשון רמב"ן מעלה את המסקנות האלה:

1. סמיכויות אלו מביעות מגוון רחב של יחסות סמנטיות הקשורות בנפגע הפעולה, מה שמלמד על יכולתו של כותב הפירוש לטבוע משמעויות פועליות מגוונות במבנה שמני של סמיכות.
2. היחסות הסמנטיות העיקריות המובעת בסמיכויות אלו הן יחסות מקבל הפעולה, יחסות תוצר הפעולה ויחסות המקום למיניהן.
3. מבחינת הביטוי התחבירי של הנסמך, ברוב המקרים רמב"ן משתמש בשמות פעולה רגילים להבעת הפעולה ופחות בשמות המציינים פעולה וצורות בינוני. נראה כי רמב"ן ראה בשמות הפעולה התחביריים כמתאימים יותר מבחינה סמנטית להבעת קשר של נפגע הפעולה, יותר משמות הפעולה הסמנטיים שאינם מצריכים השלמה מושאית ומצורות הבינוני שאינן שמניות כל צורכן.

4. מבחינת הביטוי התחבירי של הסומך הרלוונטי למבנה העומק של סמיכות נפגע הפעולה, ברוב מוחלט של המקרים משלים הפועל בא כמושא ישיר. ממצא זה מלמד על סיווג המבנה השמני של הסמיכות ככשר להבעת מושא ישיר יותר מאשר להבעת מושא עקיף.

6) סמיכות של חלק משלם

א) הגדרה ומשפט תשתית

נמצאו 51 סמיכויות של חלק משלם. בסמיכות זו הסומך מורה על ישות מסוימת והנסמך מורה על חלק ממנה. משפט התשתית של סמיכות זו הוא: X הוא חלק מ- Y . בסמיכויות אלו אפשר להבחין בין שני סוגים עיקריים: חלק משלם במרחב וחלק משלם בזמן (טבלה מס' 16).

טבלה מס' 16: תתי-סוגים סמנטיים של סמיכות של חלק משלם ושכיחותם

אחוזים	מספר מוחלט	
76.47	39	חלק משלם במרחב
23.52	12	חלק משלם בזמן
100	51	סך הכול

ב) חלק משלם במרחב

מדובר במשמעות לוקטיבית, שבה השלם הוא ישות התופסת מקום ממשי במרחב והנסמך מציין את חלקה, כמו בדוגמות האלה:

1. "ויקרא קרקע הים תהום" (א, ב).
2. "ומקץ ארבעים יום בעשתי עשר חדש בעשרה לחדש פתח נח חלון התיבה ואחרי שלש שבועות הלכה היונה מאתו ואחר שלשים יום הסיר מכסה התיבה" (ח, ד).
3. "לעבוד אדמת הגן הערוגות שיעשה שם" (ב, ח).
4. "כי לפתח ביתך חטאתך רובץ להכשילך בכל דרכיך" (ד, ז).
5. "שימלאו כל הארץ ויפרדו הגוים למשפחותם בקצוי תבל לרובם" (א, כח).
6. "לכך אמר רבי יצחק שאין להתחלת התורה צורך ב"בְּרֵאשִׁית בְּרֵאשִׁית" (א, א).

בדוגמה האחרונה אומנם לא מדובר במקום ממשי, אולם עדיין אנו עוסקים במשמעות לוקטיבית מסוימת.

לעיתים החלק הוא שם עצם במשמעות מושאלת מטפורית, כך בשלוש המובאות האלה העוסקות כולן בעניין המבול:

7. "שהיה רוח גדולה וחזק יוצאה מבטן הארץ על פני התהום" (ח, ד).
 8. "שהיו חסרים מעט מעט עד שחרבו פני האדמה" (ח, ד).
 9. "והרי לפי החשבון הזה באחד לחדש אב נראו ראשי ההרים" (ח, ד).
- יש שהקשר של חלק משלם מובן אם מרחיבים מעט את המשמעות של הסומך, למשל:

10. "שהוא אבי כל יושבי עבר הנהר" (י, כא).

בסמיכות זו ברור לנו מידע העולם שלכל נהר יש שני עברים. בתוך משמעות הצירוף הם הופכים לחלקים ממשמעותה הכוללת של המילה, וממילא עבר אחד הוא חלק מן הנהר על שני עבריו.

ג) חלק משלם בזמן

בסמיכות של חלק משלם בזמן השלם הוא ישות מופשטת הנפרסת על רצף של זמן והנסמך מציין חלק מיחידת הזמן הזאת, כמו בדוגמות הבאות:

11. "כענין משה רבינו עם המצרים בתחילת מעשיו" (יא, כח).

12. "כי בתחלת האלף הששי תתחדש מלכות אומה" (ב, ג).

13. "הוא סדר הזמנים זרע וקציר וקור וחום יהיה ראש השנים מתשרי" (ח, ה).

14. "ונפסק הגשם בסוף הארבעים" (ח, ד).

ד) שיבוצים מקראיים

טבלה מס' 17 מסכמת את שכיחות השיבוצים המקראיים בסמיכות של חלק משלם.

טבלה מס' 17: שכיחות השיבוצים המקראיים בסמיכות של חלק משלם

שיבוץ חופשי		שיבוץ צמוד		
אחוזים	מספר מוחלט	אחוזים	מספר מוחלט	
60	6	100	11	שיבוץ מלא
40	4	0	0	שיבוץ חלקי
100	10	100	11	סך הכול

1) שיבוצים מלאים צמודים

רוב השיבוצים הם שיבוצים מלאים צמודים, כמו בדוגמות האלה:

15. "בעשתי עשר חדש בעשרה לחדש פתח נח חלון התיבה" (ח, ד).

מקור הצירוף בבראשית ח, ו: "וַיְהִי מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם וַיִּפְתַּח נֹחַ אֶת חַלּוֹן הַתֵּיבָה אֲשֶׁר עָשָׂה".

16. "ואחר שלשים יום הסיר מכסה התיבה" (ח, ד).

מקור הצירוף בבראשית ח, יג: "וַיִּסַּר נֹחַ אֶת מִכְסֵה הַתֵּיבָה וַיֵּרָא וְהִנֵּה חָרְבוּ פְּנֵי הָאָדָמָה".

17. "והרי לפי החשבון הזה באחד לחדש אב נראו ראשי ההרים" (ח, ד).

מקור הצירוף בבראשית ח, ה: "בְּעֵשְׂרֵי בְּאֶחָד לַחֲדָשׁ נִרְאוּ רָאשֵׁי הַהָרִים".

18. "והנה החטא שראה חם **ערות אביו** ולא נהג בו כבוד" (ט, יח).

מקור הצירוף בבראשית ט, כב: "וַיִּרְא חָם אֲבִי כְנָעַן אֶת **עֲרוֹת אָבִיו** וַיַּגֵּד לְשָׁנֵי אָחִיו בְּחוּץ".

שאר השיבוצים הם שיבוצים חופשיים, מהם מלאים ומהם חלקיים.

2) שיבוצים מלאים חופשיים

19. "שאמר יפת אלהים ליפת שיהיו רבים **במרחבי ארץ**" (י, ה).

מקור הצירוף בחבקוק א, ו: "כִּי הִנְנִי מְקִים אֶת הַפְּשָׁדִים הַגּוֹי הַמֵּר וְהַנְמָקָר הַהוֹלֵךְ

לְמִרְחְבֵי אֶרֶץ".

20. "ויקרא **קרקע הים** תהום" (א, א).

מקור הצירוף בעמוס ט, ג: "וְאִם יִסְתְּרוּ מִנְּגִד עֵינַי בְּקִרְקַע הַיָּם מִשֶּׁם אֲצַוֶּה אֶת הַנְּחֹשׁ

וּנְשָׁכָם".

21. "כי הברכה ביום השבת היא מעין הברכות והוא **יסוד עולם**" (ב, ג).

מקור הצירוף במשלי י, כה: "כַּעֲבוֹר סוּפָה וְאֵין רָשָׁע וְצַדִּיק **יסוד עולם**".

3) שיבוצים מלאים חלקיים

22. "היו אלה **ראשי אומות**" (י, ז).

מקור הצירוף בבמדבר כה, טו: "**ראש אמות** בית אב בְּמִדְיָן הוּא".

23. "וכן הוא סדר הזמנים זרע וקציר וקור וחום יהיה **ראש השנים** מתשריי" (ח, ה).

מקור הצירוף ביחזקאל מ, א: "בְּעֵשְׂרִים וְחֻמֶּשׁ שָׁנָה לְגִלְוַתְנּוּ בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה בְּעָשׂוֹר לַחֲדָשׁ".

ה) צורת נסמך מול צורת נפרד

נחלק להלן את הסמיכויות של חלק משלם לפי רמת השינוי הפונטי או המורפולוגי החל בצורת הנסמך שלהן.

טבלה מס' 18: השינויים המורפו-פונטיים בעמדת הנסמך בסמיכות של חלק משלם

אחוזים	מספר מוחלט	
49	25	אין שינוי כלל
0	0	יש שינוי בניקוד
51	26	יש שינוי במבנה העיצורי של

		המילה
100	51	סך הכול

1) אין שינוי כלל

24. "ושירבה זרעו **כעפר הארץ**" (טו, יח).
 25. "ואם כן הודיעו **קץ הגאולה** ולא הודיעו כמה ימי הגלות" (טו, יג).
 26. "כי צורך גדול הוא להתחיל התורה ב"**בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים**", כי הוא **שורש האמונה**" (א),
 א).
 27. "בעבור היותה בין ארם נהרים ובין נהר פרת **גבול ארץ ישראל**" (יא, כח).

2) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה

28. "וכלם באו אתו שנכנסו בתיבה מפני **מי המבול** כאשר צוה אותו אלהים" (ז, ח).
 29. "ובבני כנען הזכיר **תחומי ארצם** וכן בבני שם" (י, יג).
 30. "עד אשר נתמלא התהום כמו שהיה בתחלה ונסגרו **פתחי מעיינותיו**" (ח, ד).
 31. "עשה תחילה **גופי הבהמה והחיה** ואחר כך גוף האדם" (א, כו).

ו) מסקנות

בדיקת הסמיכות של חלק משלם בלשון רמב"ן מעלה את המסקנות האלה:

1. רמב"ן משתמש בסמיכות מסוג זה בעיקר כדי להביע משמעות לוקטיבית ופחות כדי להביע משמעות טמפורלית.
2. רוב הסמיכויות שמקורן במקרא משובצות ביחידות קטנות של סמיכות בודדת ולא כחלק ממשפט שלם או מיחידה תחבירית גדולה יותר.

(7) סמיכות הזמן

נמצאו 48 סמיכויות מסוג הזמן, ובו איבר סמיכות אחד מורה על ישות כלשהיא, בדרך כלל על ישות מופשטת, והאיבר האחר מורה על הזמן שאותה ישות נתונה בו. ניתן לחלק אותן לשתי קבוצות עיקריות, כפי שמוצג בטבלה מס' 19.

טבלה מס' 19 : תתי-סוגים של סמיכות הזמן ושכיחותם

אחוזים	מספר מוחלט	
29.16	14	סמיכות זמן רגילה
70.83	34	סמיכות זמן מהופכת
100	48	סך הכול

(א) סמיכות זמן רגילה

בסמיכות הזמן הרגילה יחידת הזמן מובעת בעמדת הסומך ואילו הישות המוגדרת מצויה בעמדת הנסמך, כמו בדוגמות הבאות:

1. "אבל נאמר לו "לך לך מארצך" **בחלום הלילה** או ברוח הקדש" (יב, ז).

2. "וכל שכן ספור **דור המבול והפלגה**" (א, א).

בשתי הדוגמות האחרונות משמשים "המבול" ו"הפלגה" לציון יחידת הזמן, מעין מטונימיה של "עת המבול", "עת הפלגה". השימוש השלם ב"דור הפלגה" כסומך מצוי בדוגמה אחרת:

3. "ולא יהיו במקום אחד כמחשבת **אנשי דור הפלגה**" (א, כח).

יש שסמיכות הזמן הרגילה מביעה הימצאות מתמשכת. המשפטים העומדים בבסיס הסמיכויות הללו הן "X נמשך Y", כמו בדוגמות האלה:

4. "וכאשר אמר בכל **מעשה יום ויום**" (א, ד).

5. "רמז **לשעבוד ארבע גליות** כי מצא הנביא בנפשו אימה" (טו, יב).

6. "ואחר כן יכנסו בתחתיות ארץ **מהלך ימים** ויבקעו" (ג, כט).

הכוונה בכל אלה היא ל"מעשה הנמשך יום יום", "שיעבוד הנמשך ארבע גליות", "מהלך הנמשך ימים".

ב) סמיכות זמן מהופכת

בסמיכות הזמן המהופכת יחידת הזמן תופסת את מקומה בעמדת הנסמך והישות האחרת מצויה בעמדת הסומך. לרוב סמיכויות אלו מורות על הימשכות של תהליך מסוים המובע בעמדת הנסמך לאורך יחידת זמן המובעת בעמדת הסומך, כך בדוגמות הללו:

7. "עד שבעה עשר יום לחדש השביעי הוא חדש ניסן והוא **יום מנוח התיבה**" (ח, ד).

8. "כי **ביום רדת הגשם** נבקעו מעינות תהום ונפתחו ארובות השמים" (ח, ד).

9. "ואולי כוונתם שעשה תשובה **בשעת מיתה** אבל ימיו היו כלם ברשע" (יא, לב).

10. "וכוונתם לומר כי **מעט צאת הנהרות** נאמר כי הנהר הולך קדמת ארץ" (יד, ז).

11. "ואיננו נכון בעיני שיבשרנו **בעת ברית המילה** על עשו" (יז, ו).

אף כאן חלק מן הסמיכויות מתארות מצב מתמשך, וזה מתבטא בעיקר בריבוי הנסמך:

12. "הנה אברהם ירד למצרים מפני הרעב לגור שם להחיות נפשו **בימי הצרות**" (יב, י).

13. "ימי הגלות ולא הודיעו כמה **ימי הגלות** גם נכון הוא" (טו, ג).

14. "כלומר לשון בני אדם הוא שיאמר "אני מפקיד ושומר זה הבשר **לשבעת ימי המשתה**

שלי" (א, יד).

מובן שבדוגמה האחרונה הסמיכות המדוברת היא כל הצירוף המודגש, ולא רק הסומך "ימי המשתה" שהוא צירוף סמיכות מסוג סמנטי אחר.

ג) שיבוצים מקראיים

טבלה מס' 20 בוחנת את השיבוצים המקראיים בסמיכות הזמן.

טבלה מס' 20: שכחות השיבוצים המקראיים בסמיכות הזמן

שיבוץ חופשי		שיבוץ צמוד		
אחוזים	מספר מוחלט	אחוזים	מספר מוחלט	
88.88	8	100	2	שיבוץ מלא
11.11	1	0	0	שיבוץ חלקי
100	9	100	2	סך הכול

1) שיבוצים מלאים חופשיים

רוב השיבוצים הם מלאים וחופשיים, למשל:

15. "כי בושתי וגם נכלמתי כי נשאתי **חרפת נעורי** אבל מה אעשה כי כל מוצאי יהרגני" (ד, יג).

מקור הצירוף בירמיהו לא, יח: "בשתי וגם נכלמתי כי נשאתי **חרפת נעורי**".

16. "כי מתחילה היתה נבואתו **במראות הלילה**" (טו, א).

מקור הצירוף בבראשית מו, ב: "ויאמר אלהים לישׂאל **במראות הלילה** ויאמר יעקב ויאמר הנני".

17. "ועתה ברא ה' חדשה לעשות קשת בשמים **ביום ענן**" (ט, יב).

מקור הצירוף ביחזקאל ל, ג: "כי קרוב יום וקרוב יום לה' **יום ענן** עת גוזים יהיה".

18. "כלומר לשון בני אדם הוא שיאמר "אני מפקיד ושומר זה הבשר **לשבעת ימי המשתה** שלי" (א, יד).

מקור הצירוף בשופטים יד, יב: "אם הגד תגידו אותה לי **שבעת ימי המשתה** ומצאתם ונתתי לכם שלשים סדינים ושלשים חלפת בגדים".

2) שיבוצים מלאים וצמודים

19. "כי שמעו קול ה' שנתגלה השכינה בגן כמתקרב אליהם **לרוח היום**" (ג, ח).

מקור הצירוף בבראשית ג, ח: "וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן **לרוח היום**".

20. "ובימי **אנוש** לא היו במורדי אור אבל עבדו גם לאלהים אחרים" (י, ח).

מקור הצירוף בבראשית ה, יא: "ויהיו כל ימי **אנוש** חמש שנים ותשע מאות שנה וימת".

3) שיבוצים חלקיים וחופשיים

דוגמה אחת בלבד:

21. "כי פרעה תמה על יעקב והוא הפליג לו **בימי אבותיו**" (ה, ד).

מקור הצירוף בבראשית מז, ט: "מעט ורעים היו ימי שני חיי ולא השיגו את ימי שני חיי

אבותי בימי מגוריהם".

יש לציין שגם השיבוץ הזה לא חופשי לגמרי, שכן מקור הצירוף הנידון הוא בהקשרו של האירוע המוזכר בפירוש, דהיינו שיחת יעקב עם פרעה.

ד) צורת נסמך מול צורת נפרד

נחלק להלן את סמיכויות הזמן לפי רמת השינוי הפונטי או המורפולוגי החל בצורת הנסמך שלהן.

טבלה מס' 21: השינויים המורפו-פונטיים בעמדת הנסמך בסמיכות הזמן

אחוזים	מספר מוחלט	
50	25	אין שינוי כלל
0	0	יש שינוי בניקוד
45.83	22	יש שינוי במבנה העיצורי של המילה
100	48	סך הכול

1) אין שינוי כלל

22. "ואם כן" הוא החל" אחר המבול כי בימי **דור אנוש** הוחל" (י, ח).

23. "כי **ביום רדת הגשם** נבקעו מעינות תהום ונפתחו ארובות השמים" (ח, ד).

24. "ואיננו נכון בעיני שיבשרנו **בעת ברית המילה** על עשו" (יז, ו).

25. "**מעשה יום יום** וכאשר אמר בכל מעשה יום ויום" (א, ד).

26. "רמז **לשעבוד ארבע גליות** כי מצא הנביא בנפשו אימה" (טו, יב).

2) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה

1. "כי איננו איש חמס ומשחית דרכו **כבני דורו** החייבים" (ו, ט).

2. "ומלכה יקרא גם **בימי יהושע** אדני צדק" (יד, יח).

3. "כי פרעה תמה על יעקב והוא הפליג לו **בימי אבותיו**" (ה, ד).

ה) מסקנות

בדיקה של סמיכות הזמן בלשון רמב"ן מעלה את המסקנה כי רמב"ן נוטה להביע את יחס הזמן

בסמיכויות זמן רגילות, שבהן יחידת הזמן מצויה בעמדת הסומך, יותר מאשר בסמיכויות זמן

מהופכת, שבהן יחידת הזמן מוצבת בעמדת הנסמך.

8) סמיכות המקום

נמצאו 47 סמיכויות מסוג המקום. סמיכות מסוג זה מתארת את הימצאותה של ישות מסוימת בתוך מקום מסוים. אפשר להבחין בין שני תתי סוגים של סמיכות המקום, על פי הסדר של מרכיביה (טבלה מס' 22).

טבלה מס' 22: תתי סוגים של סמיכות המקום ושכיחותם

אחוזים	מספר מוחלט	
85.1	40	סמיכות מקום רגילה
14.89	7	סמיכות מקום מהופכת
100	47	סך הכול

א) סמיכות מקום רגילה

בסמיכות המקום הרגילה הישות הממוקמת מתגלגלת בעמדת הנסמך והישות המורה על המקום באה בעמדת הסומך. כך בדוגמות האלה:

1. "כי בני יפת יושבי **איי הים** והם נפרדים כל אחד מבניו באי אחר" (י, ה).

2. "שיש בככר נהרות גדולים ישקו **אילני הגנות** כגן ה'" (יג, ז).

3. "והענין כי הקב"ה הביא כל **חית השדה** וכל **עוף השמים** לפני אדם" (ב, כ).

4. "וזה דרך הדרש להם במקומות רבים גם **בנהרות גן עדן**" (יד, ז).

בכל אלו הכוונה ל"איים הנמצאים בים", "האילנות הנמצאים בגנות", "החיה הנמצאת בשדה", "העוף הנמצא בשמיים", "הנהרות הנמצאים בגן עדן". דוגמות נוספות:

5. "ופירש לו הבטחתו שלא יפחד גם מזה כי ישים זרעו **ככוכבי השמים** לרוב" (טו, ב).

6. "כאשר לא הזכיר המלאכים **וחיות המרכבה** וכל דבר נפרד שאינו בעל גוף" (א, ח).

7. "אבל הטעם מפני שעשו **אנשי אור כשדים** עמו רעות רבות" (יב, ב).

הכוונה בכל אלו: "כוכבי הנמצאים בשמים", "חיות הנמצאות במרכבה", "האנשים הנמצאים באור כשדים".

ב) סמיכות מקום מהופכת

בסמיכות המקום המהופכת באה הישות הממוקמת דווקא בעמדת הסומך והמקום מתגלגל בעמדת הנסמך. בחלק מן הסמיכויות הללו יבוא בעמדת הנסמך שם העצם "מקום" ממש, למשל:

8. "היה **מקום תרח** אור כשדים בארץ שנער" (יא, כח).

9. "ואמר ה' יראה על מקום המקדש העתיד" (יז, א).

10. "והנה כוונתם שנעקרו האילנות ונמחו במקומות המבול" (ח, יא).

11. "אבל איל פארן מקום אילים כי יבשו מאילים אשר חמדתם" (יד, ו).

הכוונה בכל אלו היא "תרח נמצא במקום מסוים", "המקדש נמצא במקום מסוים", "המבול מתרחש במקומות מסוימים", "האילים נמצאים במקום מסוים"; או: "המקום שתרח נמצא בו", "המקום שהמקדש נמצא בו", "המקומות שהמבול מתרחש בהם", "המקום שהאילים נמצאים בו".

יש שבעמדת הנסמך יבוא שם עצם אחר המורה על מקום מוגדר יותר:

12. "או נס מפורסם שהשליכו לכבשן האש וניצל" (יא, כח).

13. "גן הירק ובו יאורים כארץ מצרים ישקו גן הירק" (יג, ו).

אף כאן משמעות המקום באה בסדר הפוך: "האש נמצאת בכבשן", "הירק נמצא בגן".

ג) שיבוצים מקראיים

כמו ברוב שאר הסמיכויות, גם בסמיכות המקום ניכרת תופעת השיבוץ המקראי (טבלה מס' 23).

טבלה מס' 23: שכיחות השיבוצים המקראיים בסמיכות המקום

שיבוץ חופשי		שיבוץ צמוד		
אחוזים	מספר מוחלט	אחוזים	מספר מוחלט	
71.42	5	100	12	שיבוץ מלא
28.57	2	0	0	שיבוץ חלקי
100	7	100	12	סך הכול

1) שיבוצים מלאים חופשיים

14. "ובו יאורים כארץ מצרים ישקו גן הירק" (יג, ו).

מקור הצירוף בדברים יא, י: "אֲשֶׁר תִּזְרַע אֶת זְרַעְךָ וְהִשְׁקִיתָ בְּרִגְלְךָ כְּגֹן הַיֶּרֶק".

15. "כי בני יפת יושבי איי הים והם נפרדים כל אחד מבניו באי אחר" (י, ה).

מקור הצירוף בישעיהו יא, יא: "מֵאֲשׁוּר וּמִמִּצְרַיִם וּמִפְּתוֹס וּמִכּוּשׁ וּמֵעֵילָם וּמִשְׁנַעַר

וּמִחֻמַּת וּמֵאֵי הַיָּם".

2) שיבוצים מלאים צמודים

16. "ולוט נתישב במקום אחד ממנה **בערי הככר** כי ערי הככר מכלל ארץ כנען" (יג, יב).
 מקור הצירוף בבראשית יג, יב: "אֲבָרָם יָשָׁב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וְלוֹט יָשָׁב בְּעָרֵי הַכְּכָר וַיֵּאָהֵל עַד סְדֹם".
17. "ולחית הארץ ולעוף השמים נתן כל ירק עשב לא פרי העץ ולא הזרעים" (א, כט).
 מקור הצירופים בבראשית א, ל: "וּלְכָל חַיַּת הָאָרֶץ וּלְכָל עוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכָל רוֹמֵשׁ עַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר בּוֹ נַפֵּשׁ חַיָּה אֶת כָּל יֵרֶק עֹשֶׂב לְאֹכְלָהּ וַיְהִי כֵן".
18. "כי ביום רדת הגשם נבקעו מעינות תהום ונפתחו ארובות השמים" (ח, ד).
 מקור הצירופים בבראשית ז, יא: "בַּיּוֹם הַזֶּה נִבְקְעוּ כָּל מְעִיֹּת תְּהוֹם רַבָּה וַאֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם נִפְתְּחוּ".

3) שיבוצים חלקיים חופשיים

19. "ואמר "בכאן יהיה אילן פלוני ובכאן אילן פלוני" כערוגת המטעים ולא היה כדרך שאר מקומות הארץ" (ב, ח).
 מקור הצירוף ביחזקאל יז, ז: "וַהֲנִיחָה הַגֶּפֶן הַזֹּאת כַּפְּנֵה שְׂרִישֶׁיהָ עָלָיו וְדִלְיוֹתָיו שְׁלָחָה לוֹ לְהִשְׁקוֹת אוֹתָהּ מֵעֲרֻגוֹת מִטְּעָה".
20. "ואמר ה' יראה על מקום המקדש העתיד" (יז, א).
 מקור הצירוף בישעיהו ס, יג: "לְפָאֵר מְקוֹם מְקַדְּשֵׁי וּמְקוֹם רַגְלֵי אֲכַבְדִּי".

ד) צורת נסמך מול צורת נפרד

נחלק להלן את סמיכויות המקום לפי רמת השינוי הפונטי או המורפולוגי החל בצורת הנסמך שלהן.

טבלה מס' 24: השינויים המורפו-פונטיים בעמדת הנסמך בסמיכות המקום

אחוזים	מספר מוחלט	
44.68	21	אין שינוי כלל
14.89	7	יש שינוי בניקוד
40.42	19	יש שינוי במבנה העיצורי של המילה

100	47	סך הכול

(1) אין שינוי כלל

21. "ולחית הארץ ולעוף השמים נתן" כל ירק עשב" (א, כט).
22. "ולא סיפר הכתוב בבריאתם דבר כאשר לא הזכיר המלאכים וחיות המרכבה" (א, ח).
23. "ונראה משנוי הימים משרץ המים והעוף לחית הארץ" (ב, ג).
24. "ויתכן שפירות גן עדן נבלעים באיברים כמן ומקיימים את אוכליהם" (ב, יז).

(2) יש שינוי בניקוד

25. "ויאלוני" מקום אלונים" (יד, ו).
26. "ואמר ה' יראה על מקום המקדש העתיד" (יז, א).
27. "והוסיף עוד כי כל משפחות האדמה יתברכו בו לא אנשי ארצו בלבד" (יב, ב).

(3) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה

28. "אמר שיהיו רודים גם בדגי הים הנכסים" (א, כח).
29. "ופירש לו הבטחתו שלא יפחד גם מזה כי ישים זרעו ככוכבי השמים לרוב" (טו, ב).
30. "ובקרבות יהיה משך הברכה לעליונים ומהם לצמחי גן עדן" (ב, ח).
31. "כאשר יצוה המלך שיעשו בני מדינה פלונית מעשה מן המעשים" (טו, יד).

(ה) מסקנות

בדיקה של סמיכות המקום בלשון רמב"ן מעלה את המסקנה כי נטייתו של רמב"ן היא להביע את יחס המקום באמצעות סמיכות מקום רגילה, שבה הישות הממוקמת מצויה בעמדת הנסמך, יותר מאשר באמצעות סמיכות מקום מהופכת, שבה הישות הממוקמת מצויה בעמדת הסומך.

9) סמיכות העניין

א) הגדרה ומשפט תשתית

נמצאו 40 סמיכויות מסוג העניין. מדובר בסמיכות שבה איבר אחד מסמן את התוכן, העניין או הנושא (שלא במובן התחבירי) של האיבר האחר. אפשר לנסח את משפט התשתית של סמיכויות אלו כך: "X עוסק ב-Y".

בסמיכות זו נמצא סדר איברים אחד והוא הסדר הרגיל בסמיכות – גרעין כנסמך ולוואי כסומך (טבלה מס' 25).

טבלה מס' 25: תתי סוגים של סמיכות העניין ושכיחותם

אחוזים	מספר מוחלט		
10	4	יחידת שיח דבורה	סמיכות של יחידת שיח
75	30	יחידת שיח כתובה	
15	6	סמיכות של ישות אחרת	
100	40	סך הכול	

ברוב הסמיכויות הנסמך מסמן יחידה טקסטואלית דבורה או כתובה או יחידה של תוכן, והסומך מסמן את העניין שאותה יחידה עוסקת בו. כמעט תמיד סמיכות זו תהיה מיודעת, כנראה משום שמציאותה של יחידת השיח והנושא שבו היא עוסקת מובנים לקורא מאליהם. כך בדוגמות הבאות:

1. "השלים לו **נבואת המצוה** במילה קם אברהם ועמד" (יז, ג).

2. "וגם בעת **נבואת המילה** עדיין היה אברהם מסתפק בשרה שתלד" (טו, ה).

בשתי הדוגמות הללו השם "נבואה" מורה על יחידת שיח, טקסט דבור הנאמר לנביא, והשם המתגלגל בעמדת הנסמך מבאר את תוכן הנבואה.

במקרים אחרים השם בעמדת הסומך מסמן יחידת שיח כתובה, כמו בשמות "פסוקים", "פרשה" ו"סיפור" בדוגמות הבאות:

3. "כי כאשר הכניס **פסוקי קריאת השמות** בתוך דבר העזר יכריח זה" (ב, כ).

4. "ונכתב ענין היין בנח כי יש בו אזהרה ממנו יותר **מפרשת נזירות**" (ט, כו).

בדוגמה חריגה זו הסמיכות אינה מיודעת, כנראה משום שמבחינה סמנטית הצורה "נזירות" מסמנת בעצמה משהו ספציפי וידוע.

5. "וכל שכן **ספור דור המבול והפלגה**, שאין הצורך בהם גדול" (א, א).

אמת הדבר, שניתן לראות בדוגמה האחרונה יחס של נפגע הפעולה, ובו "דור המבול והפלגה" הוא גלגול של מושא ישיר המצטרף לשם הפעולה "סיפור", אך אנו בחרנו לראות ב"סיפור" שם עצם ולא שם פעולה, בעיקר בגלל השימוש של רמב"ן בשם זה במקומות אחרים בפירושו. רגילה מאוד אצל רמב"ן השימוש במילה "עניין" במשמעות של יחידת שיח ושיבוצה בתוך סמיכות העניין, ולהלן דוגמות.

ב) דוגמות לסמיכות העניין לפי טבעו הדקדוקי של הסומך

1) הסומך שם עצם לקסיקלי

6. "כאשר הזכיר הכתוב נח ובניו ורצה להתחיל בענין המבול" (ו, א).
7. "ולמד לבנו הבכור ענין המרעה כפי טבעי הבהמות" (ד, כג).
8. "ויתכן שהזכיר הכתוב והכנעני אז בארץ להורות על ענין הפרשה" (יב, ו).
9. "כי בכל ענין הקרבנות לא יזכיר 'אלהים'" (ז, א).

2) הסומך שם פעולה

10. "וסיפור כל עניין היצירה עד בריאת אדם" (א, א).
11. "ענין העשיה ואולי כן הדבר שיבא לשון קנין בענין העשייה" (יד, יט).

3) הסומך שם פרטי

12. "כי מפני שכבר התחיל בענין אברהם" (יא, לב).
 13. "אבל ענין למך עם נשיו לא הזכירו הכתוב בביאור" (ד, כג).
 14. "וכן ענין אלישע בהניחו זרועו על הקשת" (יב, ו).
 15. "כענין משה רבינו עם המצרים בתחילת מעשיו" (יא, כה).
 16. "והסוד המקובל בענין הבל גדול מאד" (ד, א).
- יחידת השיח המובעת בעמדת הנסמך יכולה להיות מופשטת עוד יותר מדיבור ולהורות על פעולת חשיבה :

17. "כי הוא הקו אשר בו יתחם האומן מחשבת בניינו" (א, א).
- במקרים אחדים בא בעמדת הנסמך שם עצם שאינו מורה על יחידת שיח אלא על ישות אחרת :
18. "יאמר כי הוא היה מחדד וחורש כל מלאכת נחשת וברזל" (ד, כב).
- עניינה של המלאכה, התוכן שלה, הוא "נחושת וברזל". בזה עוסקת המלאכה.

19. "האות הזה והברית הוא **אות המילה והברית שבה**" (ט, יד).

תוכן האות, המהות שלו, הן "המילה והברית".

20. "מפני **שמעשה בראשית** סוד עמוק, אינו מובן מן המקראות" (א, א, ורגיל אצל רמב"ן).

בדוגמה זו אפשר לכאורה לטעון שמדובר בסמיכות נפגע הפעולה, כאילו משפט התשתית הוא "מישהו עשה בראשית". אולם מובן שלא זו משמעות הסמיכות, אלא משמעותו היא "המעשה שענייננו, תוכנו ומהותו הוא "בראשית", כלומר כל מה שסופר במהלך סיפור הבריאה. לא נמצאו שיבוצים מקראיים בסמיכות העניין.

ג) צורת נסמך מול צורת נפרד

נחלק להלן את סמיכויות העניין לפי רמת השינוי הפונטי או המורפולוגי החל בצורת הנסמך שלהן.

טבלה מס' 26: השינויים המורפו-פונטיים בעמדת הנסמך בסמיכות העניין

אחוזים	מספר מוחלט	
75	30	אין שינוי כלל
2.5	1	יש שינוי בניקוד
22.5	9	יש שינוי במבנה העיצורי של המילה
100	40	סך הכול

1) אין שינוי כלל

21. "ויתכן שיהיה פירושו **בענין העזר**" (ב, יט).

22. "וכל שכן **ספור דור המבול והפלגה**, שאין הצורך בהם גדול" (א, א).

23. "ויתכן שירמוז 'הנראה אליו' על **סוד הקרבן**" (יב, ז).

2) יש שינוי בניקוד

24. "כי כאשר הכניס פסוקי קריאת השמות בתוך **דבר העזר** יכריח זה" (ב, כ).

3) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה

25. "כי כאשר הכניס **פסוקי קריאת השמות** בתוך דבר העזר יכריח זה" (ב, כ).

26. "כי יוסיפו על ששת ימי בראשית יום קצר" (א, ד).

27. "וגם בעת נבואת המילה עדיין היה אברהם מסתפק בשרה שתלד" (טו, ה).

ד) מסקנות

בדיקה של סמיכות העניין בלשון רמב"ן מעלה את המסקנות האלה :

1. רוב הסמיכויות הללו בלשון רמב"ן מביעות את עניינן של יחידות שיח, כמעט כולן יחידות שיח כתובות. במיעוט המקרים מובעות בסמיכויות אלו עניינן של יחידות שיח דבורות או של ישות אחרת.

2. אין כמעט שיבוצים מקראיים בסמיכות העניין, ונראה שמחסור בסמיכויות כאלו בלשון המקרא הוא הגורם לכך.

10) סמיכות המקור

נמצאו 10 סמיכויות מקור. בסמיכות זו הישות המסומנת בנסמך מקורה בישות המסומנת בסומך.

הישות המשמשת כמקור יכולה להיות אנושית או לא אנושית (טבלה מס' 27).

טבלה מס' 27: תתי סוגים סמנטיים של סמיכות המקור ושכיחותם

אחוזים	מספר מוחלט	
33.33	4	סמיכות מקור אנושי
66.66	8	סמיכות מקור שאינו אנושי
100	12	סך הכול

א) מקור אנושי

מדובר במקור שהוא אדם או איבר מאיברי האדם, כמו:

1. "ואולי יהיה כן בענין **דם האדם** לבדו" (ט, ה).
2. "כי על שופך הנפש הוא מחייב מיתה לא על **דם האיברים**" (ט, ה).
3. "**ובזעת אפיו** יאכל לחם האדמה היה זה סבה להפסד" (ב, יז).

ב) מקור שאינו אנושי

רוב המקורות הלא אנושיים הם מן הצומח או מן הדומם:

4. "ללמד שנבלעו **מי התהום** במקומם" (ח, ד).
5. "**ופרי האילן** הזה היה מוליד הרצון והחפץ שיבחרו" (ב, ט).
6. "וגם מתחילה היה אוכל **מפרי העץ ומזרע הארץ**" (ב, יז).

בסמיכות אחת המקור הוא בעל חיים:

7. "כי לא ידרוש **דם חיה** מיד חברתה" (ט, ה).

ג) שיבוצים מקראיים

בסמיכות המקור נמצאו ארבעה שיבוצים צמודים, שלושה מלאים ואחד חלקי.

1) שיבוצים מלאים צמודים

8. "ואולי יהיה כן בענין **דם האדם** לבדו" (ט, ה).

מקור הצירוף בבראשית ט, ו: "שֶׁפֶד דָּם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּד כִּי בְצַלְם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם".

9. "וגם מתחילה היה אוכל מפרי העץ ומזרע הארץ" (ב, יז).

מקור הצירוף בבראשית א, כט: "וְאֵת כָּל הָעֵץ אֲשֶׁר בּוֹ פְּרִי עֵץ זָרַע זָרַע לָכֶם יִהְיֶה לְאֶכְלָה".

2) שיבוצים חלקיים צמודים

דוגמה אחת בלבד:

10. "ובזעת אפיו יאכל לחם האדמה היה זה סבה להפסד" (ב, יז).

מקור הצירוף בבראשית ג, יט: "בְּזַעַת אֶפְיֶךָ תֹאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבֵד אֶל הָאֲדָמָה".

ד) צורת נסמך מול צורת נפרד

נחלק להלן את סמיכויות המקור לפי רמת השינוי הפונטי או המורפולוגי החל בצורת הנסמך שלהן.

טבלה מס' 28: השינויים המורפו-פונטיים בעמדת הנסמך בסמיכות המקור

אחוזים	מספר מוחלט	
80	8	אין שינוי כלל
0	0	יש שינוי בניקוד
20	2	יש שינוי במבנה העיצורי של המילה
100	10	סך הכול

1) אין שינוי כלל

11. "כי על שופך הנפש הוא מחייב מיתה לא על דם האיברים" (ט, ה).

12. "וגם מתחילה היה אוכל מפרי העץ ומזרע הארץ" (ב, יז).

13. "בזיעת אפיו יאכל לחם האדמה והיה זה סיבה להפסד" (ב, יז).

2) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה

14. "ובזעת אפיו יאכל לחם האדמה היה זה סבה להפסד" (ב, יז).

15. "ללמד שנבלעו מי התהום במקומם" (ח, ד).

ה) מסקנות

בדיקה של סמיכות המקור בלשון רמב"ן מעלה את המסקנות האלה :

1. בסמיכויות אלו רמב"ן משתמש כדי להביע מקור אנושי ומקור שאינו אנושי, ועדיפות מסוימת שמורה לסוג המקור האחרון.
2. השיבוצים המקראיים מתחלקים במידה שווה בערך לשלוש הקבוצות: שיבוץ מלא צמוד, שיבוץ חלקי צמוד ושיבוץ מלא חופשי.
3. ברוב סמיכויות המקור אין שינוי בעמדת הנסמך כלל.

11) סמיכות התכלית

א) הגדרה ודוגמות

נמצאו תשע סמיכויות תכלית. סמיכות זו מבטאת את הייעוד, המטרה, שלשמה נוצרת ישות מסוימת או שבמסגרתה היא מתפקדת. הישות המתוארת תבוא תמיד בעמדת הנסמך והתכלית תבוא תמיד בעמדת הסומך:

1. "כי האלהים עשה את האדם ישר להיותו כמלאכי השרת" (ו, ג).
2. "והנה דמו נדרש בבית דין ובידי שמים" (ט, ה).
3. "כי לא היה להם פחד רק בבואם בעיר מושב המלכים" (יב, יא).
4. "ולפיד האש בתוכו הוא האש האמור שם" (טו, יז).

בכל אלו הקשר בין חלקי הסמיכות הוא "מלאכים שישרתו", "בית לדון בו", "עיר לשבת בה", "לפיד להבעיר בו אש".

ב) שיבוצים מקראיים

נמצאו רק ארבעה שיבוצים מקראיים בסמיכות התכלית. שלושה מן השיבוצים הם שיבוצים חופשיים:

5. "כי לא היה להם פחד רק בבואם בעיר מושב המלכים" (יב, יא).
מקור הצירוף בתהילים קז, ד: "תָּעוּ בַּמִּדְבָּר בִּישִׁימוֹן דָּרְךָ עִיר מוֹשֵׁב לֹא מְצָאוּ".
6. "ללטוש ולעשות חרבות ורמחים וחניתות וכל כלי המלחמה" (ד, כג).
מקור הצירוף בשופטים יח, יז: "וַיֵּשֶׁשׂ מֵאוֹת הָאִישׁ הַחֲגוּר כְּלֵי הַמִּלְחָמָה".
7. "שהיו עובדים השמש ונתן המלך אותו בבית הסוהר" (יא, כח).

מקור הצירוף בבראשית לט, כ: "וַיִּקַּח אֲדֹנָי יוֹסֵף אֹתוֹ וַיִּתְּנֵהוּ אֶל בֵּית הַסֵּהַר מְקוֹם אֲשֶׁר אֲסוּרֵי [אֲסִירֵי] הַמֶּלֶךְ אֲסוּרִים".

שיבוץ אחד מלא וצמוד:

8. "ראה כאלו תנור עשן כולו ובתוכו לפיד אש בוערה" (טו, יז).

מקור הצירוף בבראשית טו, יז: "וַיְהִי הַשָּׁמֶשׁ בָּאָה וְעֲלָטָה הָיָה וְהָיָה תְּנֹר עֶשֶׂן וְלִפִּיד אֵשׁ אֲשֶׁר עָבַר בֵּין הַגְּזָרִים הָאֵלֶּה".

ג) צורת נסמך מול צורת נפרד

נחלק להלן את סמיכויות התכלית לפי רמת השינוי הפונטי או המורפולוגי החל בצורת הנסמך שלהן.

טבלה מס' 29 : השינויים המורפו-פונטיים בעמדת הנסמך בסמיכות התכלית

אחוזים	מספר מוחלט	
60	6	אין שינוי כלל
20	2	יש שינוי בניקוד
20	2	יש שינוי במבנה העיצורי של המילה
100	10	סך הכול

1) אין שינוי כלל

9. "כי לא היה להם פחד רק בבואם בעיר מושב המלכים" (יב, יא).
10. "כי לא היה להם פחד רק בבואם בעיר מושב המלכים" (יב, יא).
11. "ולפיד האש בתוכו הוא האש האמור שם" (טו, יז).
12. "ראה כאלו תנור עשן כולו ובתוכו לפיד אש בוערה" (טו, יז).

2) יש שינוי בניקוד

13. "והנה דמו נדרש בבית דין ובידי שמים" (ט, ה).
14. "שהיו עובדים השמש ונתן המלך אותו בבית הסוהר" (יא, כח).

3) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה

15. "ללטוש ולעשות חרבות ורמחים וחניתות וכל כלי המלחמה" (ד, כג).
16. "כי האלהים עשה את האדם ישר להיותו כמלאכי השרת" (ו, ג).

12) סמיכות ההפלגה

נמצאו שבע סמיכויות הפלגה. המשמעות המשותפת לסמיכויות מסוג זה היא ההפלגה, כלומר הצבה של מסומן אחד בעמדת הקיצון לעומת מסומנים אחרים בקבוצתו. קשר כזה יכול לבוא לידי ביטוי בשני סוגי סמיכויות, שאנו מכנים "סמיכות טאוטולוגית" ו"סמיכות סופרלטיבית".

א) סמיכות טאוטולוגית

נמצאו חמש סמיכויות טאוטולוגיות. מדובר בסמיכות שאינה אלא כפל עניין, ובה הנסמך הוא שם עצם ביחיד והסומך הוא אותו שם העצם, בדרך כלל בנטיית רבים. צורת היחיד מסמנת את העצם שההפלגה מיוחסת אליו, ובצורת הרבים מסומנת קבוצת המסומנים שאותו שם עצם כלול בה. בסמיכות זו טיב ההפלגה אינה מפורשת, כלומר אין יודעים מהתבוננות בסמיכות עצמה במה שונה המסומן מן החברים בקבוצתו, אלא ניתן להבין זאת מתוך ההקשר. נתבונן בדוגמות הבאות:

1. "אף כי דור אחר דור ותיקון ההנהגה והמזון איך תאריך ימיהם **כפלי כפלים**" (ה, ד).
2. "ירמוז לכל שאר הכוחות כלומר **כוח הכוחות** כולם" (א, א).
3. "וכנען אחרי נמכר **לעבד עבדים** נתן לכל אחיו מעלה עליו" (ט, יח).
4. "ומילת **פְּרָאשִׁית** תרמוז בחכמה, שהיא **ראשית הראשים**" (א, א).
5. "לבאר שאינה חוילה של מצרים שאמר בה וישכנו מחוילה עד שור כי זו **מזרח המזרח**" (ב, יא).

שתי הדוגמות האחרונות חריגות מעט: ב'ראשית הראשים' לא אותו שם עצם חוזר בנסמך ובסומך בדיוק, אלא שם משורש זהה וקרוב בצורה. ב'מזרח המזרח' שני שמות העצם באים בצורת יחיד.

בכל הדוגמות הללו אין לדעת מתוך הצירוף מה טיב הקשר שבין המסומן בסומך ובין המסומן בנסמך, ורק מההקשר אנו יכולים להבין ש"עבד עבדים" משמעו השפל או הנחות שבעבדים, ש"כח הכוחות" פירושו הכוח הגדול מכל הכוחות וכן על זה הדרך.

הסמיכות הטאוטולוגית ניתנת לפרשנות ולא תמיד היא חד משמעית. כך למשל, יש שיסווגו את דוגמה (3) כסמיכות בעלות, כלומר "עבד לעבדים", ואת דוגמה (5) כסמיכות של חלק משלם, כלומר "החלק המזרחי של המזרח". אבל משמעות ההפלגה עומדת בעינה.

ב) סמיכות סופרלטיבית

בסמיכות הסופרלטיבית המסומן מתגלגל כשם תואר מועצם בעמדת הנסמך, וקבוצת המסומנים שלו באה בשם עצם בעמדת הסומך. בסמיכות זו, בשונה מן הסמיכות הטאוטולוגית, טיב ההפלגה טבוע במפורש בסמיכות על ידי שם התואר, שמורה על היות המסומן בעל אותה התכונה באופן המובהק ביותר בהשוואה לשאר חברי קבוצתו. כך בדוגמות האלה:

6. "ואף על פי שכל **קטני העופות** יקראו גוזלים" (טו, י).

7. "וגן עדן – שהוא **מבחר המקומות** הנבראים בעולם הזה" (א, א).

בדוגמה (6) משמעות הסמיכות היא "הקטנים שבעופות". ההקשר בדוגמה (7) מלמד שאין "מבחר" משמש שם ככמת אלא כשם עצם המציין הפלגה, כמין "המובחר שבמקומות".

ג) שיבוצים מקראיים

נמצא שיבוץ אחד בלבד, מלא וצמוד:

8. "וכנען אחרי נמכר **לעבד עבדים** נתן לכל אחיו מעלה עליו" (ט, יח).

מקור הצירוף בבראשית ט, כה: "וַיֹּאמֶר אֲרוּר כְּנָעַן עֶבֶד עַבְדִּים יִהְיֶה לְאֶחָיו".

ד) צורת נסמך מול צורת נפרד

1) אין שינוי כלל

בחמש סמיכויות הפלגה שנמצאו אין שינוי כלל בעמדת הנסמך:

9. "ירמוז לכל שאר הכוחות כלומר **כוח הכוחות** כולם" (א, א).

10. "וכנען אחרי נמכר **לעבד עבדים** נתן לכל אחיו מעלה עליו" (ט, יח).

11. "ומילת בְּרֵאשִׁית תרמוז בחכמה, שהיא **ראשית הראשים**" (א, א).

12. "לבאר שאינה חוילה של מצרים שאמר בה וישכנו מחוילה עד שור כי זו **מזרח המזרח**"

(ב, יא).

2) יש שינוי במבנה העיצורי של המילה

בשתי סמיכויות יש שינוי מורפולוגי:

13. "אף כי דור אחר דור ותיקון ההנהגה והמוזון איך תאריך ימיהם **כפלי כפלים**" (ה, ד).

14. "ואף על פי שכל **קטני העופות** יקראו גוזלים" (טו, י).

ה) מסקנות

על אף השכיחות המצומצמת של סמיכות ההפלגה בלשון רמב"ן, העובדה שיחס ההפלגה בא לידי ביטוי בשני טיפוסים שונים של סמיכויות שלכל אחד מהם מבנה תחבירי שונה ויכולות הבעה ייחודיות, מצביעה על הגיוון והעושר הלשוני שלשון רמב"ן ניחנת בהם.

13) סמיכויות נוספות

בפרק זה כלולים כמה סוגי סמיכויות שמפאת שכיחותם המצומצמת בקורפוס שנבדק הבאנו את כולם בפרק אחד.

א) סמיכות נרדפות

נמצאו רק שלוש סמיכויות נרדפות. בסמיכות זו הנסמך והסומך הם מילים נרדפות, כמין הנדיאדיס. שימוש בסמיכויות כאלו מוכר מלשון הפיוט (אבישור תשל"ו ב, עמ' 420 ואילך; והשווה: סדן תשי"ח, עמ' 43–53), וייתכן ששכיחותן המצומצמת בלשון רמב"ן היא פרי הסוגה הלשונית של הפירוש, שאין עניינה בשירה ובפיוט אלא בחיבור עיוני שאינו מזמן שימוש בקישוטי לשון כדוגמת ההנדיאדיס. הנה שלוש ההיקרויות היחידות שנמצאו:

1. "ואם כן ירמוז לאשר יהיה ברקיע אחרי הנתן המאורות **ברקיע השמים**" (א, ה).
2. "הקרובים במשפחה יקראו **שאר בשר**" (ב, כד).
3. "שהביא אשתו הצדקת **במכשול עון** מפני פחדו פן יהרגוהו" (יב, ז).

הצירוף הראשון הוא שיבוץ מקראי מלא וצמוד, שכן מקורו בפסוק הסמוך לאותו פירוש בבראשית א, יד: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי מְאֹרֹת בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם".
הצירוף "שאר בשר" הוא שיבוץ חלקי וחופשי, ומקורו בויקרא יח, ו: "אִישׁ אִישׁ אֶל כָּל שְׂאֵר בָּשָׂרוֹ לֹא תִקְרְבוּ לְגִלּוֹת עֲרֻנָּה".

הצירוף "מכשול עון" הוא שיבוץ מלא וחופשי, מקורו ביחזקאל יח, ל: "שׁוּבוּ וְהָשִׁיבוּ מִכָּל פְּשָׁעֵיכֶם וְלֹא יִהְיֶה לְכֶם לְמִכְשׁוֹל עֹוֹן".
בכל שלושת הצירופים אין שינוי בעמדת הנסמך כלל.

ב) סמיכות החומר

נמצאו רק שלוש סמיכויות חומר. בסמיכות זו ישות מסוימת עשויה מישות אחרת. בשתי סמיכויות הישות העשויה באה בסומך והחומר מסומן בנסמך, באמצעות המילה "חומר" בעצמה:

1. "אמר הכתוב, כי כשברא **חומר השמים** – אמר שיהיה מן החומר ההוא דבר מזהיר" (א, ג).

2. "וממנו היה השלג שתחתיו וממנו נעשה **חומר הארץ** והנה הוא שלישי בבריאה" (א, ח).

בסמיכויות אלו אין שינוי בעמדת הנסמך.

בסמיכות אחת החומר מתגלגל בסומך והדבר העשוי בא בעמדת הנסמך (סמיכות צורה מהופכת):

3. "אחרי שהיה חרש את **חרשי אדמה**" (ב, ז).

הסמיכות האחרונה היא שיבוץ מקראי מלא וחופשי ומקורו בישעיהו מח, ט: "הוי רב את יצרו
חרש את חרשי אדמה".

בסמיכות זו יש שינוי במבנה העיצורי של המילה בעמדת הנסמך.

ג) סמיכות הצורה

נמצאו רק שלוש סמיכויות צורה. בסמיכות זו ישות אחת מסמנת את צורתה של ישות אחרת.
 הישות המסמנת באה בדמות שם עצם שמשמעותו בסמיכות מצטמצמת רק למראה החיצוני שלו,
 לצורתו. בכל שלוש הסמיכויות הצורה באה בעמדת הנסמך:

1. "ומאמר זה יתפשט **לכדורי הגלגלים** שבהם תחתונים ועליונים" (א, ח).

2. "להיות **עמוד הארץ** אמצעי והמים מכסים עליה" (א, ט).

3. "וכבר נודע כי היסודות הארבעה – מקשה אחת, והעמוד שלה הוא **עיגול הארץ**" (א, ב).

רק בסמיכות הראשונה יש שינוי בעמדת הנסמך, והוא שינוי במבנה העיצורי של המילה.

ד) סמיכות היפונימית

נמצאו רק שתי סמיכויות היפונימיות. בסמיכות זו הנסמך כלול בסומך, כלומר הוא היפונים שלו.
 ניתן לכנות סמיכות זו גם בשם "סמיכות הסוג". הנה שתי ההיקרויות היחידות שנמצאו:

1. "והגופים האלה מקבלי אור מזהירים כגון האספקלריאות ו**אבני השהם**" (א, יד).

2. "שיאכלו זרועי העשב כ**גרורי החטה והשעורה והקטניות** וזולתם" (א, כט).

בדוגמה האחרונה מדובר בסמיכות היפונימית ולא בסמיכות של חלק משלם, שכן אין כוונת
 הצירוף ל"גרר מתוך צמח החיטה והשעורה והקטניות" אלא ל"גרר מסוג של חיטה ושעורה
 וקטניות".

בשתי הסמיכויות יש שינוי במבנה העיצורי של המילה בעמדת הנסמך.

(3) סקירה לגבי סוגי הסמיכויות הסמנטיים בלשון רמב"ן

בפרק זה נסקור את כלל הסמיכויות שנבדקו בעבודה זו וננסה להכליל אותן בקבוצות ועל ידי כך להגיע למסקנות כלליות יותר ממה שהוצג עד כה. תחילה נציג תרשים המסכם את סוגי הסמיכויות הסמנטיים על רוב הסתעפויותיהם (תרשים מס' 1 בעמוד הבא).

בתרשים זה באים לידי ביטוי הסוגים השונים והמגוונים של הקשרים הסמנטיים שבין חלקי הסמיכויות בלשון רמב"ן: סמיכות הזמן, המתחלקת לסמיכות זמן מהופכת ולסמיכות זמן רגילה; סמיכות המקור; סמיכות העניין המתחלקת לסמיכויות שבהן הנסמך יחידת שיח דבורה או כתובה ולסמיכויות שבהם הנסמך אינו יחידת שיח; סמיכות ההפלה המתחלקת לסמיכות סופרלטיבית וטאוטולוגית; סמיכות של חלק משלם המתחלקת לחלק משלם במרחב ולחלק משלם בזמן; סמיכות הנרדפות; סמיכות הצורה – זו המהופכת וזו הרגילה; סמיכות הבעלות המהופכת וסמיכות הבעלות הרגילה המחלקת לבעלות מוחשית, לבעלות מוחשית למחצה ולעלות של יחסי קרבה; סמיכות תוארית המתחלקת לסמיכות אטריבוטיבית רגילה ומהופכת ולסמיכות שם התואר; סמיכות המקום המהופכת והרגילה; סמיכות התכלית; הסמיכות ההיפונימית וסמיכות עושה הפעולה וסמיכות נפגע הפעולה על מרכיביהן הדקדוקיים השונים.

משמעויות מבטל את החלוקה המדומה הזאת ומבהיר עד כמה מבנה הסמיכות מנוצל להבעת הוראות ומשמעויות שונות.

1) כינוס הסוגים הסמנטיים השונים לקבוצות משמעות כללית

בטבלה מס' 30 מופיעות קבוצות המשמעות, קבוצה אחת בכל שורה.

טבלה מס' 30 : צמצום סוגי הסמיכויות לקבוצות סמנטיות כלליות

אחוזים	מספר מוחלט	
27.73	200	הבעלות וחלק משלם
22.46	162	תוארית, היפונימית הפלגה ונרדפות
14.28	103	עושה הפעולה
13.03	94	מקום וזמן
13.17	95	נפגע הפעולה
6.79	49	עניין ותכלית
2.49	18	חומר מקור וצורה
100	721	סך הכול

בקבוצה הראשונה נכללות סמיכות הבעלות והסמיכות של חלק משלם. הקרבה במשמעות בסמיכויות אלה ברורה, מאחר שבסמיכות של חלק משלם קיים יחס של בעלות, מופשטת או מוחשית, בין השלם ובין חלקו. למשל, לצירוף "ראשי ההרים" ניתן לייחס גם את מבנה העומק "להר יש ראש" וגם את מבנה העומק "הראש הוא חלק מן ההר". קבוצת סמיכות זו תורמת את כמות הסמיכויות הגבוהה ביותר – 200 סמיכויות שהן 27.73 אחוזים.

בקבוצה השנייה מצויות הסמיכויות התואריות לסוגיהן, הסמיכות ההיפונימית, סמיכות ההפלגה וסמיכות הנרדפות. המשותף לכולן הוא הקשר התיאורי, האטריבוטיבי, שבין מרכיביהן. כפי שהראינו, סמיכות ההפלגה, על שני טיפוסיה – הטאוטולוגי והסופרלטיבי – בנויה על תשתית משפט תיאורי, שבו מיוחס שם תואר – בעקיפין או במישרין – לשם עצם. סמיכות הנרדפות היא בעצם טיפוס של סמיכות אטריבוטיבית, כי גם היא מכילה שם עצם מופשט המשמש אטריבוט לשם עצם אחר. גם את הסמיכות ההיפונימית אפשר לסווג כסוג של סמיכות תיאורית, שכן השם ההיפונימי הבא תדיר בעמדת הסומך הוא שם קיבוצי, וככזה הוא קרוב להיות שם עצם מופשט יותר וכללי יותר מאשר שם העצם הבא בעמדת הנסמך. למשל, בצירוף "גרגרי החטה והשעורה והקטניות" אין הסומך, "החטה והשעורה והקטניות", מצביע על ישות ממשית, אלא על הסוג

שאליו משתייך מה שמסומן בנסמך. משום כך סמיכות זו קרובה להיות סמיכות אטריבוטיבית. בקבוצה זו כלולות 162 סמיכויות שהן 22.46 אחוזים. הסמיכויות הפועליות – עושה הפעולה ונפגע הפעולה – אומנם בנויות על בסיס משפטים פועליים אך משמעותן מנוגדת ולכן העדפנו להשאיר אותן כפי שהן כקבוצות נפרדות. בשורה הרביעית מופיעות בקבוצה אחת סמיכות הזמן וסמיכות המקום. שתיהן מצינות הימצאות של עצמים או של ישויות במרחב מסוים, האחת במרחב של זמן והשנייה במרחב של מקום. קבוצה זו תורמת 94 סמיכויות המגיעות לכדי 13.03 אחוזים. מבט בטבלה מס' 1 מראה, ששתי המשמעויות הספציפיות בקבוצה זו נפוצות בלשון הפירוש באופן שווה. קבוצה נוספת – סמיכות העניין וסמיכות התכלית – מאגדת אף היא משמעות כללית משותפת לשני מרכיביה, ואפשר לומר שהתכלית היא סוג של עניין. גם היא מתארת את תוכנו של העצם או הישות המצויה בגרעין הצירוף, אלא שהיא מדגישה יותר את ייעודו. בקבוצה זו כלולות 49 סמיכויות שהן 6.79 אחוזים. בקבוצה האחרונה מצויות שלושת סוגי הסמיכויות הנותרים – סמיכות החומר, המקור והצורה – וכולן מצביעות על היבטים חיצוניים וצורניים האמורים בשם העצם המשמש גרעין הצירוף. בקבוצה זו כלולות רק 18 סמיכויות שהן 2.49 אחוזים בלבד.

(2) מסקנות

המבט הרחב על שכיחות סוגי הסמיכויות בלשון הרמב"ן מעלה את המסקנות האלה:

1. צורת הסמיכות מנוצלת בידי רמב"ן להבעת מגוון עשיר של קשרים סמנטיים, המגיעים ללא פחות מ-15 קטגוריות סמנטיות שאפשר לצמצמן לשבע קבוצות. גם בתוך כל קטגוריה אפשר להבחין בטיפוסים שונים של תתי משמעויות. הדבר מצביע על מיומנות לשונית של הכותב ועל היכולת שלו להביע תוכן מגוון באמצעים לשוניים מצומצמים, ועל ניצול מקסימלי של מגוון המשמעויות המוצעות בלשון הכללית לסמיכויות החבורות. אומנם השיבוצים המקראיים הרבים עלולים לפגום במקוריות של שימוש הרמב"ן במגוון סוגי הסמיכויות, אך סוף סוף מדובר בנכס לשוני שלו והעובדה שהוא בחר לשלב שיבוצים אלו בלשונו מעידה על כך.
2. הקשרים הסמנטיים המתוארים בסמיכות בלשון רמב"ן הם קשר הבעלות, הקשרים הפועליים וקשר התואריות. בדיקה של כל אחד מסוגי הקשרים הללו מראה שגם בתוך קשרים אלו רבים המיונים הפנימיים ותתי הקשרים הסמנטיים שסמיכויות אלו מביעות.

3. הקשרים הנפוצים פחות בסמיכויות בלשון הרמב"ן הם קשר הנרדפות, החומר, הצורה והקשר ההיפונימי. אפשר להניח כי רמב"ן לא נדרש להבעת משמעויות כאלו בגלל תוכן הפירוש ואופיו.

4. אם מצמצמים את 15 הקטגוריות שנמצאו לשבע קבוצות כוללות, אפשר לומר שקבוצת הבעלות והחלק משלם תופסת את חלק הארי, לאחריה קבוצת הסמיכויות התואריות, ההיפונימיות, ההפלה והנרדפות, ולאחריה קבוצת עושה הפעולה. קבוצת החומר, המקור והצורה נשארת במקום האחרון.

ב) הקשר בין הסוגים הסמנטיים של הסמיכויות לשיבוצים המקראיים ולשינויים המורפו-פונטיים

מטרתנו בפרק זה היא לבדוק האם יש קשר בין רמת שכיחותן של הסמיכויות בסוגים השונים ובין כמות השיבוצים ורמת המורכבות המורפו-פונטית הבאה לידי ביטוי בהן. הבדיקה הכמותית הזאת תיערך באחוזים, ועניינה לבחון את השימוש של רמב"ן בשתי הקטגוריות הללו ביחס לכמות הסמיכויות שיש להן קשר סמנטי משותף – האם כמות הסמיכויות משפיעה על מידת המורכבות או על מידת השימוש במטבעות לשון מקראיים, או שבלשון רמב"ן שני אלה באים במידה שווה בכל סוג סמנטי?

1) שכיחות הקשרים הסמנטיים ביחס לשכיחות השיבוצים המקראיים
ראשית נבחן את השיבוצים המקראיים. טבלה מס' 31 מציגה את הסוגים הסמנטיים לפי סדר יורד של שכיחות השיבוצים המקראיים שבאה באותו סוג, באופן יחסי, כלומר באחוזים.

טבלה מס' 31 : הסוגים הסמנטיים ביחס לשכיחות השיבוצים המקראיים

מספר שיבוצים	סמיכויות (מספר מוחלט)	
100	3	נרדפות
44.44	9	תכלית
41.17	51	חלק משלם
40.42	47	מקום
33.33	12	מקור
33.33	3	חומר
31.52	149	בעלות
31.08	148	תוארית
23.4	47	זמן

16.15	103	עושה הפעולה
11.11	9	הפלגה
7.36	95	נפגע הפעולה
0	3	צורה
0	40	עניין
0	2	היפונימית
38.5	721	סך הכול

עיון בטבלה מראה, שאין חפיפה בין כמות הסמיכויות ובין אחוז השיבוצים המקראיים שבאים באותו סוג. סמיכות הבעלות, הסמיכות התוארית וסמיכות עושה הפעולה שלהן שכיחות הסמיכויות הגבוהה ביותר, מוצאות את מקומן בטבלה הרבה אחרי סמיכות הנרדפות וסמיכות התכלית, שלהן מספר סמיכויות מצומצם אך אחוז גבוה של שיבוצים מקראיים. כמו כן, סמיכות החומר אומנם תורמת רק שלוש סמיכויות, אך אחת מהן משובצת מן המקרא. סמיכות העניין, שלה לא פחות מ-40 תבניות אינה תורמת ולו שיבוץ מקראי אחד. באופן דומה, סמיכות נפגע הפעולה תורמת רק שבעה אחוזים של שיבוצים מקראיים מבין 95 צורות הסמיכות הכלולות בה. את הרשימה נועלת הסמיכות ההיפונימית שתורמת הכי פחות סמיכויות ואינה תורמת שיבוצים מקראיים כלל.

מבט בשורה האחרונה מגלה כי 38.5 אחוזים מכלל הסמיכויות בקורפוס הן שיבוצים מקראיים, אם מלאים ואם חלקיים, אם צמודים ואם חופשיים. ממצא זה מלמד על בקיאותו הרבה של רמב"ן במקרא ועל סגנון לשונו המקראי שנוסף על התשתית החז"לית ונשזר בתוכה, כדברי חזן (1999, עמ' 170).

2) שכיחות הקשרים הסמנטיים ביחס לשכיחות השינויים המורפו-פונטיים כעת נבחן את שכיחות הסוגים הסמנטיים ביחס לשכיחות השינויים המורפו-פונטיים שבאים לידי ביטוי בהן, בדרך דומה למה שהוצג בטבלה הקודמת.

טבלה מס' 32: הסוגים הסמנטיים ביחס לשכיחות השינויים המורפו-פונטיים בעמדת הנסמך

שינויים מורפו-פונטיים (אחוזים)	סמיכויות (מספר מוחלט)	
100	2	היפונימית

59.71	103	עושה הפעולה
55.31	47	מקום
51	51	חלק משלם
49.27	148	תוארית
45.83	47	זמן
45.55	149	בעלות
41	95	נפגע הפעולה
40	9	תכלית
33.33	3	חומר
33.33	3	צורה
28.57	9	הפלגה
25	40	עניין
20	12	מקור
0	3	נרדפות

מה שנאמר לגבי השיבוצים המקראיים בא לידי ביטוי גם בשינויים המורפו-פונטיים, וגם כאן נראה שאין קשר מובהק בין כמות הסמיכויות בכל סוג ובין המורכבות המורפו-פונטית, כלומר, השימוש בסוג סמונטי מסוים של סמיכויות אינו משפיע על מורכבות השפה. סמיכות הבעלות, שלה מספר הצורות הגבוה ביותר, תורמת 45.55 היקריות שבהן יש שינוי בניקוד או במבנה העיצורי של המילה בעמדת הנסמך ואין זה מעט, אך מקדימות אותה סמיכות של חלק משלם, סמיכות המקום והסמיכות ההיפונימית (בראש הטבלה) שתורמות פחות צורות סמיכות ממנה. את המקום השני בטבלה תופסת סמיכות עושה הפעולה, שיותר ממחצית מהיקריותה מערבות שינוי במילה המצויה בעמדת הנסמך. בסוג של סמיכות התכלית יש רק תשע סמיכויות, אך בלא פחות-40 אחוזים מהן יש שינוי בעמדת הנסמך. נועלות את הרשימה הסמיכויות שתורמתן היא מן הקטנות ביותר גם מבחינת מספר הסמיכויות והקטנה ביותר מבחינת "אחוזי המורכבות" שלהן, כלומר כמות הסמיכויות שיש בהן שינוי בניקוד או במבנה העיצורי של המילה בעמדת הנסמך: סמיכות החומר וסמיכות הצורה.

(4) סיכום

מחקר זה ביקש להשלים חוסר משמעותי במחקר לשונו של הרמב"ן, שעד כה תוארה באופן כללי תוך התמקדות בשיבוצים מרובדי העברית שקדמו לה. מטרת המחקר הייתה לבחון את השימושים הסמנטיים של רמב"ן בצירופי סמיכות ולמיין את הסמיכויות על פי הקשרים הסמנטיים שבין מרכיביהן, ואגב כך לדון עוד בסוגיות דקדוקיות וסגנוניות הנוגעות בסוגים הסמנטיים למיניהם. נקודת המוצא של המיון היא, כאמור, סמנטית, ולכן בחלק מן הקטגוריות התחביריות כלולים טיפוסי סמיכויות השונים זה מזה באופי הדקדוקי-תחבירי שלהם. נמצאו 15 סוגים כאלו. אלה הסוגים שנמצאו לפי סדר יורד של שכיחותם:

1. סמיכות הבעלות – סמיכות המציינת שייכות של ישות מסוימת לישות אחרת, למשל: "זרע שרה". סמיכות זו מתחלקת לחמש תתי קבוצות סמנטיות: סמיכות בעלות רגילה ובה סמיכות מוחשית, סמיכות מוחשית למחצה, סמיכות מופשטת, סמיכות של יחסי קרבה; וכן סמיכות בעלות מהופכת.
2. סמיכות תוארית – סמיכות הקושרת תכונה או תיאור כלשהוא לישות כלשהיא, למשל "מטרות עוזו". קשר התואריות מתבטא בשלושה טיפוסים של צירופי סמיכות: סמיכות אטריבוטיבית, סמיכות אטריבוטיבית מהופכת וסמיכות שם התואר.
3. סמיכות עושה הפעולה – סמיכות שבתשתיתה משפט פועלי והיא מציינת פעולה בעמדת הנסמך ומבצעה בעמדת הסומך, למשל "ברכת ה'". טיב היחס הסמנטי בין המבצע ובין הפעולה מגוון מאוד, וכולל בין היתר פרופוזיציית מבצע הפעולה, יצירה, תנועה ועוד. הביטוי התחבירי של משפט התשתית בסמיכות מערב נומינליזציה של הנסמך, ויכול להתבטא בשם פעולה סמנטי או בשם פעולה תחבירי.
4. סמיכות נפגע הפעולה – סמיכות שבתשתיתה מבנה פועלי והיא מציינת פעולה בעמדת הנסמך ונפגעה בעמדת הסומך, למשל "שבועת אלוהים". טיב היחס הסמנטי בין הפעולה ובין נפגעה מגוון מאוד וכולל בין היתר יחסת נהנה הפעולה, מקבל הפעולה, יצירה ועוד. הביטוי התחבירי במבנה העומק מערב נומינליזציה ועשוי להתבטא בשם פעולה רגיל, בשם המציין פעולה או בצורת בינוני.
5. סמיכות של חלק משלם – סמיכות שבה הנסמך מורה על חלק מן השלם המצוין בסומך, למשל "ראשי הרים". השלם יכול להיות ישות המצויה במרחב, במשמעות לוקטיבית, או ישות המצויה בזמן, במשמעות טמפורלית. בחלק מן הסמיכויות הללו יש גם מטפורה מסוג של האנשה. סמיכות זו קרובה במשמעותה לסמיכות הבעלות.

6. סמיכות הזמן – סמיכות המורה על הימצאות ישות מסוימת בזמן מסוים, לדוגמה "חלום הלילה". סמיכות זו יכולה להיות סמיכות זמן רגילה, שבה הזמן מופיע בעמדת הסומך, וסמיכות זמן מהופכת, שבה הזמן מופיע בעמדת הנסמך.
7. סמיכות המקום – סמיכות המורה על הימצאות ישות מסוימת במרחב מסוים, כמו "איי הים". סמיכות זו יכולה להיות סמיכות מקום רגילה, שבה המקום מופיע בעמדת הסומך, וסמיכות מקום מהופכת, שבה המקום מופיע בעמדת הנסמך. סמיכות זו קרובה במשמעותה לסמיכות הזמן.
8. סמיכות העניין – סמיכות המורה על התוכן, העניין או הנושא (במובן הלא תחבירי) שבו עוסקת ישות מופשטת מסוימת, כמו "נבואת המילה". הישות המופשטת היא בדרך כלל יחידת שיח, ולרוב היא יחידת שיח כתובה.
9. סמיכות המקור – סמיכות זו מציינת את המוצא או המקור של ישות מסוימת, כמו "דם האברים". המקור יכול להיות אנושי או לא אנושי. סמיכות זו קרובה במשמעותה לסמיכות החומר.
10. סמיכות התכלית – סמיכות שבה איבר מסוים מסמן את הייעוד והמטרה של מה שמסומן באיבר האחר, כמו "עיר מושב". סמיכות זו קרובה במשמעותה לסמיכות העניין.
11. סמיכות ההפלה – סמיכות המביעה הימצאות של אחד מאיבריה בעמדת הקיצון לעומת מסומנים אחרים בקבוצתו. בסמיכות זו יש שני טיפוסים: סמיכות טאוטולוגית, שהיא מעין כפל לשון ובה טיב הקשר בין הישות המוגדרת ובין חברי קבוצתו אינו מפורש, כמו בצורה "עבד עבדים", וסמיכות סופרלטיבית, שבה טיב הקשר הזה מפורש באמצעות שם תואר בעמדת הנסמך, כמו בצורה "קטן העופות".
12. סמיכות נרדפות – סמיכות שבה שני האיברים הם מילים נרדפות, כמין הנדיאדיס, כמו "מכשול עוון".
13. סמיכות החומר – סמיכות שבה איבר אחד מסמן את החומר שממנו עשוי מה שמסומן באיבר השני, כמו "חרשי אדמה".
14. סמיכות הצורה – סמיכות שאיבר אחד בה מציין את מראהו החיצוני של מה שמסומן באיבר האחר, כמו "כדורי הגלגל". האיבר המגדיר הוא מילה שמשמעותה מצטמצמת לצורה החיצונית של אותה ישות, וכך היא כשרה לתפקד כמילה המגדירה צורה.
15. סמיכות היפונימית – סמיכות שבה מה שמסומן בנסמך כלול בקבוצה המסומנת בסומך, כמו "גרגרי החטה והשעורה והקטניות". נמצאו רק שתי סמיכויות כאלו.

המסקנות העיקריות שנגזרו מנתונים אלה הן שלשונו של רמב"ן עשירה בסמיכויות המביעות קשרים סמנטיים שונים, וכי הקשרים המובילים מבחינה זו הם קשר הבעלות והקשרים הפועליים.

מעבר לכך נערכו גם דיונים דקדוקיים וסגנוניים בכל אחד מן הסוגים: חשפנו את השיבוצים המקראיים לסוגיהם הבאים לידי ביטוי בסמיכויות החבורות בלשון רמב"ן ומיינו את הסמיכויות לפי דרגת המורכבות המורפו-פונטית שלהן. את המסקנות בעניינים אלו אפשר לסכם בארבע נקודות עיקריות:

ראשית, לשון הרמב"ן עשירה בשיבוצים מקראיים: 212 סמיכויות מתוך 721 סמיכויות מקורן בדרך זו או אחרת במקרא.

שנית, רוב השיבוצים הללו הם שיבוצים מלאים וחופשיים, כלומר רמב"ן דלה אותם מספרות המקרא הרחבה ושילבן בפירושו, מה שמעיד על יכולות הבעה גבוהות של הכותב ועל בקיאות בספרות המקרא בכללותה.

שלישית, השיבוץ המקראי ניכר בלשון רמב"ן גם ביחידות קטנות של צירופי סמיכות יחידים ולא רק בחלקי משפטים גדולים יותר, וזה החידוש שהביאה עבודה זו בהשוואה לציוני המהדיר במהדורת שעוועל, שבה צוינו בעיקר שיבוצים ארוכים הלקוחים מקטעי פסוקים שלמים.

רביעית, הסמיכויות שרמב"ן משתמש בהן מאוד מגוונות מבחינת השינוי של עמדת הנסמך בהן, ואף על פי שברובן אין התקצרות הנסמך משתקפת בניקוד או במבנה העיצורי של המילה, עדיין הסמיכויות שבהן שינוי זה מתבטא, לרוב בדרך מורפולוגית, מוסיפות נופך של מורכבות ללשונו של רמב"ן, על בסיס ההנחה שבחירה בסמיכות שבה משתנה המבנה העיצורי של אחת המילים על פני בחירה במבעים לשוניים חלופיים מעידה על מורכבות בלשונו של אדם.

בפרק האחרון ניסינו לברר האם יש קשר בין שכיחות הסמיכויות בכל סוג סמנטי ובין כמות השיבוצים המקראיים והמורכבות הפונטית-מורפולוגית הבאה לידי ביטוי בשימוש בסמיכויות המערבות שינוי בעמדת הנסמך, כדי לברר האם בחירה במשמעות מסוימת משפיעה על מידת השיבוצים המקראיים והמורכבות המורפו-פונטית. המסקנה היא שיש עדות מסוימת לקשר כזה אך אין הוא מחייב, ובמקרים רבים שכיחות השיבוצים מן המקרא והשינויים המורפו-פונטיים בסוג סמנטי מסוים אינה תואמת את מספר הסמיכויות באותו סוג.

(5) ביבליוגרפיה

- אבינרי 1979** אבינרי י', **היכל רש"י**, תל אביב.
- אבישור תשל"ו** אבישור י', "זוגות מילים נרדפות מן המקרא המצומדים כסמיכות בפיוט
(א) הקדום", **בית מקרא** 21, עמ' 412–457.
- אבישור תשל"ו** אבישור י', "זוגות מילים נרדפות מן המקרא המצומדות כסמיכויות
(ב) במגילות מדבר יהודה ובמשלי בן-סירא", **בית מקרא** 20, עמ' 511–529.
- אבן שושן תשמ"ב** אבן שושן א', **קונקורדנציה חדשה לתורה, נביאים וכתובים**, קריית ספר.
- אורנן תשע"א** אורנן ע', **הצירופים השמניים בלשון הספרות העברית החדשה**, ירושלים.
- אזר 1977** אזר מ', "על 'הסומך הבודד' במקרא", **לשונונו** מא, עמ' 180–190.
- אזר תשל"ו** אזר מ', "הסמיכות הפרודה והסמיכות הכפולה בעיתונות היומית", בתוך:
כרמון א' (עורך), **חקר ועיון במדעי היהדות: ספרות, מקרא ולשון**, חיפה,
עמ' 9–29.
- אזר תשל"ז** אזר מ', **שטח ועומק בתחביר**, חיפה.
- אזר תשנ"ה** אזר מ', **תחביר לשון המשנה**, ירושלים.
- אלדר ומורג** אלדר א' ומורג ש', **תורת הלשון העברית בימי הביניים**, ירושלים.
- תשמ"ז**
- אלוני תשל"ד** אלוני נ', **הלשון העברית בימי הביניים**, באר שבע.
- אלוני תשמ"ו** אלוני נ' (עורך), **מחקרי לשון וספרות**, ירושלים.
- בלאו תשכ"ו** בלאו י', **יסודות התחביר**, ירושלים.
- בלאו 1993** Blau J., *A grammar of Biblical Hebrew*, Wiesbaden.
- בלאו תש"ע** בלאו י', **תורת ההגה והצורות של לשון המקרא**, ירושלים.
- בליבוים 2000** בליבוים ר', "מייפה עיניים' עד 'טיפש בחכמה': על סמיכות שם התואר
ותחליפיה ברבדים השונים של העברית", **לשונונו** 63, עמ' 81–105.
- בן אריה תשע"א** בן אריה ד', "תורת הלשון של אברהם זבלמש לפי חיבורו הדקדוקי
"מקנה אברהם" (עבודה לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה")", רמת
גן.
- בנדויד תשכ"ז** בנדויד אב"א, **לשון המקרא ולשון חכמים**, תל אביב.
- בסל תשנ"ב** בסל נ', **תורתו הדקדוקית של רבי יהודה חיוג' (עבודה לשם קבלת התואר**

- "דוקטור לפילוסופיה", רמת גן.
- בצר תש"ן** בצר צ', **תורת הצורות של לשון התשובות במאה ה-19** (עבודה לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"), רמת גן.
- ברמן ורביד 1986** ברמן ר' ורביד ר', "על דרגת המילון של צירופי סמיכות", **בלשנות עברית חפ"שית 24**, עמ' 5-11.
- ג'ואון ומראוקה 2009** Joulon P. & Muraoka T., *A grammar of biblical Hebrew*, Roma.
- גושן-גוטשטיין תשס"ו** גושן-גוטשטיין מ', **תחבירה ומלונה של הלשון העברית שבתחום השפעתה של הערבית**, ירושלים.
- גזניוס 1910** Kautzsch E. (ed.), *Gesenius' Hebrew grammar*, London.
- גינצבורג תשס"ז** גינצבורג ד', **תרגומיהם של ר' משה אבן ג'יקטילה ושל ר' אברהם אבן עזרא לחיבורי ר' יהודה חיוג' - עיון השואתי** (עבודה לשם קבלת תואר מוסמך), רמת גן.
- גלוסקא 2013** גלוסקא י', "לשון וסגנון ב"אור החיים" לרבי חיים בן עטר", בתוך: בר אשר מ' ואחרים (עורכים), **פאס וערים אחרות במרוקו**, רמת גן, עמ' 35-63.
- גמליאל תש"ע** גמליאל ח', **רש"י כפרשן וכבלשן**, ירושלים.
- גרין 1988** Green W. H., *A grammar of the Hebrew language*, New York.
- דודי תשס"ג** דודי ע', **עיונים במסורת הלשון של יהודי ספרד לפני הגירוש**, באר שבע.
- דוידסון 1954** Davidson A. B., *Hebrew syntax*, Edinburgh.
- דורון ומאיר 2013** Doron E. & Meir I., "Construct State: Modern Hebrew", *Encyclopedia of Hebrew language and linguistics*, vol.1, Brill, pp. 581-589.
- הבר 2013** הבר א', "בית דין של כהנים ו'בית דינו של רבן גמליאל': הסמיכות הפרודה והסמיכות הכפולה בלשון המשנה", **לשונו 75**, עמ' 387-401.
- הלוי 2000** הלוי ר', "תמורות במעמדה ובתפקודה של הסמיכות הפרודה בעברית של ימינו", **לשונו 63**, עמ' 61-80.
- הלר 2002** Heller, D., "Possession as a lexical relation: evidence from the Hebrew Construct State", Mikkelsen L. & Potts C. (eds.), *WCCFL*

21 Proceedings, MA, pp.127–140.

Van Hecke P., "Construct State: Biblical Hebrew", *Encyclopedia of Hebrew language and linguistics*, vol.1, Brill, pp. 579–580. **ואן האק 2013**

Waltke B.K. & O'Connor M., *An introduction to Biblical Hebrew syntax*, Winona Lake. **וולטקה ואוקונור (1990)**

חזן א', "קווים אחדים ללשונו של רמב"ן בפירושו לתורה לדרכי השיבוץ ושילובי המקורות בכתיבתו", **מחקרי מורשתנו** 1, עמ' 163–174. **חזן 1999**

חזן א', **תורת השיר בפיוט הספרדי**, ירושלים. **חזן תשמ"ו**

חרל"פ ל', **חידוש ומסורת בדקדוקו של רבי אברהם אבן-עזרא על-פי חיבוריו ועל-פי פירושו לתנ"ך** (עבודה לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"), רמת גן. **חרל"פ תשנ"ו**

יהלום י', **שפת השיר של הפיוט הארץ ישראלי הקדום**, ירושלים. **יהלום תשמ"ה**

ילין ד', **דקדוק הלשון העברית**, ירושלים. **ילין תשכ"ג**

ינאי ו', **מהותו של "הפירוש הקצר של רמב"ן לתורה" לאור בדיקת כתב יד לונדון 756** (עבודה לשם קבלת תואר מסמך), רמת גן. **ינאי 2002**

Ya'akov D., "Construct State and possessive constructions: Rabbinic Hebrew", *Encyclopedia of Hebrew language and linguistics*, vol.1, Brill, pp. 592–595. **יעקוב 2013**

כהן ח', "הצטרפות הכינוי אל צירופי סמיכות בלשון התנאים", **מחקרים בלשון** ד, עמ' 205–218. **כהן תש"ן**

כהנא ק', **חקר ועיון** ג, תל אביב. **כהנא תשל"ב**

לבנת ז', "מתפקיד קונספטואלי לתפקיד פרוצדורלי: מעמדו של הצירוף 'מה שנקרא' בשיח הדבור", **בלשנות עברית** 62–63, עמ' 183–200. **לבנת תשס"ט**

Levi J. N., "A sematic analysis of Hebrew compounds nominals", in: Cole p. (ed.), *Studies in modern Hebrew syntax and semantics*, Amsterdam, pp. 9–55. **לוי 1976**

Lees R.B., *The grammar of English nominalizations*, Bloomington. **ליז 1963**

- ליכט תשמ"ג ליכט יי, "לדרכו של הרמב"ן", תעודה ג, עמ' 227–233.
- ליפשיץ 1985א ליפשיץ א', "הערות על פירוש הרמב"ן לבראשית ושמות", בית מקרא ל, עמ' 200–225.
- ליפשיץ 1985ב ליפשיץ א', "הערות על פירוש הרמב"ן לויקרא, במדבר ודברים", בית מקרא ל, עמ' 322–340.
- מאלי תשנ"ו מאלי א', "לשון קצרה בפירוש ר' מיוחס לדברים", סיני קטו, עמ' רנד–רסד.
- מורגנשטרן תש"ס מורגנשטרן י', התייחסותו של הרמב"ן לפירוש רש"י בפירושו לתורה (עבודה לשם קבלת תואר מוסמך), רמת גן.
- מורשת תשכ"ד מורשת מ', "הרמב"ן כבלשן על פי פירושו לתורה", סיני ע, עמ' קצג–רי.
- מישור תשע"ז מישור מ', "העברית של 'ספר המסעות' לבנימין מטודלה", העברית סד, עמ' 63–68.
- מלחי 2011 מלחי י', "פירושי רש"י לתורה, המובאים בפירושו של רמב"ן לתורה", שאנן 17, עמ' 43–66.
- מלמד תשל"ח מלמד ע"צ, מפרשי המקרא, ירושלים.
- ממן תשנ"ב ממן א', "העברית המושפעת מן הערבית", מחניים 1, עמ' 106–115.
- נצר 1989 נצר נ', "הנוסח "לשון X" לציון הבחנות סמנטיות בפירושי רש"י למקרא", דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות 10, עמ' 93–100.
- סאנז בדילוס 2013 Saenz Badillos A., "Medieval Hebrew", *Encyclopedia of Hebrew language and linguistics*, vol.1, Brill, pp. 624–633.
- סבי תשע"ג סבי א', מבוא לבלשנות תיאורטית: חלק ג, רעננה.
- סבתו 2005 סבתו מ', "הוספות רמב"ן לפירושו לתורה", מגדים 42, עמ' 61–124.
- סבתו תשנ"ה סבתו מ', "על נוסח פירוש רמב"ן לתורה", מגדים כג, עמ' 71–81.
- סגל תרצ"ו סגל מ"צ, דקדוק לשון המשנה, תל אביב.
- סדן תשי"ח סדן ד', "ספל אדירים (לדרכה של סמיכות מקראית וצאצאיה)", בית מקרא ה-ו, עמ' 43–53.
- ספן 1981 ספן ר', הייחוד התחבירי של לשון השירה המקראית בתקופתה הקלאסית, ירושלים.
- סקלרץ 2016 סקלרץ מ', "דרכו של הרמב"ן באימוץ דברי ראב"ע והבאתם שלא בשם

- אומרם", שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום 24, עמ' 285–302.
- סקלרץ תשנ"ח** סקלרץ מ', יחס רמב"ן למדרש האגדה עפ"י פירושו לתורה לבראשית פרקים יב–לו (עבודה לשם קבלת תואר מוסמך), רמת גן.
- סקלרץ תשס"ב** סקלרץ מ', מקומו של ראב"ע בפירוש רמב"ן לספר בראשית (עבודה לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"), רמת גן.
- עופר ויעקבס** עופר י' ויעקבס י', תוספות רמב"ן לפירושו לתורה שנכתבו בארץ ישראל, ירושלים.
- תשע"ג**
- עוקשי 2005** עוקשי צ', "בתי כנסיות - דרכי הריבוי של צירוף הסמיכות", דרך אפרתה 12, עמ' 7–18.
- עיטם תשנ"ט** עיטם א', "על נוסח פירוש רמב"ן לתורה במהדורת הרב שעוועל", מגדים 30, עמ' 73–96.
- עמרוסי 1993** עמרוסי י', הסמיכות לסוגיה במשנה (עבודה לשם קבלת תואר מוסמך), חיפה.
- פליישר 1975** פליישר ע', שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים.
- פרוכטמן תשנ"ט** פרוכטמן מ', דקדוקי פיוט, באר שבע.
- פרץ תש"ג** פרץ י', תחביר הלשון העברית, ירושלים.
- פרץ תשכ"ז** פרץ י', משפט הזיקה בעברית לכל תקופותיה, תל אביב.
- פרץ תשל"ח** פרץ מ', פרשנותו הפילולוגית של ר' יהודה אבן בלעם (עבודה לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"), רמת גן.
- צדקה תשס"ה–** צדקה י', "פילים רכובי סוסים עמוסי משא", חלקת לשון 36, עמ' 141–152.
- תשס"ו**
- צרפתי תשמ"ז** צרפתי גבי"ע, "אניצי צמר ולשוונות שלארגמן": התניה מורפולוגית של החילופים בין סמיכות לצירוף "של" בלשון התנאים", בתוך: ש"א ליונשטם (עורך), מחקרים במקרא, ירושלים, עמ' 189–195.
- צרפתי תשנ"ט** צרפתי גבי"ע, "מעמד העברית בימי האבות לדעת הרמב"ן", בתוך: שרביט שי (עורך), מחקרים בלשון העברית העתיקה והחדשה, רמת גן, עמ' 277–283.
- קדרי 1970** קדרי מ"צ, מירושת לשון ימי הביניים, תל אביב.
- קדרי תשכ"ד** קדרי מ"צ, "על ירושת לשון ימי הביניים בעברית של ימינו", מולד כא, עמ'

- 666–669.
- קדרי מ"צ, "יידוע הנסמך בעברית – אימתי?", **בית מקרא** כז, עמ' 42–58.
- קדרי מ"צ, **תחביר וסמנטיקה בעברית שלאחר המקרא**, רמת גן.
- קהן מ', **השפה העברית בראי חכמת ההיגיון : משנתו הלוגית-הפילוסופית-הבלשנית של רבי יוסף כספי**, רמת גן.
- קוגוט ש', "מצב המחקר של העברית של ימי הביניים", **בקורת ופרשנות** 1981, עמ' 9–31.
- Quirk R. et. Al., *A Comprehensive grammar of the English language*, London. **קווירק ואחרים** 1985
- Kay P., & Zimmer K., "On the semantics of compounds and genitives in English". In: *Sixth California Linguistics Association Proceedings*, San Diego, pp. 29–35. **קיי וזימר** 1967
- קלאר ב', "לדרכי הרחבת הלשון העברית בימי הביניים", **לשונו טו**, עמ' 116–124. **קלאר תש"ז**
- רביד ד', שלזינגר י' וצ' ישראל, **צירופי הסמיכות – רבדים ומשלבים**, ירושלים. **רביד ואחרים** 1978
- רביד ד' ושלזינגר י', "הסמיכות הכפולה בעברית החדשה : עודפות או קיום עצמאי?" **בלשנות עברית** 43, עמ' 85–97. **רביד ושלזינגר** 1988
- Ravid D. & Shlesinger Y., "Factors in the selection of compound-types in spoken and written Hebrew", *Language Sciences* 17, pp. 147–179. **רביד ושלזינגר** 1995
- רבין ח' (ערך לפי הרצאות שמואל שקולניקוב), **תחביר לשון המקרא**, ירושלים. **רבין תשל"ז**
- רבינוביץ ח"ר, "הרמב"ן ויחסו אל פירושו של אבן-עזרא", בתוך : לוריא ב"צ (עורך), **זר לגבורות**, ירושלים, עמ' 631–637. **רבינוביץ תשל"ג**
- רודריג-שוצולד א' וסוקולוף מ', **מילון למונחי בלשנות ודקדוק**, אבן יהודה. **רודריג-שוצולד וסוקולוף תשנ"ב**
- רוזן ח', "הרכבי שם תואר ושמות תואר מורכבים בעברית הישראלית", בתוך : **בר אילן – ספר העשור**, רמת גן, עמ' 98–105. **רוזן** 1968

- רוזן 1977 ח', **עברית טובה**, ירושלים.
- רוזנהויז תשמ"ט רוזנהויז י', "שרשרות סמיכות בעברית החדשה", **לשונו** נג, עמ' 93–106.
- רוטנברג תשכ"ח- רוטנברג מ', "הסומך הבודד במקרא, ריבוי וכינוי", **לשונו** לב, עמ' 347–358, לג, עמ' 7–14.
- תשכ"ט רישביץ 2014 ע', "הולך רכיל - יוצא דופן - יושב ראש: המישור התחבירי והמישור הסמנטי של צירופי בינוני", **דפים** 57, עמ' 164–184.
- רישבין תשס"ז ע', **צירופי סמיכות במקרא ומבניהם הפריפרסטיים: עיונים מורפוסנטקטיים וסמנטיים** (עבודה לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"), רמת גן.
- שורצולד תשס"ב שורצולד א', **פרקים במורפולוגיה עברית** א, תל אביב.
- שילוני 1997 Siloni, T., *Noun phrases and nominalizations*, Dordrecht.
- שלינגר 1991 י', "רכיבי סגנון של לשון 'מלומדים': עיונים במשלב העיתונאי", **בקורת ופרשנות** 28, עמ' 141–147.
- שלינגר 1991 י', "על שלושה צירופי סמיכות ייחודיים", **לשון ועברית** 8, עמ' 49–54.
- שלינגר תש"ן י', "תזוזות קטגוריאליות במלות תפקוד: עיון סגנוני בלשון העיתונות", **בלשנות עברית** 30–28, עמ' 213–218.
- שלינגר תשמ"ו י', **פרקים בסגנונם של מאמרים בעתונות העברית של ימינו** (עבודה לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"), רמת גן.
- שמיר תש"ע י', "עיון בחזרה של מילים כנסמך או כסומך בתקבולת המקראית", **בתוך: שמיר י' (עורך), אור למאיר**, באר שבע, עמ' 197–209.
- שנולד תשס"א מ', **תורת הלשון של רמב"ן בפירושו לבמדבר: תורת המילה** (עבודה לשם קבלת תואר מוסמך), ירושלים.
- שעועל 1962 ח"ד (מהדיר), **פירושי התורה לרבינו משה בן נחמן**, ירושלים.
- שעועל תשל"ד ח"ד, **רבנו משה בן נחמן**, ירושלים.
- שרון תשס"ה מ', **מבחר שירים אישיים לרבי שלמה אבן גבירול: עיון בסמנטיקה ואוצר מילים** (עבודה לשם קבלת תואר מוסמך), רמת גן.
- שתיל תשס"ו נ', "מערכת משקלי השם בעברית בת ימינו בראייה מבנית וקוגניטיבית", **לשונו** סח, עמ' 243–282.

Abstract

- i. This work is concerned with semantic perspectives, as well as linguistic perspectives, in the forms of juxtaposition of connections as they are utilized in the style of Rabbi Moshe ben Nachman (Ramban) in part of his commentary on Genesis.
- ii. Initially, a quick survey of the topic is presented according to the various branches of language, primarily in the layers that preceded the language of the Middle Ages, to which the language of Ramban belongs. In addition, the survey includes the academic literature concerning the language of the Middle Ages and descriptions of the language of Ramban. Afterwards, the juxtaposition connections are catalogued according to the type of semantic connection between the elements. A complete chapter is devoted to each category, wherein the type is examined from a semantic perspective, accompanied by statistical data and relevant examples. The categories include juxtaposition of ownership, juxtaposition of a complementary part, juxtaposition of place, juxtaposition of time and more. In addition, each chapter examines various other issues that are connected with the type of juxtaposition considered in that chapter. They include the phenomenon of a biblical reference, the form of the juxtaposed item and that of the separator, issues of style and choice, and more. This is followed by a wide-ranging survey of type of juxtaposition and the frequency of use.

- iii. It was concluded that these types of juxtaposition are the most common: juxtaposition of ownership and juxtaposition of descriptions. More conclusions arising from the discussion in this chapter and from the entire work include Ramban's mastery of biblical literature, the complexity of Ramban's language and the wealth of his language from the perspective of the use of semantic juxtapositions.

This work was carried out under the supervision of

Prof. Michael Ryzhik

Department of Hebrew and Semitic Languages

Bar-Ilan University

Bar-Ilan University

Semantic Aspects of Construct State in
Ramban's Commentary of Genesis

Elior Babian

Submitted in partial fulfillment of the requirements for
the Master's Degree in the Department of Hebrew and
Semitic Languages

Bar-Ilan University

Ramat Gan, Israel

2019